

På nye eventyr - mandsforskere uden grænser

Artikler fra nordisk konference om mandsforskning

Red. Elisabeth Lorenzen og Maria Grönroos

På nye eventyr - mandforskere uden grænser

**Artikler fra nordisk konference om mandforskning
Hillerød, Danmark 26.-27. oktober 2001**

Red. Elisabeth Lorenzen og Maria Grönroos

© NIKK, 2002

Publikationen kan bestilles gennem NIKKs hjemmeside:

<http://www.nikk.uio.no/>

eller

NIKK

Postboks 1156 Blindern

NO 0317 Oslo

nikk@nikk.uio.no

Grafisk omslag: CDDU

Tryk: HamTrykk

Oplag: 700

ISBN: 82-7864-012-2

Forord

Den første nordiske mannsforskningskonferansen "Tintin på nye eventyr – mannsforskning uten grenser" ble arrangert av NIKK den 26. og 27. oktober 2001 i Hillerød, Danmark. Konferansen var organisert med foredrag i plenum og innlegg i arbeidsgrupper, der forskere fikk legge fram sine arbeider til diskusjon.

Forskerne kom fra forskjellige fagdisipliner med bakgrunn blant annet i mannsforskning, kvinne- og kjønnsforskning og homo-forskning. Gjennom foredragene og innleggene ble det lagt fram interessant stoff, og det utviklet seg spennende diskusjoner. Denne rapporten fra NIKK inneholder bearbejdet versjoner av foredrag og innlegg på konferansen, og artiklene kan leses hver for seg eller samlet. Samlet gir rapporten både konferansedeltakerne og andre interesserte en god oversikt over mangfoldigheten i nordisk mannsforskning ved begynnelsen av det nye tusenåret.

Arrangementet var støttet av midler fra Nordisk Ministerråds handlingsplan for menn og likestilling (1997-2002) som forvaltes av nordisk koordinator for mannsforskning, Eivind Olsvik på NIKK.

Vi vil gjerne benytte anledningen til å takke konferansedeltakerne for innsatsen som gjorde de to konferansedagene til et viktig bidrag i diskusjonen om forholdet mellom forskning om menn og maskulinitet, kvinne- og kjønnsforskning forøvrig og homo-forskning.

Oslo, juni 2002

Fride Eeg-Henriksen
instituttleder, NIKK

Eivind Olsvik
nordisk koordinator for mannsforskning, NIKK

Indholdsfortegnelse

Plenumforelæsninger

Nina Lykke: Er mandforskning også feministisk forskning?	07
Jørgen Lorentzen: Opposition til Nina Lykkes indlæg	13
Hanna Bertilsdotter: Är bi- och homoforskning mansforskning	15
Kenneth Reinicke: Opposition til Hanna Bertilsdotters indlæg	23
Erling Dokk Holm: Når mannen pudrer seg – estetisering av mannen	24

Workshop: Mænd og Arbejde

Susanne Andersson: Kroppen/ar som mellanmanlig homosocial praktik	33
Kirsten Gomard: "Jeg er en dreng, der leger!" naturvidenskab - en maskulin kultur?	38
Ewa Gunnarsson: Nomader och "jordade" i flexibla organisationslandskap	43
Margareta Havung: Traditionellt könsmissigt tänkande i förskolan bidrar till låsta könspositioner	49
Jari Kousmanen: Finnkampen – en studie av finska mäns liv och sociala karriärer i sverige	53

Workshop: Mænd og Omsorg

Svend Aage Madsen: Mænds (og kvinders) billeder af forældreskab og børn	61
Marie Nordberg: "Långa röda naglar, där går väl gränsen i alla fall!"	66
Leena Autonen-Vaaraniemi: Man at home: masculine dimensions of domestic life	74

Workshop: Mænd, Kultur og Historie

Hanne Bertilsdotter: Varken fisk eller fågel - från bisexuella erfarenheter till biidentiteter?	81
Renée Frangeur & Gunilla Fredriksson: Anstalten och manlighetsfostran	87
Stig Grundvall: Broderskap	94
Sven Hansell: Konstruktionen av maskulinitet i Lars Noréns dramatik	99
Marianne Berg Karlsen: Mannlige vennskap i historisk perspektiv	103
Eddy Nehls: Myter om truckers och män på väg	106
Tomas Nilson: "Den feminine legionären"	110
Helena Wahlström: Men in/and/or feminism: on men's studies and feminist criticism	114

Er mandsforskning også feministisk forskning?

Af Nina Lykke, Prof. dr. phil, Tema Genus, Linköpings universitet, Sverige & Forskningsleder "Kyborger og cyberspace", Inst. f. Litteratur, Kultur og Medier, Syddansk Universitet, Danmark.

Lad mig starte med en terminologisk note: jeg vil i foredraget fortrinstvist bruge begrebet maskulinitetsforskning. Jeg vil ikke diskutere distinktionen mellem mandsforskning og maskulinitetsforskning nærmere, men derimod bruge begrebet maskulinitetsforskning som et bredt paraplybegreb.

Når jeg sagde ja, da arrangørgruppen bad mig holde en key note tale under titlen "Er mandsforskning også feministisk forskning?", havde det flere grunde. Det skal jeg gøre rede for som led i mit svar på spørgsmålet.

Men jeg vil allerførst understrege, at jeg - før jeg sagde ja - understregede, at jeg ikke mente, jeg på nogen måde var ekspert i mands- eller maskulinitetsforskning (som jeg altså vil foretrække at kalde det). Jeg har som feministisk forsker interesseret mig for maskulinitet, men derfra til at kalde mig ekspert på alle mands- og maskulinitetsforskningens nuancer er der et langt stykke. Selv om mands- og maskulinitetsforskningen kvantitativt stadig ikke fylder helt så mange hyldemeter på bibliotekerne som kvinde- og kønsforskningen, så er der tale om et område, der har vokset sig stort og bredt og nuanceret. Og det er en udvikling jeg som feministisk forsker hilser velkommen. Det har i mange år været min opfattelse, at der er brug for, at mænd kigger på konstruktioner af mandlighed, mandsidentiteter, symbolske repræsentationer af maskulinitet, deres institutionaliseringer etc. Men netop fordi området er blevet stort og nuanceret, vil jeg bestemt ikke hævde, at jeg er en ekspert, der kender alle hjørnerne. Da jeg forelagde arrangørerne denne indvending, fik jeg at vide, at jeg ikke var inviteret som ekspert på maskulinitetsforskning, men derimod som ekspert på feministiske perspektiver i forskningen. Det, arrangørerne ville, var, at jeg skulle "reviewe" maskulinitetsforskningen, som jeg ser den ud fra min position som feministisk forsker. Gerne med lidt provokatoriske indspil! Og det syntes jeg lød som en spændende opgave og sagde derfor ja.

Foredraget er disponeret sådan, at jeg starter med at positionere mig selv i forhold til maskulinitetsforskningen. Herefter definerer jeg, hvordan jeg forstår feministisk teori, og indplacerer maskulinitetsforskningen på mit teoretiske kort. For ikke at lave alt for meget "suspense" vil jeg allerede nu nævne, at mit svar på arrangørgruppens spørgsmål om maskulinitetsforskning også kan være feministisk forskning, bliver både et ja og et nej. Som afslutning ser jeg på et eksempel på maskulinitetsforskning, som jeg betragter som feministisk forskning.

En positionering

Der er, som sagt, flere grunde til, at jeg synes, det er en spændende opgave at lave et feministisk positioneret "review" af maskulinitetsforskningen:

1) Først og fremmest synes jeg, som jeg allerede har sagt, at der er brug for maskulinitetsforskningen. Som feministisk forsker mener jeg, at det er vigtigt, at de eksisterende sociokulturelle og symbolske genussystemer og de magtasymmetrier, der knytter sig til dem, såvel som deres samspil med magtasymmetrier omkring etnicitet, generation, sexuel orientering etc. undersøges fra en række forskellige perspektiver, herunder mandsperspektiver.

Bemærk her flertalsformen: Det er efter min opfattelse for forenklet at tale om et kvindespæktiv (i ental), sådan som den såkaldte standpunkts-feminisme (Harding 1986) gør det. Men på samme måde er jeg også med de maskulinitetsforsker, der mener, at det er forenklet at tale om et mandsperspektiv i ental. Både kvinde-, mand-, lesbisk-bøsse- og kønsforskningen må efter min opfattelse tage den forskelstænkning, som postmoderne feminisme og postkolonial teori har pointeret, alvorligt.

2) For det andet synes jeg, at det er en spændende udfordring at holde denne key note tale, fordi det har givet mig anledning til at reflektere mere systematisk over mit forhold til maskulinitetsforskningen, end jeg måske har gjort tidligere. Jeg mener, som sagt, at der er brug for maskulinitetsforskningen. Ingen tvivl om det. Men maskulinitetsforskningen er samtidig ikke nogen 100% uproblematisk partner for feministisk forskning. Det hænger sammen med kønsmagtsystemet og den grundantagelse i feministisk forskning (moderne som postmoderne), at de eksisterende samfundssystemer er opbygget omkring magtasymmetrier omkring køn, som spiller sammen med magtasymmetrier omkring sexual orientering, alder, etnicitet, klasse, nationalitet osv. Denne analyse bringer ikke mindst den del af gruppen mænd, som udgøres af hvide, heteroseksuelle middel- og overklasse mænd fra den postindustrielle verden i et skævt forhold til de epistemologiske positioner, som den feministiske forskning, som jeg identificerer mig med, politisk tager udgangspunkt i. Dvs. positioner, som jeg i forlængelse af Donna Haraway (1992) og den vietnamesisk-amerikanske filmskaber og teoretiker Trinh Minh-ha (1986/87) kalder "the inappropriate/d others" positioner; oversat til dansk betyder det "de skæve andre" eller rettere de "de andre og andetgjorte individer og grupper" (jfr. "/d"). Dvs. de individer og grupper, der i kraft af forskellige akser af magtasymmetri omkring køn, seksualitet, etnicitet,

klasse etc. er sociokulturelt marginaliserede, ekskluderede, gjort perifere på forskellige måder. Det at hvide, heteroseksuelle, middel- og overklassemænd indtager en hegemonisk position i forhold til disse akser af asymmetri, gør maskulinitetsforskningen til en partner, der står anderledes i forhold til feministisk forskning end f.eks. etnicitetsforskning eller lesbisk-bøsse-forskning. Hvad dette efter min opfattelse betyder for forholdet mellem den og feministisk forskning, vender jeg tilbage til. Jeg ser helt klart et partnerskab som muligt og vigtigt, men - som jeg skal gå nærmere ind på det om lidt - forudsætter det en kritik af hegemonisk maskulinitet.

3) Den tredje grund til, at jeg var glad for at sige ja til invitationen her er, at jeg faktisk også selv har beskæftiget mig med emner, der falder inden for en bred definition af maskulinitetsforskning. For det første har jeg har interesseret mig for det, der traditionelt kaldes maskulinitet hos kvinder. Sammen med en kollega Mette Bryld, skrev jeg bl.a. helt tilbage i 1982 en artikel, der hedder "Er begrebet mandekvinde kvindefjendsk?" (Lykke og Bryld 1982). Jeg arbejdede dengang med europæiske romaner fra perioden 1880-1920 - og kiggede bl.a. på romaner fra perioden, som dyrkede den såkaldt maskuline kvinde, som jeg syntes var en spændende og fascinerende figur.

Min disputats om feminisme og psykoanalyse tematiserede også maskulinitet (Lykke 1989 og 1992). Jeg interesserede mig for lesbianisme, som jo hos Freud betragtes ud fra ideen om et såkaldt "maskulinitetskompleks". Endvidere kiggede jeg på det, der sker i pigens såkaldt "falliske fase". Jeg dekonstruerede den freudianske diskurs, fordi den, som den postkoloniale feminist Gayatri Spivak (Spivak 1983) engang rammende har formuleret det, forskyder og fortrænger det kvindelige subjekt i flerfoldig forstand,

- når den siger, at den lille pige gennemlever en "fallisk" fase
- når den siger, at hun - for at blive normal modsat drengen må udskifte sit tidlige seksuel og kærlighedsobjekt, moderen, med faderen - og når den taler om lesbianisme som udtryk for et maskulinitetskompleks.

Den freudianske diskurs er på mange måder heteronormativ og fallogocentrisk, men den har også andre mere sprængfarlige dimensioner. Dem prøvede jeg at gribe med min dekonstruktion. Det skal jeg ikke gå nærmere ind på, men kun nævne, at den faktisk centrerede meget om netop de træk, Freud kaldte falliske eller maskuline hos kvinder.

Endelig har jeg også inddraget maskulinitetsaspekter i den forskning i feministiske kulturstudier af teknovidenskab, som jeg har kastet mig over i 1990'erne. I min seneste bog *Cosmodolphins. Feminist cultural studies of technology, animals and the sacred* (Bryld og Lykke 2000) indgår et maskulinitetsaspekt. Vi har analyseret koblingen mellem nationalitet, en prestigefyldt high-tech-videnskab som rumforskningen og maskulinitet i de to klassiske rumsupermagter, Rusland og USA. I den forbindelse lavede vi interviews på NASA og på

et rumforskningsinstitut i Moskva. Vi så bl.a. på myten om "men of the right stuff", som den amerikanske forfatter Tom Wolfe lettere ironisk beskrev i sin bog om de første amerikanske astronauter (Wolfe 1988). Som vigtige teoretiske inspirationer brugte vi i analysen to maskulinitetsforskere, der vist nok ikke er særlig kendte i Norden, men hvis værker jeg absolut kan anbefale. Den ene er den engelske kultur- og maskulinitetsforsker Graham Dawson, der er udgået fra den berømte Birminghamskole, og hans bog *Soldier Heroes: British Adventure, Empire and the Imagining of Masculinities* (Dawson 1994). Den anden er den amerikanske litteratur- og maskulinitetsforsker Martin Green, der har skrevet en række meget interessante bøger (Green 1990, 1991, 1993), der fra en specifik litterær vinkel analyserer den kobling mellem imperialisme, national-romantik, magtdrømme, "adventure stories" og maskulinitet, som også Dawsons ud fra et bredere kulturhistorisk materiale kigger på.

Jeg har nu forklaret mine grunde til at tage imod invitationen - og har samtidig også situeret mig selv i forhold til maskulinitetsforskningen i form af tre punkter, som kan opsummeres således:

1. Jeg synes maskulinitetsforskningen er vigtig;
2. Men maskulinitetsforskningen er samtidig en ikke u-problematisk partner for den type feministisk forskning, der tager et epistemologisk udgangspunkt i begrebet om de "skæve andre";
3. Jeg har selv lavet maskulinitetsforskning og forskningsmæssigt interesseret mig for maskulinitet.

Feministisk teori og maskulinitetsforskning.

For at beskrive, hvordan jeg ser maskulinitetsforskningens forhold til feministisk teori, må jeg først definere, hvordan jeg forstår feministisk teori.

Feministisk teori som politisk kommunikationsrum.

Skal jeg sige det forenklet, betragter jeg feministisk teori som en politisk teori. Jeg vil dog straks komplicere denne definition. Jeg er nemlig ikke interesseret i at reproducere den sociologiske essentialisme, som ligger i fiksering på én teori om køn og samfund, som begrebet "politisk teori" konnoterer i forlængelse af den feministiske position, der kaldes standpunkts-feminisme (jfr. Harding 1986). Derfor vil jeg "oversætte" definitionen til et "sprog", der gør det muligt at indpasse den i en poststrukturalistisk feministisk forståelsesramme. Revideret på denne måde, kommer min definition til at lyde, som følger:

Jeg betragter feministisk teori som:

- et *politisk* kommunikationsrum;

- et *dialogisk* politisk kommunikationsrum i stadig *forandring*;
- et kommunikationsrum for *forhandling om betydning*;
- nærmere bestemt for *betydningsforhandling om teoretiske strategier for reforhandling af hegemoniske diskurser* om køn og dets samspil med seksuel orientering, klasse, generation, etnicitet etc.

Udgangspunktet for denne definition er en analyse, der siger, at der hele tiden foregår en forhandling om betydning eller kamp om mening i samfund, kultur og videnskab. En forudsætning for analysen er det også, at mening, betydning, diskurs betragtes Foucaultsk, dvs. ikke blot som noget luftigt immaterielt, men som noget, der - til trods for at det stadig er i forandring - også materialiserer sig i nogle meget bastante og i allerhøjeste grad virkelige institutioner med nogle i allerhøjeste grad virkelige regler, principper, normer etc.

Som en forudsætning for min definition af feministisk teori som politisk kommunikationsrum, går jeg altså ud fra den opfattelse, at der i samfund, kultur og videnskab hele tiden foregår en forhandling om betydning mellem forskellige aktører og grupper. I hele modernitetens periode har der således været ført en intens kamp om betydningen af størrelser som køn, etnicitet, seksuel orientering, alder, klasse, nationalitet etc. Der har været en række interagerende hegemoniske diskurser, der har søgt at naturalisere og normativt definere disse størrelser og med biologisk deterministiske argumenter begrunde sociale hierarkier, magtasymmetrier og in- og eksklusioner omkring dem.

Psykiatriseringen og illegaliseringen af homoseksualitet som afvigelse over for definitionen af såkaldt "normal" reproduktiv heteroseksualitet i 1800-tallets seksualvidenskab, som Foucault skriver om i *Seksualitetens historie* (Foucault 1978), er et eksempel på disse hegemoniske diskurser.

Et andet eksempel er definitionen af kvindelighed og mandlighed som komplementære størrelser - psykologisk, kulturelt, socialt. Det er en definition, som tog fart med konstitueringen af den borgerlige familie i slutningen af 1700-tallet og det tidlige 1800-tal, og som igen fik et boost som led i den *Scientia Sexualis*, som Foucault skriver om. De afvigere, som *Scientia Sexualis* definerede var ikke kun, som Foucault skriver, den homoseksuelle, det masturberende barn og den hysteriske kvinde, men faktisk også den såkaldte "mandekvinde". Det er tydeligt i en række værker fra tiden. Som eksempel vil jeg nævne de italienske læger Lombroso og Ferrero, der i 1893 skrev et værk (som i tiden blev meget berømt), hvor de skelnede mellem på den ene side kvinden som forbryderske og prostitueret og på den anden side den normale kvinde. Forbrydersken og den prostituerede kvinde var, mente de, konstitutionelt disponeret for at komme på afveje på grund af deres maskuline træk (hvortil de f.eks. regnede aggression).

Koblingen mellem etnicitet, køn og natur som følge af imperialismen og kolonialismen i 1700- og 1800-tallet er et andet eksempel, hvor biologi, naturhistorie og den begyndende

antropologi skabte et hierarki med sorte kvinder nederst, herefter sorte mænd, herefter hvide kvinder og på toppen af evolutionsstigen hvide mænd.

I dag ser vi denne form for hegemoniske diskurser antage nye former. Diskurserne omkring den såkaldte adfærdsgenetik, hvor kompliceret adfærd - fra troskab til homoseksualitet - søges bestemt genetisk - er et eksempel.

Disse hegemoniske diskurser har jo imidlertid ikke stået uimodsagte. De grupper, jeg før definerede som de "skæve andre" (Haraways og Trinh Minh-Has "inappropriate/d others") har deltaget intenst i betydningsforhandlingen og kampen om mening. De skæve andre har etableret det, som jeg vil definere som diskursive modstandsfelter, "discursive sites of resistance", i forhold til de hegemoniske diskurser.

Også dette er naturligvis en Foucault-inspireret tanke og kan i denne ånd eksemplificeres med den homoseksuelle bevægelse, der ifølge Foucault både blev til som følge af de hegemoniske diskurser, men som også begyndte at italesætte homoseksualitet på måder, som vendte op og ned på den negativerende og ekskluderende hegemoniske diskurs om seksuel afvigelse.

Et andet eksempel er den feministiske bevægelse. Den kan i denne kontekst defineres som en bevægelse, hvis udgangspunkt har været etablering af modstandsdiskurser mod hegemoniske definitioner af Kvinde. Jeg kan eksemplificere med den måde, den feministiske filosof Rosi Braidotti (1994) kortlægger etableringen af modstandsdiskurser mod den hegemoniske definition af Kvinde. Hendes kortlægning indeholder i tre niveauer:

1. et niveau, der handler om opgør med den andetgørende og stereotypiserende definition af Kvinde som "det andet køn" (jfr. Beauvoirs berømte udtryk);
2. et niveau, der handler om opgør med den universalisme, der ligger i at skabe et entydigt positiveret modbillede til den hegemoniske definition af Kvinde; på dette niveau lægges der vægt på forskelligheden mellem empiriske kvinder (forskellighed på baggrund af f.eks. klasse, seksualitet, generation, etnicitet, nationalitet etc.);
3. et niveau, der handler om opgør med det, at det politiske subjekt betragtes som entydigt og altid rationelt, dvs. et niveau, som lægger vægt på forskellene i den enkelte kvinde.

De diskursive modstandsfelter, som de "skæve andre" har etableret, opfatter jeg som opstået i kollektive bevægelser, der er blevet til i historiske situationer, hvor de hegemoniske diskurser er kommet i krise. Endvidere er det et led i denne komplicerende definition af de skæve andres politiske teorier, at bevægelserne har udviklet de diskursive modstandsfelter ikke kun i form af politisk debat og aktion, men derudover også som teori.

Denne teoretiseringen skal imidlertid ikke opfattes som en enty-

dig proces. Den har tværtimod i alle bevægelserne af skæve andre været dialogisk - eller stærkt konfrontatorisk. Eller med andre ord: der har også inden for bevægelserne foregået forhandlinger om betydning og kamp om mening - og endelig har der med henblik på at skabe alliancer mellem bevægelserne ligeledes foregået utallige betydningsforhandlinger og meningsbrydninger.

Det er på denne baggrund, jeg definerer feministisk teori som et politisk kommunikationsrum - et diskursivt "site of resistance", et diskursivt modstandsfelt mod hegemoniske diskurser om køn i deres samspil med klasse, etnicitet, seksualitet, nationalitet osv. - et dialogisk (og konfrontatorisk) kommunikationsrum, som i en historisk proces spiller sammen med andre diskursive "sites of resistance", f.eks. Queer Theory, postkolonial teori etc.

Dette var min definition af feministisk teori. Den fordel, som jeg selv ser i denne definition, er, at den er dynamisk og åben over for stadige teoretiske forandringer og deres samspil med forandringer i den samfundsmæssige kontekst, f.eks. tilblivelsen af nye grupper af skæve andre.

Maskulinitetsforskningens indplacering.

Spørgsmålet er nu, hvor maskulinitetsforskningen hører hjemme på dette teori-landkort. Som sagt, går mænd og mandebevægelser ifølge min analyse ikke restløst op i begrebet om de skæve andre. Men hvordan kan maskulinitetsforskningen så indplaceres?

Den problematik vil jeg nu se nærmere på - med udgangspunkt i min forståelse af, hvad der har skabt de kollektive bevægelser, som har været udgangspunkt for de skæve andres reforhandlinger og teoridannelser. Som jeg kort har berørt det, betragter jeg dem som opstået i historiske momenter, hvor de hegemoniske diskurser er kommet i krise. Hermed mener jeg ikke blot f.eks. en psykologisk identitetskrise, men brede sociokulturelle fænomener, som handler om dissonanser, omvæltninger og opbrud, hvor psykologiske, sociologiske, symbolske, teknovidenskabelige etc. dimensioner alle sættes i spil:

Kvindebevægelsernes frembølge omkring 1880-1920 og igen i 1970erne hang, som bekendt, f.eks. sammen med, at kvinder fik uddannelse og arbejde. Det skabte dissonanser i forhold til de hegemoniske diskursers billede af den "følsomme borgerlige Kvinde", som skulle komplementere "den udadvendte produktive borgerlige Mand". - Tilsvarende voksede de homoseksuelle bevægelser frem med urbaniseringen, som gav grobund for nye livsstile og dissonanser i forhold til heteronormative diskurser. - De postkoloniale bevægelser har baggrund i kolonialismens og imperialismens krise og opbruddet fra den. - Ungdomsbevægelserne har rod i tilblivelsen af "ungdom" som en særskilt livsperiode mellem barndom og voksenalder. - Arbejderbevægelsernes fremvækst har selvsagt rødder i kapitalismens kriser. - Og så videre. - De forskellige teoridannelser, feministisk teori, homoteori, queer theory, postkolonial teori etc. har disse krisesituationer som

baggrund og de politiske bevægelser og dissonanser i forhold til hegemonistiske diskurser og institutioner, som de skaber.

Men hvad nu med mandebevægelserne og i forlængelse heraf maskulinitets teori og maskulinitetsforskning?

Maskulinitetsforskningen har selv givet en række forklaringer på, hvorfor den er opstået, og maskulinitetens krise er jo et af buddene. Denne krise forklares igen på forskellige måder. Blandt forklaringerne nævnes de sociokulturelle omvæltninger, som skabte kvindebevægelserne. At kvinder i massevis fik og uddannelse og arbejde i 1960erne og 70erne, forandrede radikalt familielivets betingelser og dermed også vilkårene for faderskab og maskulinitet.

På et filosofisk plan kan også den krise, som den postmoderne filosofi tematiserer, defineres som en krise for det maskuline subjekt. Den feministiske filosof, Rosi Braidotti, som jeg nævnte før, har i sin bog *Patterns of dissonance* (1991) analyseret postmoderne filosofi i netop dette lys. Det, der kaldes subjektets og de store historiers død er måske, set fra en kønssynsvinkel, netop en krise for det maskuline subjekt og for de store fortællinger, som dette subjekt har fortolket sin samfundsmæssige mission på baggrund af. Dette bliver, siger Braidotti, tydeligt, når en mandlig poststrukturalist som Jacques Derrida - og ikke mindst kvindelige poststrukturalister som Luce Irigaray og Gayatri Spivak - på hver deres måde understreger, at den almene krise for humanismens subjekt er ensbetydende med det fallogocentriske subjekts sammenbrud. Det er altså ikke svært at pege på kriser, som baggrund for mandebevægelser og maskulinitetsforskning. Men her ser analogien i forhold til femisme, postkolonial teori, Queer Theory etc. måske imidlertid også ud til at holde op. Når jeg kigger på mandebevægelserne og maskulinitetsforskningen, så er der for mig at se her en mindre entydig sammenhæng mellem politisk bevægelse og teoretiseringen end den, der karakteriserer bevægelserne af "inappropriate/d others" og deres teoretiseringen. Også de sidstnævnte bevægelser har mange ansigter og mange former for teoretiseringen, der indgår i dialoger såvel som i stærke konfrontationer med hinanden. Alligevel er der måske ikke tale om den form for direkte antagonismer, som måske findes inden for mandebevægelser og maskulinitetsforskning. Hvor de skæve andre i en eller anden forstand har hegemoniske diskurser (af mange forskellige typer) som en form for fælles fjende, så går der måske en splittelse midt ned gennem mandebevægelserne og maskulinitetsforskningen, som drejer sig om forholdet til den hegemoniske og heteronormative maskulinitet. I hvert fald ser det - fra min position som feministisk forsker - ud, som om de antagonismer i mandebevægelser og maskulinitetsforskning, der drejer sig om forholdet til hegemonisk maskulinitet, er meget afgørende. Jeg tænker her på det skel, som f.eks. maskulinitetsforskeren Ulf Mellström eksplicit beskriver - mellem en pro-feministisk og en ikke-feministisk maskulinitetsforskning (jfr. artiklen "Lillebror vill bli tagen på allvar: om maskulinitetsforskning inom samtida genusforskning", Mellström 1997). Til forskel fra den ikke-feministiske maskulinitetsforskning, som bl.a. lægger sig op af den

mytopoetiske del af mandebevægelserne, og måske også op af dele af fædre-retighedsbevægelserne, er den pro-feministiske maskulinitetsforskning ifølge Mellström kritisk over for hegemonisk maskulinitet og anerkender feminismens grundantagelse om, at der i dagens samfund eksisterer et kønsmagtsystem og et asymmetrisk forhold mellem kønnene. Mellem disse to poler - pro-feministisk og ikke-feministisk maskulinitetsforskning - kan der selvfølgelig eksistere en mængde mellemformer og nuancer. Men skarpt optrukket udgør spørgsmålet om forholdet til feminisme, hegemonisk maskulinitet og kønsmagtsystem måske en afgørende skillelinie. Det samme gælder måske også det aspekt af den hegemoniske maskulinitet, som angår dens stærkt heteronormative karakter. Som jeg opfatter det, hylder dele af mandebevægelserne koblinger mellem hegemonisk og heteronormativ maskulinitet på måder, som jeg forestiller mig, skaber afgørende skel i forhold til bøssebevægelse og bøsseforskningen.

I den kortlægning, jeg nu har lavet, ligger mit svar på det spørgsmål, som arrangørerne har stillet mig: Er mandeforskning også feministisk forskning? Det svar, som mit kort lægger op til, er, som det skulle være fremgået, både et ja og et nej. Afgørende er for mig, som sagt, spørgsmålet om et kritisk forhold til hegemonisk og heteronormativ maskulinitet.

Men som jeg har understreget, føler jeg mig ikke som ekspert hverken i mandebevægelser eller maskulinitetsforskning. Jeg har tegnet et kort, som viser hen til en direkte antagonisme inden for mandebevægelser og maskulinitetsforskning, som drejer sig om forholdet til feminisme, kønsmagtsystem og hegemonisk og heteronormativ maskulinitet. Et kort, der gør, at jeg må svare både ja og nej til spørgsmålet, om maskulinitetsforskning kan være feministisk forskning. Men måske har I, der er eksperter i maskulinitetsforskning, et andet kort, der fører frem til et anderledes svar på spørgsmålet. Jeg håber, vi får lejlighed til at "sammenligne kort".

Et eksempel på pro-feministisk maskulinitetsforskning

For afslutningsvist at præcisere nogle konsekvenser af mit kort vil jeg præsentere et af de mange eksempler, som jeg - i forlængelse af mit svar på arrangørgruppens spørgsmål - vil definere som maskulinitetsforskning, der er feministisk.

Jeg vil vende tilbage til den tidligere nævnte bog *Soldier Heroes* (1994) af den britiske kultur- og maskulinitetsforsker Graham Dawson. Dawsons bog er en kritisk kulturanalyse af hegemonisk maskulinitet. Ved en analyse af en række ikonografiske figurer i det britiske imperiums historie - bl.a. Lawrence of Arabia - analyserer han koblingen mellem national-romantisk mytologi, imperialistisk magt og konstruktion af maskulinitetsidealer. Målet er at analysere, hvordan disse størrelser kobles i det, Dawson kalder de(t) kulturelt imaginære.

De(t) kulturelt imaginære består ifølge Dawsons definition i samspil mellem fantasibilleder og diskursive former, hvori kulturelle fællesskaber spejler og artikulerer sig selv, og som dermed kommer til at udgøre fælles referencerammer for disse fællesskabers kollektive identitetsformationer. De(t) kulturelt imaginære er, siger Dawson, "those vast networks of interlinking discursive themes, images, motifs and narrative forms that are publicly available within a culture at any one time, and articulate its psychic and social dimensions." (Dawson 1994: 48). Der er tale om offentlige fantasi- og diskursformationer, der rummer både sociale og psykiske dimensioner - om "public forms which both organize knowledge of the social world and give shape to fantasies within the apparently "internal" domain of psychic life" (Dawson 1994: 48).

Pointen for Dawson er med begrebet om det kulturelt imaginære som teoretiske redskab både at lave en kritisk kulturanalyse af koblingen mellem nationale og imperialistiske konstruktioner af maskuline hero-figurer - "the soldier-hero", men samtidig også at indfange aspekter af den fascination, som disse maskulinitetsformer udøver.

I en meget spændende selv-refleksiv indledning positionerer Dawson sig selv i forhold til denne dobbelthed af kritisk perspektiv og fascination - en fascination, som også har været en del af hans egne drengedrømme. Kulturanalysen situeres som en analyse, der også fungerer som en kritisk bearbejdning af denne fascination. Bogen får dermed den spændende dimension, at den bliver en maskulint positioneret gennemarbejdning af feminismens parole om, at det personlige er politisk og teoretisk, - en gennemarbejdning, der ved et gennemført kritisk perspektiv over for den hegemoniske maskulinitet gebærder sig på en måde, som jeg vil definere som pro-feministisk.

Referencer

- Braidotti, Rosi (1994): *Nomadic Subjects. Embodiment and sexual difference in contemporary feminist theory*. Columbia University Press, New York.
- Braidotti, Rosi (1991): *Patterns of Dissonance*, Polity Press, London.
- Dawson, Graham (1994) *Soldier Heroes. British Adventure, Empire and the Imagining of Masculinities*, London New York: Routledge.
- Foucault, Michel (1978) *The History of Sexuality: An Introduction*, Vol. 1. Trans. by R. Hurley. London: Penguin Books (1st French edn 1976).
- Green, Martin (1990) *The Robinson Crusoe Story*, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- Green, Martin (1991) *Seven Types of Adventure Tale. An Etiology of a Major Genre*, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- Green, Martin (1993) *The Adventurous Male: Chapters in the History of the White Male Mind*, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- Haraway, Donna (1992): "The Promises of Monsters: A Regenerative Politics for Inappropriate/d Others", L. Grossberg, C. Nelson, P. Treichler, (eds): *Cultural Studies*, London New York: Routledge: 295-338.
- Harding, Sandra (1986): *The Science Question in Feminism*, Cornell University Press, Ithaca and London.
- Lombroso, C. & Ferero G. (1893): *Das Weib als Verbrecherin und Prostituierte*. Hamburg 1894. Opr. italiens udg: La donna delinquente, la prostituta e la donna normale, 1893.
- Lykke, Nina og Mette Bryld (1982): "Er begrebet 'mandekvinde' kvindefjendsk? Om en opfattelse af 'overgangskvinden' i kønsfilosofi og kvindelitteratur", i: *Overgangskvinden. Kvindeligheden som historisk kategori - kvindeligheden 1880-1920* (red. de samme m.fl.), Skriftserie fra Arbejdsgruppen for Kvindestudier, bd. 1, Odense Universitetsforlag 1982, s. 137-168.
- Lykke, Nina (1989): *Rødhætte og Oedipus. Brikker til en feministisk psykoanalyse*. Skriftserie fra Center for Kvindestudier 3. Odense Universitetsforlag 1989. 525 sider.
- Lykke, Nina (1992): *Til døden os skiller. Et brudstykke af den feministiske Freud-receptions historie*. Odense Universitetsforlag 1992, 139 sider.
- Lykke, Nina & Mette Bryld (2000): *Cosmodolphins. Feminist Cultural Studies of Technology, Animals and the Sacred*, London: ZED Books. 253 sider
- Mellström, Ulf (1997): "Lillebror vill bli tagen på allvar: om maskulinitetsforskning inom samtida genusforskning", *Antropologiske Studier* 58-59, 1997
- Minh-ha, Trinh T. (1986/7) "She, The Inappropriated Other", in: *Discourse*
- Spivak, Gayatri (1983): "Displacement and the Discourse of Woman", in Mark Krupnick, ed. *Displacement: Derrida and After*, Bloomington, Indiana Univ. Press, 1983, pp. 169-195.
- Wolfe, T. (1988) *The Right Stuff*. Bantam Books (17th edn).

Opposition til Nina Lykkes indlæg

Av Jørgen Lorentzen, forsker på Senter for Kvinne- og Kjønnforskning, Universitetet i Oslo. Ansvarlig for paraplyprosjektet "Menn og maskuliniteter"

Jeg vil takke Nina Lykke for et spennende foredrag som har gitt meg anledning til å tenke over nye aspekter i relasjonen mellom mannsforskning og kvinneforskning, eller mannsforskning og feminismen og feministisk teori.

En kunne kanskje tenke seg at Nina Lykke, som en erfaren feministisk teoretiker, ville si noe mer om forskjellige former for eller motsetninger mellom ulike feministiske teorier og deres eventuelt forskjellige relasjon til mannsforskningen. Ved en slik presentasjon tror jeg vi ville få vist en stor mangfold av motsetningsforhold og teoretiske tilknytningspunkter som ville brukket opp den noe endimensjonale tenkningen som tittelen, mannsforskning kontra feministisk forskning, muligens legger opp til. I stedet konsentrerer Nina Lykke seg om relasjonen mellom feministisk teori, mannsforskning og kjønnpolitiske bevegelser.

Lykke er klar på at feministisk teori vokser ut av den feministiske politikken og at feministisk teori er en politisk teori. Jeg vil mene at en slik teoriforståelse er problematisk, hvis da ikke Nina Lykke vil mene, noe jeg også tror hun gjør, at all teori er politikk. Dette refererer jo til en kjent og legitim diskusjon hvor man da spør seg hva man egentlig oppnår gjennom å si at alt er politikk. Jeg vil imidlertid ikke gå inn på en slik diskusjon her, men konsentrere meg om at Lykke bruker denne innfallsvinkelen til et kritisk perspektiv på mannsforskningen, hvor hun konkluderer med at mannsforskningen blir stående i et problematisk forhold til feministisk teori fordi den kan tenkes å vokse ut av enten en mannebevegelse som hyller den hegemoniske maskulinitet eller en mannebevegelse som er pro-feministisk.

Altså er det ikke mannsforskningens analytiske eller teoretiske forskningsbidrag som blir vurdert, men denne mannsforskningens relasjon til politiske bevegelser. Til dette vil jeg gi to kommentarer.

Nina Lykke basere seg på en artikkel av Ulf Mellström, som skriver om mannsforskning og mannsbevegelser i USA. Dette er høyst problematisk – noe som er et generelt problem innen kjønnforskningen – nemlig at vi trekker våre konklusjoner i for stor grad basert på amerikansk materiale. Hvis vi skal holde oss til nordiske forhold tror jeg jeg vil påstå at vi ikke har hatt eller har noen form for mannsbevegelse, foruten tilløp i Danmark i 70-årene. Vi har noen mannstiltak og vi har noen organisasjoner som har sitt fokus på/om menn, men ingen mannsbevegelse. Jeg prøvde derfor å følge Nina Lykkes tenkning om hvor mannsforskningen da skulle komme fra, og jeg kom til samme konklusjon som henne, nemlig at mannsforskningen også kommer fra den feministiske politiske

bevegelsen eller kvinnebevegelsen, som satte spørsmålet om gitte forestillinger om kjønn og kjønnsrelasjoner på dagsorden i 70-årene.

I så tilfelle er det ingen forskjell mellom mannsforskningen og kvinneforskningen i Norden i relasjon til den politiske teori eller virkelighet den vokser ut av.

Jeg kan ikke forstå annet enn at Lykkes forståelse av forholdet mellom teori og politikk, vil skape vanskeligheter for enkelte av de teoretikerne som har stått sterkest i den internasjonale kjønnsdebatten i det siste tiåret, nemlig de postmoderne eller dekonstruktive teoriprodusentene, som for eksempel Judith Butler. Jeg kan ikke se at disse har noen form for politisk bevegelse å lene seg på, ergo vil de heller ikke kunne bedrive feministisk forskning, i Lykkes forstand.

Den teoretiske feminismens eller universitetsfeminismens avstand til de politiske bevegelser fikk jeg klar demonstrert når jeg tilfeldigvis var med å arrangere et seminar om norsk/nordisk likestillingspolitikk på universitetet i Berkeley, California i samarbeid med det norske konsulatet i San Francisco og kvinneforskere på universitetet i Berkeley. Vi norske synes det var naturlig at kvinneorganisasjoner i Bay Area også ble invitert, men da fikk kvinneforskerne vanskeligheter i og med at de ikke visst noe om hvem dette eventuelt skulle være og hvordan man skulle få tak i dem.

Mitt poeng er at forholdet mellom en eventuell teoretisk, universitetsbasert feminisme og en politisk feminisme er mer komplisert enn det Nina Lykke gjør det til, og det er en diskusjon som ikke bare angår forholdet mellom mannsforskningen og politiske bevegelser, men også mellom kvinneforskningen og politikken.

Hele denne måten å tenke på resulterer imidlertid i et vesentlig problem, nemlig i en kontinuerlig reproduksjon av en dualistisk tenkning, menn og kvinner, mannsforskning og kvinneforskning. På enkelte punkter ender også Nina Lykke i en slik posisjon i og med at hun baserer seg på en uproblematisk kvinneforskning på den ene siden og en problematisk mannsforskning på den andre, som hun deler i en pro-feministisk og en ikke-feministisk maskulinitetsforskning, hvor den ene er politisk korrekt og den andre ikke. Jeg vil imidlertid hevde at jeg ikke har vanskeligheter med å se for meg både kvinne- og mannsforskning som er enten feministisk eller ikke-feministisk, men som bidrar til en økt forståelse av kjønn og kjønnsforhold. En kan tenke seg, for eksempel, både antropologisk og medisinsk kjønnforskning som ikke er basert på feministisk teori, men som gir vesentlig ny innsikt i kjønnsforholdene.

På samme måte vil jeg mene at størstedelen av den mannsforskningen som foregår i Norden er basert på en feministisk basert teorirefleksjon.

Nina Lykke gjør seg også skyldig i en annen form for dualisme, nemlig at hun temmelig ubevisst snakker om menn som driver mannsforskning, og sannsynligvis innforstått kvinner som driver kvinneforskning. Her tror jeg vi er ved et kjerneproblem i dialogen mellom kvinne- og mannsforskningen, nemlig at forskningens gjenstandsfelt blir overført på forskerens kjønn. Tilfelle er at mannsforskningen i Norden siden den ble etablert på slutten av 80-tallet alltid har hatt både kvinner og menn og både heteroseksuelle og homoseksuelle som aktive forskere i nettverket. Altså er mannsforskningen som et forskningsfellesskap basert på en organisk integrasjon av det Nina Lykke kaller de "skæve andre" og hva nå de som ikke er det måtte kalles, og dette har skapt en unik dynamikk innad i forskningen som har hatt betydning for analytiske, empiriske og teoretiske perspektiv.

Den tredje form for dualisme Nina Lykke gjør seg skyldig i er da også denne merkelige motsetningen som stilles opp mellom "de skæve andre", som utgangspunkt for en slags korrekt feministisk teori, og det som på en eller annen måte representerer det motsatte, som Lykke karakteriserer som "hvite, heteroseksuelle middelklassemenn". Jeg vil også mene at hun nok må medta hvite, heteroseksuelle middelklassekvinner i denne sekkeposten, og dermed snakker vi i de nordiske land om kanskje 80-90 prosent av befolkningen. En vesentlig del av mannsforskningen har nettopp vært å forsøke å forstå de dynamikker som er innad i denne gruppen, mellom det som Robert Connell kaller den hegemoniske maskulinitet og den medvirkende maskulinitet, men som svenske mannsforskere som Jonas Liliequist og Clas Ekenstam på en langt bedre

måte karakteriserer som forholdet mellom mandighet og umandighet som vesentlig størrelser i dannelsen av maskulinitet i de nordiske land – et spennende utgangspunkt, som har et langt mer dynamisk empiri- og teorilandskap foran seg enn Connells noe statiske modell. På samme måte leser jeg Rosi Braidotti når hun sier at kvinneforskningen også i større grad må forholde seg til forskjeller mellom kvinner og splittelser i den enkelte kvinne (som Nina Lykke referer til).

Altså, hvis kvinneforskningen, som jo selv er en av de mest homogene forskningsmiljøer som finnes i Norden, baserer sin kunnskapsformasjon på de skjeve andre, i et slag idealisert motsetningsforhold til den hvite, heteroseksuelle, så kan jeg vanskelig se hvordan denne forskningen står i relasjon til de politiske prosesser Lykke ønsker seg.

I det foregående har jeg forsøkt å rendyrke og kritisere mulige dualistiske horisonter i Lykkes foredrag, men heldigvis er ikke verden entydig og det er heller ikke Nina Lykkes presentasjon. Hun er jo selv en forsker som selv i stor grad baserer seg på postmoderne teorirefleksjoner og hun påpeker at hun i sitt virke egentlig er både kvinne-, kjønns- og mannsforsker, og inviterer sågar mannsforskningen inn som en vesentlig del av den nødvendige forskningen på kjønn og kjønnsrelasjoner. I dette ser jeg helt klart et ønske om å bryte ned de dualistiske modeller mye av kjønnsdebatten har modulert seg over både i og utenfor universitetet. Og i disse delene av Nina Lykkes presentasjon er jeg helt enig. For det er nettopp gjennom å lese og bruke hverandres tekster, gjennom felles prosjekter og en integrert kjønnsforskningsinstitusjonalisering (hvor kvinne-, queer- og mannsforskning jobber sammen) at dette utsatte forskningsområdet har sin framtid og potensiale.

Är bi- och homoforskning mansforskning

Varför räcker det inte med att tala om sexualitet?

Av Hanna Bertilsdotter, doktorand i sociologi vid Umeå universitet och forskar om bisexuell identitet som ett exempel på en både-och/gränslands-identitet. Huvudsakliga forskningsintresset rör gruppidentitetsskapande och sociala både-och positioner, med fokus på bisexuella män. Bertilsdotter har fungerat som projektledare för flera bisexuella konferenser inom ramen för RFSL samt föreläst vid ett flertal svenska såväl som internationella konferenser och seminarier utifrån sin biforskning.

Jag vill diskutera värdet och problemet med ett särartsperspektiv i mansforskningen, exemplifierat med särartsperspektiven queer- och biforskning.

Inom såväl feministisk forskning som queerforskning - och på senare tid även inom den tämligen nyfödda biforskning - har ett viktigt mål varit att synliggöra kvinnors, homosexuellas och bisexuellas villkor och erfarenheter och att problematisera naturliggörandet och förgivettagandet av normer. Detta för att dessa underordnade perspektiv och grupper ska erkännas som likvärdiga det överordnade perspektivet, "den heterosexuella mannen". Den heterosexuella mannens perspektiv har länge definierats som normalt och som objektivt allmänmänskligt. Andra gruppers perspektiv har definierats som icke-normala och subjektiva, perspektiv som bara har relevans för en specifik grupp, inte för mänskligheten i stort. Genom att problematisera naturliggörandet och förgivettagandet av normer har målet varit att underordnade perspektiv och grupper ska erkännas som likvärdiga "den heterosexuella mannen".

Som ett led i att synliggöra underordnade perspektiv och problematisera det överordnades perspektiv, uppfattar jag, har de enskilda underordnade grupperna framställt sitt förtryck och sina förtryckare, som överordnat alla andras, som det mest primära förtrycket. Feministisk forskning har framhållit patriarkatet som det primära problemet medan queerforskningen fokuserat på det heteronormativa samhället. Biforskningen kan sägas framställa det mononormativa samhället, eller det tvångsmässiga indelandet i "antingen eller" där "både/och"-perspektiv omöjliggörs eller förnekas, som det primära problemet.

Inom den växande nordiska mansforskningen uppfattar jag att ett viktigt mål är och har varit att bistå i skapandet av en ny alternativ och mer jämställd manlig identitet (jmf Nordberg 2000). Den nya identiteten skall bättre än den gamla manliga identiteten kunna hantera nutida krav om jämställdhet mellan kvinnor och män, något jag tolkar som ett svar på feministisk kritik. Den manliga identiteten framställs av Susan Faludi (1999) som en identitet i kris. De män som växte upp under 50-talet utlovades en framtid, och uppfostrades i enlighet med dåtidens krav på den manliga identiteten. Den framtid som utlovades och dagens verklighet är inte densamma. Den manliga identiteten måste anpassa sig

för att passa bättre in i dagens samhällsnormer där ett jämställt samhälle uppfattas som ideal.

Även om det fortfarande är en sorts heterosexuell manlig identitet som dominerar och är normgivande, så kanske det i den nya manliga identiteten, eller de nya manliga identiteterna, kommer att finnas ett accepterande av att det finns många olika manliga och kvinnliga identiteter. Att en sorts heterosexuell manlig identitet bara är en bland andra identiteter, en "the other" bland andra "the other". Istället för att kunna definieras som ett "allmängiltigt perspektiv" är en viss sorts heterosexuell manlig perspektiv just bara ett "visst sorts heterosexuell manlig perspektiv", ett *särartsperspektiv bland särartsperspektiv*. I texten kommer jag att referera till termen särartsperspektiv när jag menar perspektiv som utgår från en enskild position, och till termen "allmängiltigt perspektiv", eller "generella tendenser", när jag refererar till erfarenheter som kan delas av flera särartsperspektiv.

Jag önskar diskutera värdet och problemen med ett särartsperspektiv i mansforskningen utifrån två tema. Dels särartsperspektiven queer- och biforskning, med fokus på frågor som ett bisexuellt forskningsperspektiv kan ställa, främst med utgångspunkt i min egen biforskning. Dels varför det inte räcker att tala om sexualitet, att det handlar om ett allmängiltigt perspektiv. Detta kommer jag att åskådliggöra genom att ställa en bisexuell fråga till en sociologisk studie om ett engelsk arbetarklasssamhälle (Elias & Scotson 1965/1999) som diskuterar hur grupper skapas och reproduceras med hjälp av skapandet och upprätthållande av gränser gentemot "den andra".

Centrala begrepp

Det finns inga allmängiltiga och alenarådande definitioner av bisexualitet men för att tydliggöra har jag valt att skilja mellan bi-emotionalitet, bi-sexualitet och bi-identitet. Med begreppet *bi-emotionalitet* menar jag *förmågan och viljan till emotionell attraktion till människor av båda könen eller oberoende av kön*. Jag använder *bi-sexualitet* för att definiera *förmågan och viljan till sexuell attraktion till människor av båda könen eller oberoende av kön*. Begreppet *bi-identitet* syftar på *en person som identifierar sig som bi*. Bi-identiteten ska här ses som en i första hand social och kulturell position, en position att känna sig hemma i, en ideologi att sympatisera med,

snarare än en social tolkning av en viss sorts sexuella praktiker. Identitetsbegreppet är på många vis problematiskt (jmf Hall 1996/2000:16). Jag har valt att använda mig av identitetsbegreppet som en social och kulturell position, en känsla av att socialt och kulturellt tillhöra/vara medlem av en grupp, utifrån känslan av att dela vissa normer med andra inom samma grupp. En *monosexuell person* är en person med förmågan och viljan att attraheras sexuellt av antingen kvinnor eller av män. En *monoemotionell* person är en person med förmågan och viljan att bli kär i/attraheras av emotionellt antingen kvinnor eller män. En monosexuell person kan identifiera sig som antingen homo- eller heterosexuell.

Jag har funnit det fruktbart att tala om *sociala både/och-positioner*. Jag använder begreppet sociala både/och-positioner som en övergripande term för personer med en *mixed identitet/social position*, ex bisexualitet. Jag använder begreppet *monopositioner* när jag talar övergripande om exklusiva, enkla positioner; ex homo- eller heterosexuella.

Det övergripande gemensamma förtrycket som drabbar både/och-positioner kan sammanfattas under paraplyordet *mononormativitet*. Begreppet har tidigare använts i fråga om faktorer som osynliggör bisexualitet och konstruerar och reproducerar monosexuella, d.v.s. hetero- och homosexualitet, som de enda autentiska alternativa sexuella positionerna (jmf Adeniji 2001). Jag definierar mononormativitet som:

Normer som reglerar vår syn på monopositioner (att identifiera sig som tillhörig en identitetskategori) och social monogami (där social monogami definieras som trohet gentemot den valda sociala identitetskategorin). "Mononormativiteten" styr uppfattningen att monopositioner och social monogami är eftersträvt för alla.

Jag definierar queerforskning som forskning som har ett queerteoretiskt perspektiv, detta oberoende av vad forskningen i sig handlar om. Det är egentligen svårt att enkelt sammanfatta queerteori eftersom begreppet är mångfacetterat och flytande, men kort kan det sägas beskrivas som kritisk granskning av heteronormativitet, hur heterosexuella framställs som norm och naturligt.

Jag definierar biforskning som *forskning som utgår från ett biteoretiskt perspektiv som dels syftar till att synliggöra sociala både/och-positioner och sociala både/och-positioners erfarenheter och villkor, dels syftar till att problematisera naturalisering av monopositioner*. Biteorier kan kort beskrivas som kritisk granskning av mononormativitet beroende av kontext.

Homo/bi/queerforskning

Mitt eget forskningsfält och fokus här är biforskning även om jag i mitt sätt att tänka är inspirerad av queerteorierna.

Queerteori eller queerteorierna, är en samling teoretiska förhållningssätt/analysverktyg som har starka kopplingar till den akademiska postmoderna tanken, med sitt ifrågasättande

av fasta, essentiella identiteter och stora berättelser. Queerteorierna, bygger främst på den franske filosofen Michel Foucaults (1976/1998) och amerikanska filosofen Judith Butlers tankar (1990, 1993). Genom queerteorierna ifrågasätts den normativa heterosexualiteten och queerforskaren "avvisar heterosexualitetens bud om att den är nödvändig och ursprunglig." (Kulick 1996)

Definitionerna av vad queerforskning och queerteorierna innebär skiljer sig åt. Jag uppfattar att somliga svenska queerforskare¹ använder "queerforskning" som paraplybegrepp för all forskning som problematiserar heteronormativitet och synliggör icke-heteronormala positioner, exempelvis homosexuella, oberoende av om forskningen utgår från ett queerteoretiskt perspektiv eller ej.

Jag sätter inte likhetstecken mellan queerforskning och homoforskning även om jag anser att queerforskning kan vara homoforskning. Queerforskning ser jag som forskning som utgår från queerteorierna. Homoforskning ser jag som en paraplyterm för forskning som syftar till att synliggöra homosexuella och homosexuellas erfarenheter och villkor. Jag kan bedriva homoforskning med ett queerteoretiskt perspektiv, d.v.s. min homoforskning kan vara queerforskning. Jag menar dock inte att homoforskning per definition är queerforskning utan att det beror på vilket teoretiskt perspektiv den utgår ifrån.

Internationellt sett kan biteorin sägas börja formulera sig i och med Elisabeth D. Däumers inflytelserika artikel *Queer Ethics; or the Challenge of Bisexuality to Lesbian Ethics* från 1992. Hon diskuterar där användbarhet och begränsningar i bisexualitet, i första hand som en identitet, i andra hand som ett epistemologiskt perspektiv. Före det hade forskning som behandlat bisexualitet koncentrerat sig till att definiera och diskutera bisexualitet som fenomen, vad bisexualitet är. På liknande vis har svenska uppsatsstudenter på c- och d-nivå diskuterat bisexualitet som fenomen sedan 1997 (ex Flink 1997, Kallings 1997). Biteori och biforskning finns idag främst i USA och England. Fortfarande är det en teori i ett definieringsskede. Biteorin kan sägas vara en utknoppning från queeteorin. Som jag ser det rör sig biteorin/teorierna från att fungera som ett direkt komplement till queeteorin till ett eget teoretiskt perspektiv. Spår av en sådan "egen röst" kan börja urskiljas mot slutet av 1990-talet (ex red BiAcademic Intervention 1997, red Hall & Pramaggiore 1996). Ett medvetet svenskt teoretiskt bisexuellt perspektiv föds sommaren 2001. Då publicerades för första gången en samling svenska biteoretiska artiklar som alla försökte ge olika trådar till vad en svensk, eller nordisk, biteori skulle kunna innebära (red Bertilsdotter 2001). Artikelförfattare argumenterar bland annat för en bisexuell kritik av hegemonisk tvåsamhet (Gustafsson 2001) och för att det bisexuella

¹ I samband med jag höll ett föredrag om biidentiteter vid den av gaystudenterna vid Stockholms universitet anordnade bifestival (29-30 maj 2001) argumenterade Tiina Rosenberg, docent i teatervetenskap vid Stockholms universitet, för en vidare förståelse av begreppet queerforskning.

begäret kan fungera som ett "ordningsstörande begär" som bryter sönder dikotomierna (Adeniji 2001). Samtidigt finns andra biteoretiker som diskuterat hur bisexualiteten snarare fungerar som en *gränsvakt* som understödjer och upprätthåller dikotomierna (jmf Hemming 2000).

Biforskning kan definieras på två vis. Biforskning kan ses, enligt en snävare definition, som paraplyterm för forskning som syftar till att synliggöra bisexuella och bisexuellas erfarenheter och villkor. Biforskning, i den här betydelsen, kan på samma vis som homoforskning vara queerforskning om det teoretiska perspektivet är queerteoretiskt. På samma vis som homoforskning måste inte biforskningen vara queerforskning.

Som framkommit tidigare använder jag begreppet biforskning i enlighet med en annan definition; *forskning som utgår från ett biteoretiskt perspektiv som dels syftar till att synliggöra sociala både/och-positioner och sociala både/och-positioners erfarenheter och villkor, dels syftar till att problematisera naturalisering av monopositioner.*

Betydelsen av att tala om hetero-, homo- och bipositioner i sexualitetsforskning

Jag ser att bi-, homo- och heteromansforskning har att förhålla sig till varandra. Att de tre sexuella positionerna är beroende av varandra, och reagerar i förhållande till varandra, på samma vis som subjektet/objektet/abjekter². Det går inte att tala om det ena utan att de två andra, om ej uttalade, finns med som "the constitutive outside" (Hall 1996/2000). Detta blir särskilt tydligt i Henning Bechs (1997) diskussion om den ständigt närvarande/frånvarande homosexualiteten i heterosexuella kontexter. Emedan Bechs fokus är hur heterosexualiteten konstitueras, genom att förhålla sig till sin motsats, homosexualiteten, blir det tydligt i Bechs diskussion, som i stort sett saknar diskussion om bisexualitet, hur bisexualiteten fungerar som den oroande bron mellan homo- och heterosexualitet. Vore det inte för bisexualiteten, eller den bisexuella potentialen, skulle inte homosexualiteten utgöra ett hot som en potentiell möjlighet. Då skulle homosexualiteten enbart vara den konstituerande "andra", *det som jag inte är*. Vore det inte för bisexualiteten skulle det räcka med att som man definiera sig som en man som attraheras av kvinnor för att den homosexuella möjligheten ska oskadliggöras. I och med den bisexuella möjligheten kan en man som menar sig attraheras av kvinnor likväl ha en potential att attraheras av män. Motsvarande gäller för den homosexuella mannen, som utan en bisexuell möjlighet skulle kunna definieras som homosexuell i och med att han uttalar att han attraheras av män. I och med den bisexuella möjligheten finns en möjlighet att en man som attraheras av andra män även skulle kunna attraheras av kvinnor. Gentemot det bisexuella objekt-positionen skyddar vare sig ett olikkönat³ äktenskap eller ett samkönat⁴ partnerskap.

Några bisexuella frågor

Diskrepans mellan identitet och erfarenheter/handlingar/praktik

En person kan ha bisexuella erfarenheter, d.v.s. erfarenheter av sexuell attraktion till både män och kvinnor (utan inskränkning till erfarenheter från konkreta "handlingar", dvs. en bisexuell sexuell praktik; det kan även röra sig enbart om fantasier eller önskningar) utan att identifiera sig som bi. En person kan identifiera sig som bi oberoende av om personen har några bisexuella erfarenheter eller ej. En bisexuell diskussion, som även HIV/AIDS forskningen varit inne på (jmf Ross, Fernándeš-Esquer & Seibt 1995), skulle kunna handla om att praktik och identitet inte behöver hänga samman, förutsätta varandra. Men till skillnad från HIV/AIDS forskningens fokus på handlingar – att en person kan handla homosexuellt eller bisexuellt utan att identifiera sig som homo- eller bi – kan ett bisexuellt forskningsperspektiv fokusera på identiteten – att en person kan identifiera sig som bi utan att handla bisexuellt. Det går att identifiera sig som bisexuell utan att vara praktiserande bisexuell. Exempel på detta är "Magnus" (38 år) som bara har haft sex med män men menar att han vet att han är lika attraherad av kvinnor som av män, men beroende av olika omständigheter har han än så länge bara haft sex med män. En bisexuell fråga handlar sålunda om diskrepansen mellan erfarenhet/praktik/handling och identitet.

Betydelsen av representationer för identitetsformning

En persons biidentitet kan förändras över tid, men identiteten som bi har ingen betydelse för huruvida personen "tror på livslång kärlek", eller kan vara i en monogam livslång relation. Lika lite som en hetero- eller homosexuell position förutsätter partnerbyten med jämna mellanrum förutsätter den bisexuella positionen det. I diskussionen kring just bisexualitet som begrepp eller som sexuell position ryms ingen diskussion om poly- eller monogami. Det är två olika begreppsdiskussioner, på samma vis som genus och sexualitet är två olika diskussioner. Det vill säga, en bisexuell individ är inte per definition androgyn, utan bisexuella människor återfinns på hela genusskalan, i likhet med homo- och heterosexuella människor. Däremot kan representationer av en bisexuell person komma i uttryck som en androgyn person eller en person som är polygam. Det är dock viktigt att skilja mellan representationer, bilder av bisexuella, och människor som är bisexuella. Att representation och "verklighet" kan skilja sig åt, även om representationen av "den bisexuelle mannen" med stor sannolikhet har betydelse för manligt bisexuellt identitetsskapande. Exempel på det är "Magnus" (38 år) som uppfattar att hans biidentitet i mångt och mycket har formats kring ideal som fanns i glamrocks och glitter-

² Min förståelse av abjekter utgår från Julia Kristeva 1980/1992.

³ Ett olikkönat förhållande består av personer av olika kön. Personerna kan identifiera sig som hetero- eller bisexuella.

⁴ Ett samkönat förhållande består av personer av samma kön. Personerna kan identifiera sig som homo- eller bisexuella.

poppeken under 70-talet. Sångaren David Bowie som han var "framförallt på början av 70-talet", tillsammans med andra band som *Mott the Hoople* "där jag tror att sångaren var bi" har bidragit starkt till att ge Magnus en bild av en manlig biidentitet. Även om inte bisexualitet i sig, som jag ser det, har något med genus och genusöverskridande eller med alternativa former av relationer, kan ett bisexuellt perspektiv med utgångspunkter i representationer av bisexualitet som finns ställa frågor om genusöverskridande i likhet med vad Adeniji (2001) förespråkar. Ett bisexuellt perspektiv kan även på samma vis ställa frågor, på det vis som Gustafsson (2001) förespråkar om tvåsamhetens hegemoni.

I min bimanstudie framhåller intervjupersonerna avsaknaden av bisexuella bilder, särskilt manliga bisexuella förebilder som både en fördel, det innebär att man upplever sig vara mer fri att skapa sin egen manliga sexuella position samtidigt som det upplevs, antas, att det kan vara till nackdel för framför allt yngre människor, som kanske är i större behov av tydliga identiteter, representationer att identifiera sig med. Magnus kan tycka att avsaknaden av bisexuella representationer är något både positivt och negativt.

På ett sätt kan det ju vara lättare att ha någonting att förhålla sig till så att säga. Någonting som är färdigt som man kan ta till sig, allt eller inget eller delar av, men man har något att förhålla sig till. [Det] kan ju vara lättare, speciellt när man är yngre. Men samtidigt kan jag tycka att det är, jag menar, jag som egentligen inte är så förtjust i färdiga identiteter, för det blir ju gärna ett tvång, att liksom: "Så ska man vara". På ett sätt kan jag tycka att det är skönt att det inte finns.

"George" (26 år) tycker inte "egentligen" att det är viktigt för honom att identifiera sig som bisexuell. Däremot tycker han att det "som känns viktigt för mig det är att jag umgås med folk som är likasinnade i någon mening".

Ibland kan jag uppleva att det är svårt att få, när jag talat exempelvis med homosexuella personer, killar, att få dem att förstå hur jag känner. Och då känns det som en ganska befriande grej, när jag umgås med andra bisexuella killar. Det behövs liksom inga andra konstiga förklaringar. Men just att definiera sig själv som det. Det kommer väl som en följd av det andra då kanske, jag vet inte. (...) Det känns inte viktigt för mig att sätta en stämpel på mig på något sätt.

En bisexuell diskussion skulle sålunda kunna handla om våra behov av representationer, bilder att känna igen oss i och kunna identifiera oss med.

Sociala positioners föränderlighet över tid

En bisexuell diskussion för med sig en fråga om sociala positioners föränderlighet över tid, hur våra sociala positioner i allmänhet och sociosexuella i synnerhet kan tänkas variera över tid och är beroende av kontext. I ett skede av mitt liv lever jag heterosexuellt, känner jag mig mer hemma i en heterosexuell värld, i ett annat skede kanske jag kommer att leva

mer homosexuellt, känna mig mer hemma i en homosexuell värld. Parallellt med detta kanske jag hela tiden tar del av, befinner mig i och känner mig tillhörig och hemma i en bisexuell värld, även om denna bisexuella värld i skrivande stund inskränker sig till några e-postlistor och några dagar om året i en binormativ kontext⁵, som exempelvis den årliga bikonferensen *BiForum* under *Stockholm Pride*. Mitt gruppmedborgarskap kan både ses som dubbelt eller rent av tredubbelt samtidigt som jag saknar ett gruppmedborgarskap överhuvudtaget. Detta kan exemplifieras av "George" (26 år), som har ett olikkönat förhållande och som till vardags arbetar och befinner sig till stor del i en heteronormativ kontext. Till helgen och på fester befinner han sig oftast i en homonormativ kontext⁶, eftersom han känner sig mest hemma på "gayställen"⁷, i "homovärlden"⁸. Och slutligen, befinner han sig vid särskilda tillfällen, som när bigruppen han är en del av, har sina sociala träffar ute på olika pubar, under några timmar i en binormativ kontext. Han lär sig tala tre sociala och kulturella språk, lär sig att passera som både hetero- och homosexuell när så krävs av honom. Samtidigt uppfattar George att han vare sig hör hemma i hetero eller homovärlden. Han uppfattar inte heller att det finns någon bivärld för närvarande att känna sig hemma i.

Förmågan och viljan att gå över gränsen för en identitet

En bisexuell fråga skulle kunna handla om förmågan och viljan att attraheras av människor. Där det i själva definitionen av bisexualitet finns ett insprängt val, där det också finns en möjlighet till icke-val. Som bisexuell kan jag, åtminstone i teorin, välja en homo- eller heterosexuell livsstil (jmf Bertilsdotter 2001a). I den traditionella definitionen av homo- eller heterosexuell antas jag inte kunna göra det valet. Jag vill se på det som att det alltid handlar om både förmågan och viljan. Att jag som monosexuell kanske har förmågan till bisexuella erfarenheter men inte viljan. Detta kan exemplifieras med en kvinnlig bisexuell intervjupersons berättelse (citater från Bertilsdotter 2001a).

"Maria" (född 1963) tolkar att "tabugränser" hindrar en ungdomsväninna till henne, "Eva", att "gå över gränsen". Hon ser det som att de båda hade samma förmåga men att det bara var hon som också hade viljan. Maria berättar om hur Eva erkänner attraktionen dem emellan genom att säga rent ut till Maria "ja, jag är attraherad av dig men det får vara bra med killar".

Jag undrar hur vanligt det är att man jättestarkt för sig själv har den här gränsen. [...] Jag kan tänka mig att hon och jag känner ungefär lika starkt, men jag ville gå över den gränsen.

⁵ En binormativ kontext innebär en miljö där en viss sorts bisexuell position, en viss biidentitet framställs som norm.

⁶ En homonormativ kontext innebär en miljö där en viss sorts homosexuell position, en viss homoidentitet, framställs som norm.

⁷ Sociala homonormativa mötesplatser. Ordet "gay" ska här uttolkas som "en viss sorts, företrädesvis manlig urban, homosexuell identitet".

⁸ Begreppet "homovärlden" används som paraplyterm inom den homonormativa subkulturen för den sociala, sexuella och kulturella sfär som domineras av homosexuella och homo sexuella normer.

Jag var intresserad. Jag ville utforska det, jag ville inte bara låta det vara.

Isärhållande av emotionalitet och sexualitet

En bisexuell fråga skulle kunna handla om betydelsen av att isärhålla emotionalitet och sexualitet. En person kan vara biemotionell, d.v.s. ha förmågan att bli kär i människor av båda könen, men det innebär inte att personen nödvändigtvis är bisexuell, d.v.s. har förmågan att bli sexuellt attraherad av människor av båda könen. Och vice versa. Oberoende av om personen sedan är mer eller mindre biemotionell och/eller bisexuell kan hon välja att kalla sig för bi. Flera av de manliga intervjupersonerna uttrycker det som att de har lättast att bli kär i kvinnor, även om de kan attraheras sexuellt av både män och kvinnor. Orsaker till varför det finns en diskrepans kan diskuteras i termer av internaliserad homofobi, att intervjupersonen inte tillåter sig att bli kär i en person av samma kön. Den äldste mannen i intervjumaterialet, en man i 60-års åldern, menar att han på grund av internaliserad homofobi inte tillåtit sig själv att bli kär i andra män, men att han tror att han med tiden kommer att komma över denna homofobi och även bli kär i män. Det finns dock andra exempel i intervjumaterialet som tyder på att det inte nödvändigtvis måste handla om enbart internaliserad homofobi utan att den emotionella läggningen inte behöver se likadan ut som den sexuella läggningen. "Mikael" (20 år) menar att han har lättast för att bli kär i män men attraheras mer sexuellt av kvinnor.

Social/sexuell monogami beroende av social kontext

En bisexuell fråga skulle kunna handla om social och/eller sexuell monogami som beroende av kontext. En människa kan vara sexuellt *monogam* eller *polygam* beroende av sexuell position. Däremot finns det i många bisexuella sociala kretsar en öppenhet och förståelse för alternativa relationer vilket kan leda till att människor i den bisexuella kontexten upplever social tillåtelse att experimentera med olika former av relationer och därmed går över gränsen för hegemoniskt tvåsamhet.

Den bisexuella positionen förutsätter inte en bisexuell praktik, d.v.s. antingen seriell monogami (monogama relationer med omväxlande män eller kvinnor) eller parallella relationer med partners av båda könen. Däremot blir krav om *social monogami*, d.v.s. krav om att välja vilken social värld, den homo- eller heterosexuella världen/kulturen problematiskt för den bisexuella som kanske uppfattar sig som tillhörig både den homo- och den heterosexuella kulturen, samtidigt som man inte känner sig riktigt hemma i någondera. I och med att det inte idag finns en bivärld, en bikultur att känna sig tillhörig, är den bisexuella positionen, åtminstone i skrivande stund, tvungen att antingen hoppa mellan "de båda världarna", eller "stå med en fot i varje", eller "välja sida". Ingentenda av alternativen är egentligen tillfredställande för många bisexuella som upplever att "hoppandet emellan" upprätthåller känslan av att vara splittrad, bestå av en homo- och en heterosexuell sida, eller två – i sin definition - ömsesidigt uteslutande delar, snarare än en bisexuell helhet.

Maria som under två år identifierade sig som lesbisk men idag lever med en man sedan flera år tillbaka tror att det är enklare att vara hetero- eller homosexuell. Hon ser det som att hennes "båda sidor" löper som parallella spår, omöjliga att foga samman. Hon valde ganska tydligt bort den lesbiska sociala världen i och med att hon inledde sitt nuvarande olikkönade förhållande och upplever att hon "mår mycket sämre av att veta att jag har blivit kär i en kvinna och att det ska inte bli något mer med det" än när hon blivit förälskad i en man utanför äktenskapet, att det påminner henne om vad hon valt bort (Bertilsson 2001).

Betydelsen av kategoritänkande

Även om intervjupersonerna i båda studierna (Bertilsson 2000, samt pågående arbete) tar avstånd från kategoriseringar och definierande av den egna sexuella positionen, ser jag det som att bisexuella kategorier skapas och definieras i och med att vi talar om bisexualitet. Själva samtalet, hur vi talar om bisexualitet, eller med andra ord skapandet av en diskurs om bisexualitet, ger så småningom allt mer tydliga bisexuella representationer och bilder. Vilket, får man förmoda, leder till att kategorin skapas och småningom stabiliseras. Här kan man se det som att den bisexuella diskussionen skulle kunna handla om vårt behov eller icke-behov av kategoriseringar.

Hur grupper skapas och gränser mellan grupper upprätthålls

Bland intervjupersonerna finns en tydlig skepsis mot kategoritänkande, att den homo- och heterosexuella manliga identiteten är för trång, för låst i sina respektive normer. Här i ligger som jag ser det själva paradoxen med identiteter, som när Stuart Hall skriver att identiteter konstrueras genom, inte utanför, "difference" (1996/2000:17). Att både den hetero- och homosexuella identiteten har definierats som "icke-homosexuell" respektive "icke-heterosexuell". En bisexuell diskussion skulle sålunda kunna handla om vårt behov av identiteter, att kunna identifiera oss med en grupp, eller hur grupper skapas och gränser mellan grupper upprätthålls.

Betydelsen av att inte "fastna" i ett särartstänkande - vinsten av att höja blicken och se likheterna med andra särartsperspektiv i syfte att se generella tendenser

Jag vill ta min bisexuella frågeställning "hur grupper skapas och gränser mellan grupper upprätthålls" och ställa den till sociologerna Norbert Elias och John L Scotsons studie om hur gränser upprätthålls mellan två arbetarklasssamhällen i England. Avsikten är att visa på möjligheterna att översätta Elias & Scotsons resonemang kring uppdelningen i en "ingrupp", en "utgrupp" och deras respektive "marginalgrupper" i ett engelskt arbetarklasssamhälle till hur ingrupp/utgrupp/marginalgrupper skapas mellan hetero-, homo- och bisexuella. Därmed vill jag visa på att fenomenet, som Elias & Scotson pekar på inte är ett specifikt fenomen som handlar om "ett engelskt arbetarklasssamhälle", eller i min tolkning rivalitet mellan grupperna homo/hetero/bisexuella, utan att fenomenet bara är ett exempel på mer allmängiltiga

gruppmeکانiser. Jag har valt att exemplifiera med Elias & Scotson studie för att deras studieobjekt är relativt väsensskilt från mina forskningsobjekt, de bisexuella männen. Jag skulle ha kunnat ställa min bisexuella fråga till forskning som rör s.k. "mixed race"-positioner (jmf Tizard & Phoenix 1993/1995), men då riskera att framställa frågan som att det är en unik fråga om både/och-positioner. Poängen med Elias & Scotsons studie är att de framhåller att det inte finns några tydliga skillnader mellan de båda arbetarklassgrupperna i studien, men att skillnader skapas genom framförallt "ingruppens" behov av att markera sina gränser, definiera sig själv gentemot "utgruppen".

Elias & Scotson beskriver hur ett bostadsområde är uppdelat i tre zoner; ett medelklassområde (zon 1) samt två arbetarklassområden (zon 2 och 3) som värderas olika.

I medelklassområdet, som rankas som högst värderat, bor det medelklassmänniskor som främst umgås inom familjen samt i och med tillgång till bil, med andra medelklasspersoner som bor i andra delar av staden, d.v.s. de deltar inte så mycket i bostadsområdets sociala liv. Här finns även klassresenärer eller arbetare som på annat vis har kommit upp sig med släkt i zon 2. Dessa utgör stadsdelens högre stånd och deltar i stadsdelens sociala liv.

Zon 2, som är ett äldre arbetarklassområde än zon 3, kallas av invånarna själva för "byn". Invånarna i zon 2 uppfattar sig själva och av andra, som den finare zonen av 2 och 3 trots att båda områdena bebos av arbetarklasspersoner med få yttre tecken på skillnad. I zon 2 finns det även finare gator där de äldsta familjerna (med släkt i zon 1) samt zonens medelklassminoritet bor. De utgör det ledande skiktet i zon 2 med visst bistånd från släktingarna i zon 1, och innehar alla viktiga sociala poster i stadsdelen. Den mindre medelklassminoriteten bidrar till att öka zonens prestige och definierar tillsammans med de äldre familjerna representationen av "byn". Här finns även en mindre grupp mindre fina men de bidrar inte till att dra ner områdets anseende utan osynliggörs. Denna grupp mindre fina vill jag tolka som områdets marginalpositioner, att jämföras med den bisexuella positionen inom en heterosexuell kontext. Invånarna i zon 2 skulle kunna jämföras med den heterosexuella populationen.

I det nyare arbetarklassområdet zon 3 som uppfattas som det sämre området finns mestadels respektabla, ordentliga arbetarklassfamiljer, men den lilla "värstingminoriteten" av problemfamiljer definierar hela området som sämre. Denna "värstingminoritet" vill jag tolka som områdets marginalpositioner, att jämföras med den bisexuella positionen inom den homosexuella kontexten. I zon 3 finns få släkt- och nära vänskapsband som knyter samman invånarna utan de flesta håller sig för sig själva. Invånarna i zon 3 skulle kunna liknas vid den homosexuella populationen även om sammanhållningen inom den homosexuella populationen idag på sina håll är mycket stark, varför jämförelsen med zon 3 inte stämmer helt. Elias & Scotson visar hur ett bostadsområde eller en grupps status och position beror på dess inre sammanhållning och

förmåga att inom gruppen upprätthålla *raka led*. Trots att man skulle kunna förvänta sig att det förekommer gränsöverskridande, s.k. *svarta får*, bland de normsättande familjerna i zon 2 så är de mycket få. Däremot visar exempel med ett stökigt ungdomsgång från zon 3 hur bristen på sammanhållning i zon 3 skapar oförmåga att ta itu med *interna* problem. Elias & Scotson skriver,:

Om skillnader i status och makt ledde till konflikter, stannade de till största delen under ytan. De hade svårt att komma till öppet uttryck eftersom den ömsesidiga kontrollen mellan grannar främjade och belönade anslutning till den gemensamma tron på "byns" höga värde som samhälle och dess sätt att leva, och avskräckte från öppna och direkta uttryck för missnöje, särskilt i samtal med utomstående.

Kontrollen grannar emellan kommer främst till uttryck i skvallret. Genom skvallret kan den enskilde som skvallrar befästa sin moraliska/grupp position genom att markera sitt avståndsstagande från moraliska tveksamheter, avvikande/andra grupper. Den högre ståndgruppen, eller "de etablerade" i Elias & Scotsons studie, reproducerar sina normer genom att hela tiden skvallra om gränsöverskridare och avvikande grupper som man kan identifiera sig som "icke-.." gentemot, som "bättre än". Elias & Scotson skriver:

Gemensamma tabun, de utmärkande dragen av behärskning, stärker banden inom nätverket av "bättre familjer". Att följa en gemensam kodex fungerar som ett socialt emblem för medlemmarna. Det förstärker känslan av att höra samman i förhållande till de "underlägsna", som tenderar att visa mindre självbehärskning i situationer där de "överbägsna" kräver det. "Underlägsna" personer tenderar att bryta mot tabun som de "överbägsna" från barndomen har uppfostrats att iaktta. Brott mot sådana tabun är därmed tecken på social underlägsenhet. De sårar, ofta mycket djupt, de "överbägsnas" känsla för god smak, för det passande, för moral, kort sagt deras känsla för emotionellt grundade värden. De väcker, allt efter omständigheterna, vrede, ovilja, avsky eller förakt hos de "överbägsna" grupperna, och medan bydnad mot samma kodex underlättar kommunikationen, skapar överträdelse av den barriärer. (s 139)

Man kan se det som att den etablerade gruppen, som upplever sig vara hotad, försvarar sig och sin norm gentemot en inkräktare, en potentiell erövrare/omdanare som den nya gruppen kan ses som, genom att sluta leden mot de nya samt inte tillåta gränsöverskridare inom den egna gruppen. Genom att den etablerade gruppen så tydligt markerar sitt avstånd gentemot den nya gruppen skapas känslan av mindervärde bland den nya gruppens medlemmar. Något som så småningom leder till anomi. Som en konsekvens av detta menar Elias att forskningsintresset som traditionellt fokuserats på anomi, borde studera både nomin och anomin som faktorer beroende av varandra.

Konklusion: Särartsperspektiv och/eller "thinking as usual"

Jag ser att ett "särartsperspektiv" kan ge nya frågeställningar, nya infallsvinklar på en "gammal fråga". På motsvarande vis kan "gamla perspektiv" ge nya frågeställningar och infallsvinklar på en "särartsfråga". Poängen är att både lära känna och lära sig att tala flera språk; jämför med den bisexuella positionen idag, där man både lär sig att passera som och tala både det hetero- och homosexuella kulturella språket, samtidigt som man har ett "bisexuellt modersmål".

Men för att komma åt både vad särartsperspektivet och de traditionella perspektiven kan innebära måste jag först bli medveten om vad det kan innebära att tala utifrån olika perspektiv, både som subjekt/"norm", som objekt/"antinorm" och som abjekt - "the marginal man" med Robert Parks begrepp (Park 1928). Jag måste bli medveten, inte bara rent teoretiskt, om att det finns en skillnad i producerad kunskap som beror på utifrån vilket perspektiv jag som forskare talar. Den kunskap som jag producerar, liksom jag själv som subjekt, är med Donna Haraways (1988) begrepp situations- och positionsbunden.

Som jag ser det fastnar de underordnade perspektiven, här exemplifierat med queerteorin och biteorin, i sin kritik av normsamhället, normen, det perspektiv som innehar makten att definiera, i diskussionen kring sitt eget förtryck. Jag menar att det är mer fruktbart att se till det egna förtrycket som ett exempel på mer "allmänmänskliga" förtrycksmekanismer, eller att förtrycket mot den egna gruppen är ett förtryck som man delar med andra underordnade grupper. Samtidigt fastnar överordnade grupper i en blindhet för att den egna gruppens tänkande inte är allmänmänskligt. Man kan även beskriva fenomenet som Alfred Schuts (1971/1995) gör att det inte är förrän "The Stranger" anhåller om medlemskap i en ny,

främmande grupp som han upptäcker att hans socialt formade "thinking as usual" som härstammar från hans "hemgrupp" inte är allmängiltig kunskap utan specifik kunskap som bara fungerar i en specifik kontext.

Jag har i mina exempel på bisexuella diskussioner velat visa på hur jag med mina bisexuella glasögon kan ställa andra frågor, än om jag haft på mig hetero- eller homosexuella glasögon. Samtidigt ser jag de bisexuella frågorna som avhängiga av de hetero- och homosexuella frågorna, och vice versa. På samma vis som subjektet är beroende av både dess objekt och dess abjekt.

Som jag förstår förtryck utgår det från behovet att dela upp människor i en "ingrupp" och en "utgrupp": i syfte att kunna definiera den egna gruppens gränser, vad som utgör den egna gruppen. Detta sker genom att definiera den egna gruppen som "subjekt" och det som inte tillhör gruppen, inte är den del av den egna gruppen, som "den andra"/objekt. Istället för att se världen som bestående av ett oändligt antal "de andra"-grupper, där den "egna" gruppen är en av dessa många "de andra", vill man påskina den egna gruppen som "särskild", som speciellt mycket "subjekt" (jmf Hall 1996/2000, Elias & Scotson 1965/1999).

Jag håller med Elias när han argumenterar för att studier av antinormen, eller anomi, även förutsätter studier av normen, eller nomin (Elias & Scotson 1965/1999:150ff). Jag tycker inte att det räcker med subjektet och dess objekt, utan att även blandningen av de två, både/och positionen, abjektet, behövs för att få den hela bilden.

*

Jag tackar Tina Mattsson, doktorand på Socialhögskolan vid Lunds universitet, för värdefulla kommentarer på tidigare versioner av denna artikel.

Referenser

- Adeniji, A, Ordningsstörande begär: Biteori som kritik av antropologisk sexualitetsforskning, *lambda nordica*, 2001(5)1-2
- Bech, H, *When men meet – homosexuality and modernity*, University of Chicago, Chicago:1997
- Bertilsdotter, H, *Den blanka spegeln - en modell som visar hur (bisexuella) identiteter skapas och en diskussion om erkännandets betydelse vid identitetsformning*, cd-uppsats, sociologiska institutionen, Lunds universitet, 2000
- Bertilsdotter, H, Biidentitet/er – Presentation av en bistudie, *lambda nordica*, 2001a(5)1-2
- Bertilsdotter, H, red, Både och /och/ varken eller, *lambda nordica*, 2001(5)1-2
- Bi Academic Intervention, The Bisexual Imaginary*, Cassel, London:1997
- Butler, J, *Gender Trouble*, Routledge, New York:1990
- Butler, J, *Bodies that matter*, Routledge, New York:1993
- Däumer, E. D, Extract from Queer Ethics or, the Challenge of Bisexuality to Lesbian Ethics (1992). In: Storr, M, ed, *Bisexuality: a critical reader*, Routledge, London:1999
- Elias, N, & Scotson, J. L., *Etablerade och outsiders* (eng orig.1965), Arkiv förlag, Lund:1999
- Faludi, S, *Stiffed – The betrayal of the American Man*, William Morrow, New York:1999
- Flink, S, *Bland blommor och bin - hur bisexuella bryter mot den heterosexuella normen och 'minsta motståndets lag'*, c-uppsats, etnologiska institutionen, Uppsala universitet, 1997
- Foucault, M, *The History of sexuality:1 – The will to knowledge* (fr orig. 1976), Penguin, London:1998
- Gustafsson, M, Till tygellöst leverne - En bisexuell kritik av tvåsamhetens hegemoni, *lambda nordica*, 2001(5)1-2
- Hall, S, Who needs "identity"? (1996). In: du Gay, P, Evans, J. & Redman, P, ed, *Identity: a reader*, SAGE, London:2000
- Hall, D. & Pramaggiore, M, eds, *RePresenting BiSexualities: Subjects and Cultures of Fluid Desire*, New York University, New York:1996
- Haraway, D, Situated knowledges: the science question in feminism and the privilege of partial perspective, *Feminist studies*, vol 14 no. 3 (Fall 1988)
- Hemmings, C, *A feminist methodology of the personal: bisexual experience and feminist post-structuralist epistemology*, paper vid 4th feminist conference, Bologna september 2000, se även: <http://www.women.it/4thfemconf/workshops/epistemological4/clarehemmings.htm>
- Kallings, K, *Kvinnors bisexualiteter - gränsoverskridande könskonstituering under "Monosexuell" hegemoni*, c-uppsats, etnologiska avd, Uppsala universitet, 1997
- Kristeva, J, *Fasans makt – en essä om abjektionen* (fr orig. 1980), Daidalos, Göteborg:1992
- Nordberg, M, *Mansforskning - befästade av stereotyper eller möjliggörande nya synsätt på män?*, examinationspaper, doktorandkurs Mansforskning, Göteborgs universitet, 2000
- Park, R, Human migration and the marginal man, *American Journal of Sociology*, 1928(33)881-93
- Ross, M. W, Fernández-Esquer, M. E. & Seibt, A, Understanding across the sexual orientation gap: sexuality as culture. In: Landis, D. & Bhagat, R. (eds), *Handbook of Intercultural Training* (2nd ed), Beverly Hills: Sage, 1995, 414-430.
- Schuts, A, The Stranger: An Essay in Social Psychology. In: Anthias, F. & Kelly, M. P, ed, *Sociological debates – Thinking about "The Social"*, Greenwich Readers:13, Greenwich University, Dartford:1995
- Tizard, B, & Phoenix, A, *Black, white or mixed race?*, Routledge, London:1993/1995

Opposition til Hanna Bertilsdotters indlæg

Af Kenneth Reinicke, cand.scient soc og Ph.D fra RUC, ansat på Videnscenter for Ligestilling - arbejdsområder er mænd og ligestilling.

Jeg vil starte med at sige at jeg teoretisk er inspireret af Pierre Bourdieus fokusering på det sociale køn og at mine kønsteoretiske position er præget af kønsstudier i Italien og Albanien. Jeg har beskæftiget mig meget med rodfæstelsen af de mekanismer, som fastholder det mandlige dominansforhold i en kultur samt hvorledes mænds destruktive og rigide adfærd kan blive legitimeret.

Jeg ønsker at slå fast, at det er vigtigt at synliggøre kvinders homo- og biseksuelle erfaringer og at det er vigtigt at problematisere den heteroseksuelle mands naturlighed. På den ene side mener jeg, at det er interessant at få bi-forskningen på banen som genstand for politik og videnskab - på den anden side ser jeg også at biforskningen som felt kan være problematisk.

Jeg ser en fare i at overudvikle teorier om queer- og biforskning hvis det sker på bekostning af en undervurdering af spændinger og realiteter i hverdagslivet om hvordan vi tænker og føler omkring det seksuelle. Det er af betydning at illustrere de flydende kønsidentiteter, idet man ofte ser et sammenfald af hetero- og homoseksuelle livsformer. Synliggørelsen af "både og" positioner og afnaturaliseringen af monopositioner er derfor interessant.

Omkring det metodiske aspekt mener jeg, at det er interessant at være "subjekt for egen fagproces" og at det ikke er nødvendigt at tilstræbe generaliseringer og universelle forklaringer indenfor samfundsvidenskaberne. Det er dog vigtigt at beskrive og forstå sociale praksisser og institutionelle møn-

stre og tilstræbe neutralitet, repræsentativitet og bred gyldighed for udsagn. Den personlige fortælling er kun interessant indtil en hvis grænse. Spørgsmålet om intim selvudlevering eller samfundsrelevant bekendelse kan let rejse sig.

På det teoretiske niveau må jeg påpege, at der manglede systematiske teorireferencer til køns- og mandeforskningen. Ligeledes kan det påpeges, at man kan risikere at overse de væsentligste aspekter med mænd når man dekonstruerer for meget (mænds vold, mænds angst for følelser, mænds strukturelle dominans og mænds pris for dominansen).

Jeg er således imod for radikale dekonstrueringer selvom jeg godt kan se at de kan lade sig gøre. Alligevel vil jeg fremhæve, at vi absolut ikke er færdige med den homoseksuelles samfundsmæssige position. Der er f.eks. ikke foretaget levevilkårundersøgelser af homoseksuelles hverdagsliv i Danmark. Det interessante spændingsfelt er omkring hvor grænsen går for kulturens forandringspotentialer. Frisindet er ikke grænseløst. I Danmark er registreret partnerskab tilladt men når spørgsmålet om børn kommer på banen må de homoseksuelles rettigheder vige

Jeg vil afslutte med at konstatere, at socialitet og gruppetilhørsforhold kræver valg, konsekvens, deltagelse og kontinuitet. Identifierbare begreber og identiteter er uundgåelige og det biseksuelle livsprojekt er derfor et meget skrøbeligt identitetsprojekt, idet man kan blive skældt ud fra alle sider og det er svært at finde en biseksuel verden at gemme sig i.

Når mannen pudrer seg - estetisering av mannen

Av Erling Dokk Holm, statsviter og forsker ved Norsk Form i Oslo. Er bl. a. tilknyttet makt- og demokratiutredningen (1998-2003) med et prosjekt om design, identitet og makt.

The better you look, the more you see.
Easton Brett Ellis, Glamorama 1999

Jeg plager kroppen min på Svettis og Friskis, et treningsstudio som har en myk profil, det er langt mellom superatletene, dette er verken de toptrente eller bolernes stamsted. Her er det folk i alle aldre og med de fleste fasonger, men likefullt, det er en viss segregasjon. De som ikke ser all verden ut driver med apparater. De setter seg i ulike anretninger og drar kroppene gjennom en tur i disse moderne torturinstrumentene, der det kun er godt når det gjør vondt. All fysisk fostring inneholder en liten dose masochisme, men dette livet der du planter kroppen i en maskin, der du er omgitt av metall og vaiere som du ved egen kraft skal bevege gir et ekstra kikk. Vi som setter oss i apparatene lever etter det tayloriske prinsipp, vi deltar i en spesialisering, ikke av hver enkelt av oss, men av hver enkelt del av kroppen, jeg kan gjennom de 22 apparatene jeg bruker 60 minutter på trene alle kroppens forskjellige muskelgrupper, øver magemuskler, nedre magemuskler, triceps, biceps, lår, legg bakside, legg fremside, i det hele tatt, alt som kroppen er.

Dette er taylorisme ikke bare som ideal, men også som metode. Symptomatisk nok bærer de ulike treningsapparatene navnet *Stasjoner*. Dette er samlebandet for kroppene. Jeg legger min kropp inn på kroppsfabrikkens samleband, jeg må selv jobbe meg gjennom de ulike stasjonene, og når jeg kommer ut er jeg en bedre kropp enn når jeg starter. Gjør jeg det regelmessig og ofte vil jeg i løpet av et par år fremtre med et vellykket produkt – en stram og muskuløs kropp.

Av og til tenker jeg at dette er Houdinis oppskrift. Å alltid bryte seg løs, å selv frivillig bindes og bastes på hender og føtter, senkes ned under havoverflaten, for så å vikle seg løs og komme ut, fri fra fellen og sterkere enn noen sinne.

Apparatene som utgjør stasjonenes innhold er våre stoppesteder i den selvpålagte tvangen. Vi spenner oss fast i dem, gjør det umulige, presser og trekker, skyver og strekker, helt til vi kan forlate apparatet med lemlestedede muskler og et syrlig smil rundt munnen: det er jo faktisk sant at det er vi som praktiserer dette, av egen fri vilje.

Vi som ikke ser ut som all verden vi går fra stasjon til stasjon, venter på tur hvis det er kø, lar kroppen få sine tildelte doser av slit, lar hver enkelt muskelgruppe jobbes gjennom.

De andre som derimot allerede har en kropp som bærer preg av å være trent, som har stramme muskler, smale midjer, bulende overarmer, harde stramme rumper og markerte

ansiktstrekk, har forlatt stasjonene. De har minimalt med underhudsfett slik at hver sene og hver muskelgruppe skinner i glansen fra neonlyset i taket.

Dette er treningsstudioets adel. De har vært her lenge, de er på hils med hverandre, de kan stå og se på hverandre mens de ligger under jernets voldsomme makt, de snakker ikke sammen, de snakker i det hele tatt lite, men det de sier er rent faglig, det er små raske kommentarer om de tekniske aspekter ved vektløftingens verden.

De har vært her før vi halvfete utrente uregelmessige hobbytrenere kom, og de vil være her etter at vi har kollapse, etter at vi med tre fine måneder med trening plutselig ikke klarte å gjøre det til en dypere vane, vi sprakk, som det heter, vi sprakk, vi klarte ikke mer, vi ville tilbake til det behagelige livet der det hele handler om å ikke påføre seg selv smerte. Smerten er det vi vil unngå. Vi sprakk som en røyker som har holdt opp, men som har tenkt på sigaretter hver eneste dag etter at han sluttet og som innerst inne bare venter på en god anledning til å sprekke. Slik sprakk vi og slik vil det fortsette. For å bli adel må du aldri sprekke, treningsstudioets adel er de som holdt ut, de som klarte å forene trening og livsprosjekt, de som lot de to tingene gå opp i hverandre, der det ene forutsette det andre. De som gjorde treningen til et spørsmål om identitet. De som blir adel har kvalifisert seg. Ikke kun gjennom lang tids reglemessig trening, men også ved å forlate det første nivået. Ved å gå gjennom samlebandet, ved å si at livet ved stasjonene er nå over. Nå er kroppen så bra at dens videre foredling fordrer at den begynner sin egen individualiseringsprosess. Vi har med andre ord nådd det andre nivået.

Det andre nivået er den frie løftingen av jern. Treningsstudioets adel er nemlig de som kaller seg styrkeløftere, vektøftere eller kroppsbyggere.

De setter seg ikke i apparater og lar seg instruere om de riktige løft og bøy. Nei vektløfterne er selv i førersetet, de bestemmer gjennom sine handlinger jernets vei, i apparatene er det omvendt, der er det jernet som bestemmer over det trenende subjekt, i den grad at det kan virke som om subjektet er blitt et objekt for apparatene. Det er disse mennene – for her er det få kvinner å se – som skaper de unike kroppene, som stadig tøyser grensen for hva som er perfekt lengre og lengre. De finnes ulike skoler blant dem, det er de som bare vil være størst. Dette er en ganske uraffinert målsetning, og uten å vegetere på kvantitative data vil jeg hevde at det å være størst er en typisk arbeiderklasseholdning til treningen, det handler om å få mest mulig kjøtt på vekta, å maksimere masse.

Det finnes også de som vil være sterkest. Det er den klassiske vektløfteren, han som deltar i konkurranser om å løfte mest mulig. Det er disse svære gutta vi ser på tv som utstøter svære brøl som gir assosiasjoner til andre arter enn homo sapiens og som alltid ser ut som forvokste babyer der de strammer beltet rundt den tette drakten som er trukket stramt over den svære kroppen. De er nesten alltid fra Ukraina og har store litt tomme ansiktsuttrykk. Som om de egentlig tenker på noe annet hele tiden.

De som vil blir størst blir det færre av, og de som vil være sterkest er vel stort sett andre steder. Å løfte jern i dag handler ikke om å være størst eller sterkest, det handler om noe annet. Det handler om å være best når lyset er på. Det er det som på utenlandsk kalles fit, det er fitness som er målet, det er "definerte muskler". Det er selve disiplinen "kroppsbygging" som i dag har fått den største oppmerksomheten, de beste sponsorene og den mest omfattende rekrutteringen.

"Kroppsbygging er kropp for kroppens skyld, det er kropp for nytelsen og estetikkens skyld. Kroppsbygging er ikke en konkurranse om å være sterkest, men om å ha den mest harmoniske kroppen, der muskelmassen er mest mulig definert.", sier en kroppsbygger med en omfattende merittliste bak seg.¹

Han henviser til at kroppsbygging er en disiplin som er forankret i en lang europeisk historie. "Kroppsbygging handler om å holde i hevd de klassiske kroppsidealene, du kan sammenligne bildene i et kroppsbyggermagasin med antikke greske skulpturer, de er forbausende like."

Interessant nok er kroppsbygging en disiplin der utøverne i konkurranser ikke foretar ett eneste løft, og ei heller blir målt. De blir veid inn i forskjellige vektclasser og selve konkurranseformen består av at de konkurrerende mennene og kvinnene som for anledningen er minimalt kledd strammer ulike muskelgrupper på kroppen og snur seg rundt slik at alle sider ved muskelspillet blir synlig. Dommerne gir karakterer ene og alene på grunnlag av det estetiske.

Min informant betegner selve poseringen som uhyre viktig. Det handler om å lære seg de rette poseringsteknikkene. Selv den vakreste kropp vinner ikke hvis kroppens innehaver er en dårlig posør.

Hva er så en vakker kropp i kroppsbyggerens sammenheng? Svaret er ikke entydig, og kroppsidealet er utsatt for motesvingninger. Akkurat nå i skrivende stund, høsten 2001 sier kroppsbyggerne at volum nok ikke er så viktig som for noen år siden. Dessuten er det stor forskjell på vektclassene. Min informant som deltar i vektclassene mellom 75 og 80 kilo kan fortelle at det nok er den vekten en mann som ikke er stort høyere enn 180 har. Det betyr at idealet i denne klassene er ganske likt den normale kroppen, hvis man deri-

mot veier svært mye mer ja da veies man inn i en høyere vektclasser der følgelig idealene er svært store. Menn på 185 som veier 135 kg og som er godt trente ser naturligvis helt annerledes ut. Men: de store mennenes tid er over, det er ikke masse eller volum som lenger er det interessante. Det er definerte muskler i en harmonisk kropp.

Ordet som går igjen i den nye kroppsbyggerlitteraturen er "definert" og for å få definerte muskler må man fjerne underhuds fett. Ofte trener man seg opp mot en konkurranse og i den siste perioden driver man aktivt med det kroppsbyggerne kaller "daffing". Man fjerner underhuds fett. Det fordrer en spesiell diett der karbohydrater er viktig. Hele poenget er å få økt synligheten av den eksisterende muskelmassen.

Det grunnleggende idealet sies å være "en harmonisk kropp" det betyr med andre ord at alle muskelgrupper må være utviklet, at man ikke som vektløfteren har en overdimensjonert overkropp eller som skøyteløperne og alpinistene der lår-muskulaturen er ekstrem, mens overkroppen er nærmest pinglete i sammenligning.

Den siste stammen av kroppsbyggerestetikken ser ut til å være en perfektjoneringens estetikk, der det normale er utgangspunktet. Den tidligere dominerende estetikken var en overdrivelsens estetikk der det ekstreme ved kroppen var det som var idealet.

Dette åpenbart meget tiltalende trekket ved kroppsbyggerkulturen kan ved nærmere ettersyn vise seg å være mer komplisert enn den fysiske og visuelle ekstremisme gamle dagers kropps-kulturer representerte. Ganske enkelt fordi kroppsbyggerkulturen i dag ikke foregår kun i egne subkulturer, den er fanget opp og integrert i mainstream kulturen. De ekstreme kroppsbyggerne finnes fortsatt, men de er ikke flere enn de var, det som derimot har skjedd er at de andre, de som perfektjonerer det normale nå har fått ikke bare et innpass men kanskje også et hegemoni i diskursen om kroppen.

Jeg ser mennene lyse mot meg, fra vinduer og skjermer, fra glansede forsider og fra superboards langs over gatene. Overalt er det menn med trimmede magemuskler, seige og senete overkropper, svetteperler i pannen, markert hake og et besluttsomt blikk. Det er anatomiske turboladere som eksponeres, det er denne kroppen som åpenbart representerer idealet. Jeg har med selvsyn sammenlignet Ken og Barbie fra 1985 med Ken og Barbie fra 2001 og de er ikke lenger de samme. Barbi nærmere seg termen TOS, tits on at stake, Ken er blitt fit, hans akselbredde er blitt magnifikk mye større, og han er ikke alene. Da George Lucas skapte Star Wars universet i 1977 var Luke Skywalker og Darth Vader deres kropper ren t ut spede sammenlignet med i dag, da de dukket opp på nytt i nye versjoner i år 2000 var de større over bringa og breiere over skuldrene. De 23 årene som hadde gått hadde ikke gitt dem endret personlighet, dårligere tenner eller mer rynker, men de var blitt mer atletiske. De var rett og slett blitt skapt under en annen himmel, under det moderne kropp-sregimets nye standarder.

¹ Informant.

Det er disse mennene jeg kjenner igjen, de som er inne i 2.nivå. De som har tatt kontrollen over jernet, som har smeltet sammen med treningen som jeg ser. Jeg ser definerte kropp, jeg ser fitness, jeg ser den normale som perfektjon. Et bilde av et ideal, noe jeg også kan strekke meg etter. Det handler ikke om å bli størst, eller sterke. Det handler ikke om å måle krefter, det handler kun om en eneste ting: det handler om å se ut.

For det er denne setningen til Easton Brett Ellis jeg har festet meg mest ved. *The better you look the more you see*, det er dobbelt mening i den som gjør den uoversettelig. Ikke bare ser du bedre ut når du er velpleid og pen, du ser også bedre. Du registrerer mer, du blir raskere oppdatert, faller ikke så lett ut. Du er kort sagt mer inne i tiden. Mer relevant.

Det er slettes ikke lett å bli en god kroppsbygger, det å få en vakkert definert kropp med perfekt avstemning mellom de ulike muskelgruppene er meget hardt arbeide. Det krever sin mann så å si. Ingen kommer ditt gratis, vi snakker om å bruke 20 timer ukentlig i de hardeste periodene på trening, og ikke minst og kanskje mer krevende: å holde en stram diett der balansen mellom fett, proteiner og karbohydrater balanseres perfekt. Det er dyrt, ikke minst fordi mengde kosttilskudd enkelte av kroppsbyggerne stapper i seg har en kilopris på nivå med kremer fra Lancôme.

Man blir meget sterk av kroppsbyggerlivet. Veltrent rett og slett. Men denne fysiske styrken skal ikke brukes til å måle krefter, bare måle utseende. Det ligger en uhyre konsekvent tanke her, – om den ligger til grunn er et helt annet spørsmål – det er tanken om at siden kroppens fysikk har en stadig mindre nytte i økonomien så bør heller ikke dette aspektet av kroppen vies oppmerksomhet., Det er tvert i mot det rent synlige ved den, dens reminisens av styrke, dens rent symboliske karakter som må dyrkes. Det er den meningsløse kroppen som gir mening i et samfunn der bilene, heisene, rulletrappene, automatiseringen av industrien og hjemmet har fjernet det fysiske slitet som obligatorisk opplevelse for massene.

Jeg sitter og ser på et fotografi. Det er tatt på dekket av Torqueng, et norsk skip som gikk i fraktfart over Atlanteren i 1950. Fotografiet er tatt i sent kveldslys, det viser 10 unge menn, fra sent i tenårene til i midten av 30-årene, skal jeg tolke bildet.

De sitter på dekk og nyter den rolige og varme aftenen. De har frivakt, de har alle lyse kakibukser på og hvite singelletter. Sikkert Dovre. Noen har tatoveringer på armene, noen har bryl i håret, noen har en sigarett i munnviken, men det som virkelig kjennetegner de er kroppene. De er alle svært atletiske. Deres solide og senete overarmer, smale midjer og kraftige brystkasse forteller en historie om fysisk slit. Dette er gutta fra maskinrommet. De fleste av dem fikk sin første tur mens de var 15 eller 16 år, siden har de holdt til i maskinrommet. Maskinrommet var arbeidsplassen for 4 maskinister, 4 motormenn, 2 maskingutter og 3 smørere. Det er disse gutta som står på dekk.

På en slik båt, et middels stort skip arbeidet det noe rundt 30 mann. De som jobber nede i bunnen av båten er i alt 13 mann. De har en arbeidsplass om ikke bare er skitten, varm og av og til farlig, den er også en fysisk arbeidsplass. Nesten alle prosesser i motorrommet var manuelle, for å få de enorme dieselmotorene til å skyve båten fremover trengtes det rett og slett en masse muskelkraft i form av oppstart og vedlikehold. Og de beveget seg mye, og de åkte seg opp og ned mellom dekkene, og de brukte stige-trinn som var så bratte at det gikk raskest om man heiste seg opp etter armene. Derfor fikk man etter hvert disse overarmene. Dette var menn som ville gjort det bra i kroppsbyggerkonkurransene i dagens samfunn, men de tenkte ikke over slikt. De representerte ikke engang et ideal. Dette var de ikke-privilegertes skjebne. Jo lavere du stod i samfunnet, desto mer måtte du bruke kroppen.

Vi frembringer ikke denne kroppen mer, vi må skape den som et biprodukt av vårt liv, vi må lære oss å bruke noe vi rett og slett ikke har bruk for mer.

Det er symptomatisk at kroppsidealet som nå projiseres på mannskroppen ser ut til å være omvendt proporsjonalt med etterspørselen etter de fysiske kvalitetene en slik kropp tilbyr.

Hva kan det være, kan det være negasjonen av den posisjonen som kroppsarbeidet tilbyr? Når mange praktiserer kroppsarbeide er idealet å ikke ha en kropp som bærer preg av denne typen arbeid. Men nå som kroppsarbeidet i vår del av verden har forsvunnet som massenes praksis blir det igjen overklassens arbeidsfrie virke som blir idealet. Idealet er ikke å sitte fasttømt foran en pc 40 timer i uka, nei idealet er å ha fri, men friheten skal ikke være inaktiv, den skal brukes til å bevege og trene kroppen. Å være i form, å være fit, er ikke ensbetydende med å slite, og sliter man, ja da er det et selvpålagt slit.

Dette er den samme koden som gjelder for å være solbrun, kun når majoriteten av befolkningen tilbrakte dagene innendørs ble det populært å ha synlige tegn på at huden ikke hadde vært der massene hadde vært. Den hadde vært ute. Ute i det fri.

Det er negasjonen som er estetikkens primære motivator. En hver avvisning er en innmelding, en hver avstandstagende er en bekreftelse på en annen plassering, en distinksjon bent frem. Sosiologen Pierre Bourdieu har skrevet en bok som nettopp heter Distinksjonen. Estetikken er mer enn noe annet en refleks av de herskende ideologiene. Man kan tenke seg at den eneste estetiske determinanten er den samfunnsmessige skapte.

Bourdieu er kanskje den fremste eksponenten for det sosialkonstruktivistiske poenget: Et hår er fint på et hode, men upassende i suppa, som Mary Douglas har formulert det.

Bourdieus store fortjeneste er å ha illustrert og påvist hvordan

individuelle preferanser på det estetiske feltet er funksjoner av ikke minst vedkommendes kulturelle kapital. Slik kan vi ved å vite litt de facto om et menneske sannsynliggjøre en mye større mengde kunnskap. I Norge er det slik at de som liker biff bedre enn breiflabb også har større tilbøyelighet til å dra på campingferie. Uten denne måten å båssette samfunnets innbyggere på, ville forbrukeradferd vært et fattigere fagfelt.

Sett i en mer økonomisk orientert ramme blir det å skjønne konsumets veier også en måte å formulere at det finnes et forhold mellom utbredelse og etterspørsel. For en viss type varer finne det en risk for at en for stor popularitet vil sørge for at varens etterspørsel synker. De som begynte å konsumere denne varen ønsker ikke å bli assosiert med massene, derfor tar de avstand og avslutter sitt konsum når massene begynner. Disse som på markedsføringspråket kalles innovatører går foran og finner så nye felt. Slik ruller de opp varespekter etter varespekter og gjør alle varer in for så å bli ut. Eller sagt på en annen måte: mote.

Dette resonnement baserer seg på en forestilling om at innovatørene er overlatt til seg selv, at de har sine likes and dislikes, og så handler de deretter. Vi kunne tenke oss en analyse mer inspirert av Gramsci: at det er de som besitter den økonomiske makten som til en hver tid definerer de estetiske paradigmet. Dette høre både fornuftig og horribelt ut. Det er uproblematisk å finne eksempler på at dette både er rett og galt, og det hele lyder som en platt oversettelse av Marxs legendariske formulering: de herskendes tanker er det herskende tanker. De herskendes estetikk er den herskende estetikken.

Og hva er så denne estetikken kjennetegn? Jo at forholdet mellom form og funksjon nok en gang blir komplisert. Det vi opplever er at estetikken rammes av seg selv, at dens formale diskurs ikke opprettholdes av annet enn "kjennetegn", tegn som er kjente fordi de er tegn. Et sirkulert system der tegnet når det er sirkulert tilstrekkelig antall ganger har endret karakter fra å være en fortelling om en funksjon, til å bli satt fra fri fra de rent materielle rammer og nå kun taler om seg selv. Funksjonen har implodert i tegnet.

Det er det jeg vil betegne som estetisering, og la meg legge til: dette er et av de mest fremtredende trekk ved de vestlige samfunn.

Hva er så denne estetiseringens former?

Estetiseringen er en form for atferd og formgivning der det ytre ikke skal illudere funksjonen som var den klassiske modernismens idealer. Det som har skjedd er at formen er selve idealet og at funksjonen kommer som en underordnet størrelse av denne. Men formen er i motsetning til for eksempel romantikken eller 1920-tallets art nouveau, ikke et åpenbart politisk prosjekt. Derimot er den et uuttalt politisk prosjekt, den er en ideologi uten en ideolog, en bevegelse uten en fører. Formen er i dag ikke låst til stilhistorien, estetiseringen handler ikke om et valg av et spesifikt estetisk formspråk.

Estetiseringen handler om noe mye mer subtilt, estetiseringen er den absolutte varegjøringen av verden. Det engelske begrepet commodification gir her klar og konsis mening.

Selvsagt kan vi oppleve estetisering innen en spesiell stilhistorie, og enkelte stilretninger som er rent ideologiske, slik som neoklassisismen kan beskrives som en estetiserende stildiskurs. Altså at den hermer en stil som i en viss periode var dominerende – i antikken – men som ikke som forholder seg til antikken som et ideal, men på tilnærmet mytisk grunn. Det er selvsagt ikke antikken som periode som man ønsker å herme i ett og alt, men det er antikkens mest synlige og kjente uttrykk – doriske søyler, sofistiske debatter på åpne plasser og vennskapelig kappeleik – som blir periodens ikoner. En hver form for nostalgisme, en hver form for tilbakeskuende stilisering kan leses som estetisering.

Estetiseringen innebærer ikke at man lager estetiske paradigmer mellom pent og stygt, men at man opererer med det ytre som det indre. We slide down the surface of things, for å sitere Easton Brett Ellis.

Estetiseringen betyr i min forståelse å bruke estetikken med det formål å tømme den, å melke den for sine mest åpenbare kvaliteter, men å neglisjere dens dypere funksjon. Estetiseringen er den estetiske bruken av estetikk.

Vi har vitterlig nettopp med selvsyn levd i dette systemet. Vi har opplevet de siste tiårene at ideologi og mening i stadig større grad tilføres produktene vi omgir oss av. Forskjellen mellom funksjon og mening forvitrer. Et par joggesko blir et par Nike, og et par Nike blir min måte å manifestere at jeg er et fritt og selvstendig individ på. Just do it!

I våre liv er det en etablert norm som rager over de alle fleste andre, og det er at vi gjennom egne valg i markedet skal fortelle fortellingen om oss selv. Vi skal lage en identitet i en verden der alt visstnok flyter.

Denne innsikten er i dag med overmåte ivaretatt av designere, markedsførere og alle andre som lever av at borgerne i størst mulig grad er forbrukere. Ideen om å overføre immaterielle verdier til materielle objekter behersker dagens markedsføringskanon.

Det er et subtilt samspill mellom design og markedsføring, et avdempet føleri mellom transederende stemmer og nesten endimensjonale koder som avgjør suksessen til det enkelte prosjekt i markedet.

Det er ikke slik som Weber og Habermas har tenkt at verden går mot en differensiering gjennom at blant annet det estetiske skiller ut som et praksisfelt, mer er det som den franske kulturteoretikeren Jean Baudrillard har fornemmet det: Estetiseringen av så vel kunstsfæren som hverdagslivet gjør at skillene mellom de ulike sfærene opphever, det er ikke lenger et skille mellom utøveren og verket, mellom det triviale og det mektige.

Design blir derfor ikke fortelling om hvor du kommer fra i reell forstand, men hvilket tegn du kan utsi slik at alle skjønner hvem du egentlig, innerst inne og alt det der, er.

Vi ser konturene av en ny type identitet, som Zigmunt Bauman poengterer: Identiteten i dagens samfunn er noe som aldri ligger fast, og "vil ikke gripes", den er flytende slik moderniteten selv er blitt det.

Denne typen identitet er et av de sterkeste kjennetegnene ved vår tid:

"Me? I'll escape. I know that. I have a plan. I have a brother and a sister: I have a good car and a wide assortment of excellent hair-care products. I know what I want from life; I have ambition."

Ordene stammer fra hovedpersonen i Douglas Coplands roman *Shampoo planet*, som beskriver en ung manns liv i det han bestemmer seg for å forlate sin oppveksts lille by og gjøre noe ut av livet. Coplands roman, som kom i 1992, beskriver hvordan unge mennesker jakter på identitet, og hvordan de finner det gjennom konsum, mer enn gjennom klassiske prosjekter som yrke og klassebakgrunn. Copland har i sine 1990-talls fortellinger skildret et liv der individers identitet er noe grunnleggende ustabil og som kun lar seg manifestere gjennom kjøp av varer som bekrefter denne til enhver tid nye identiteten.

Hovedpersonens maskulinitet er nært knyttet til hårprakten og hans vellykkede behandling og vedlikehold av denne. Rent ut sagt en grunnleggende forfengelighet som vi hittil har tenkt er kvinnens domene. Men de tider er over, det er parfymier for menn, det er kremer for oss også, og ren parfyme.

Jeg leser i avisen at salget av Eau de Cologne for menn nå har gått forbi salget av After Shave, og at man i parfymebransjen er henrykt over at menn endelig har begynt å ta etter kvinner. After Shave har i det minste en funksjonell begrunnelse, den sørger for at huden etter barbering blir desinfisert slik at man ikke får betennelser i hårrøttene. Eau de Cologne er ikke annet enn lukt for lukten skyld. At After Shave også gir en duft og at menn kliner på litt ekstra for å dufte litt mer er velkjent. At man handler duft bare for duftens skyld og ikke har en eneste god tatt og funksjonell bortforklaring er imidlertid noe nytt. Dette var inntil nylig en rendyrket kvinnelig diskurs.

Men ikke bare lukten har blitt menns domene, også jakten på den hårløse kroppen er på vei til å bli dagens ideal. Menn som løfter jern og som poserer med kroppene sin er svært ivrige med barberhøvelen, de har ingen skog på brystkassa og også under armene fjerner de håret. Det siste er at man barberer de edlere deler. Det kalles på godt norsk "pornopung". Her er de rent statistiske data ikke så lett å finne frem til, men enkelte avis kommentatorer – som selvsagt baserer sine opplevelser på et mer snevert utvalg av landets befolkning – mener at vi er viten til en absolutt forandring. " Kanskje for-

venter jentene i min generasjon at vi stiller med pornopung" (Dagbladet 5.november 2001). Samtidig offentliggjøres forskning som viser at menn plages like mye av alvorlig kroppsfiksering som kvinner gjør og at stadig flere menn er misfornøyde med sitt utseende og et økende antall rammes av alvorlige lidelser knyttet til kroppsfiksering.²

Denne forskningen viser til at i USA er 43 prosent av alle menn misfornøyd med utseendet sitt, noe som er en tredobling på 25 år, og dermed like utbredt som blant kvinner.

Derfor rammes også stadig flere av det som benevnes som Body Dysmorphic Disorder (BDD). Lidelsen kjennetegnes av unormal interesse for eget utseende, og et ekstremfokus på det som de rammede betegner som feil og mangler. Body Dysmorphic Disorder er ingen ny lidelse, men den er sterkt underrapportert mener forskerne. Lidelsen "megareksi" som særlig rammer kroppsbyggere er av BDDs underformer. Megareksi er diagnosen på mennesker som oppfatter seg selv som små og underutviklet muskulært til tross for at de ofte er nettopp det omvendte, de er store og svært godt trent. Men BDD rammer også menn som ikke driver med kroppsbygging og som heller ikke har noen ønsker om å bli svært muskuløse. De kjennetegnes av at de finner en rekke feil ved eget utseende, som objektivt sett er fraværende eller svært sterkt overdrevet.

De vanligste feilene eller de BDD-rammede mener å finne er at huden er uren eller kvise, at håret er tynt, at nesen har en stygg form eller er for stor, at penis er for liten og at musklene er for små. Menn som lider av Body Dysmorphic Disorder kjennetegnes også at de bruker flere timer daglig på fikseringen. De gir seg ikke, bruker mange timer foran speilet og bruker mye energi på å skjule de feil og mangler de føler de har.

Symptomatisk nok er det ikke psykiatikere som tar seg av disse menneskene. Underrapporteringen skyldes ikke minst at lidelsen ikke av alle oppfattes som en lidelse, de rammede havner lett i skjønnhetssalonger, de går til hudpleiere, hudleger og kosmetisk kirurgi for å få rettet opp de innbilte skavankene. De kommer med andre ord inn i systemer som ikke gjør dem bedre, kanskje snarere tvert i mot. I en studie av dermatologi-pasienter (hudpleie) som hadde begått selvmord, ble det funnet at de fleste hadde lidd av BDD. Lidelsen har en rekke uttrykk, men depresjoner, sosial angst, isolasjon, konsentrasjonsvansker og vanskeligheter med å gjennomføre daglig arbeide er blant de mest utbredte. En norsk undersøkelse, utført av hovedfagsstudent Elisabeth Innselset ved Idrettsvitenskapelig institutt ved NTNU, viste i fjor at 6,5 prosent av menn som trente på helsestudio hadde tegn på megareksi. Andre forskere har anslått at omlag 12 prosent av hudpleiepasienter og mellom 7 og 15 prosent av de som oppsøker kosmetisk kirurgi viser tegn på BDD. BDD er et ekstremutslag av jakten på en ny identitet, og ny

² Den følgende fremstillingen av denne forskningen er i hovedsak bygd på journalist Even Teimansens fremstilling i Dagbladet 5.11.2001

identitet er verdens mest etterspurte vare. Det flytende og ustabile vokser i kraft både i realiteten og i hodene våre. Antall år et menneske er på samme arbeidsplass synker over hele den vestlige verden, i noen land og i noen regioner dramatisk.

Å skape seg identitet under dette flytende kulturelle, sosiale og økonomiske regimet fordrer nye metoder. Det krever at man med stor hurtighet klarer å tre inn i og ut av identiteter. Denne typen identitet er det vi kan benevne som instant identity. Det er identitetens ekvivalent til nescafeen, den må bare blandes ut med, om ikke vann, så med en person. Typisk nok er etterspørselen etter en slik identitet størst der de strukturelle endringene og kollisjonen mellom gammel og ny ånd og materialitet er mest markant. I store deler av den vestlige verden, og også i de asiatiske storbyer, opplever vi i dag det som på akademisk sjargong kalles gentrifisering. Gamle strøk, gjerne arbeiderklasseområder blir overtatt av en ny klasse, symbolanalytikerne. På godt norsk kan vi si at dette omfatter den velfødde middelklassens barn som har fått seg akademisk utdanning og ikke-manuelle jobber. Gentrifiseringen medfører etterspørsel etter en ny type identitetsdannelse, dens omfavning av de gamle strøkene verdier er symptomatisk. Den flytende og programatiske endrede identiteten fordrer at det materielle ligger fast.

I Douglas Coplands *Shampoo Planet* ser vi at instant identity er en treffende beskrivelse av dagens identitetskategorier. På Venice Beach – som er en usedvanlig lang strandpromenade i California – ser vi det postindustrielle samfunns mest kraftfulle estetiske parader, en visuell orgie av veltrente kropper på rulleskjøter, joggende, gående, tøylene, bøylene, løftende er det romanfiguren Stephanie måpende bivåner. Hun er i denne sammenhengen en tradisjonist og har en mindre entusiastisk forståelse av det som utspiller seg enn hovedpersonen.

People in California meet people they have not seen for two years, and they say to each other: "So who are you now? What is your new religion? What new style of clothes are you wearing these days? What kind of diet are you eating?..... If you are not a completely new person, your friends will be disappointed".

Dette kravet om evig forandring hva er det annet enn estetisering? Det er en jevn dyr av endring, en endring som gjør at kroppene og klærne alltid må forlate sin forrige form for å få sin egentlige form. Det er den dypere meningen bak plastisk kirurgi.

Hypernormali

Plastiske operasjoner er blitt helt *comme il faut*, antallet norske jenter mellom 18 og 35 år som har lagt silikon i brystene nærmer seg ti prosent, antallet menn i den vestlige hemisfære som har tupé eller foretatt andre former for hårerstatenede grep er sterkt voksende. Bruken av plastisk kirurgi er på vei til å bli anerkjent, det har mistet mye av sin skrekk og gru. Å fikse på ansiktet er akseptert som en del av aldringsprosessen. Nettopp fordi du blir eldre skal du holde deg ung, det normale ved alderdommen som krever sitt. Det er ikke en desperat kamp for å holde seg ung, men en påkrevet oppmerksomhet for å holde seg ungdommelig. Ganske enkelt fordi det ungdommelige er blitt etikette ved kulturen. Ungdomstidens ekspansjon er markant tilstede. I våre samfunn er det ungdommelige blitt en livsstil, som ikke er knyttet til alder. Det er ultimate postmoderne opplevelse er når tegnet bare referer til tegnet. Når tegnet på alder blir selve tegnet på ungdom utslettes den opprinnelige kodingen. Tegnet er blitt selvrefererende.

Jeg er tilbake på Svettis og Friskis, eimen av parfyme ispedd mannesvette henger tungt over lokalet. Jeg nærmer meg gutta som løfter jern, ser bort på deres lille samfunn, deres nikk og pust og pes, deres små raffinerte koder for innenforhet, for medlemskap i adelen. Det 2. nivået.

Kroppene deres er mye bedre enn våre kropper: men oppe i all perfektjonen er de blitt likere. De er likere enn oss andre. Det er kanskje perfektjonens pris, at man blir likere. Og det er dette som er estetiseringens uunngåelige konsekvens.

Denne tilstanden kan kalles hypernormaliteten. Det er det normale ypperste kvaliteter som nå skal opp til alters. Vi er alle dømt til å forholde oss til de estetiske idealene. Vi kan ikke slippe unna. Vi kunne slippe unna Arnold Schwarzenegger. Han var mer kuriøs enn hegemonisk. Sylvester Stallones biffkropp fikk sikkert mange til å pumpe jernet, men han var ikke et ideal i andre forstander enn som den rettferdige hevneren. Han var ikke et ideal for massene. Når Brad Pitts gjennomtrente kropp tilhører filmfigurer som ikke driver med fysiske aktiviteter, når han og andre moderne Hollywoodhelters definerte fitnesskropper tilhører normale mannlige kategorier blir med ett det hele meget slitsomt og nesten uoppnåelig. De er kontorrotter som oss andre, men de har en kropp made in the gym, og kanskje et par andre steder der det koster mer, men slitet er mindre.

Estetiseringen: Vi blir alle så like av den. Og blir vi alle like hvem blir da penest? Men det er annen historie. Uansett kan vi ikke lengre si: dette er ikke min virkelighet, dette er ikke mitt liv. Fordi det er nettopp det det er.

Leseliste

Antoino Gramsci, Selections from political writings 1921-1926.

Jean Baudrillard, Det fatale : skæbnestrategier, 1987

Daniel Miller, A Theory of Shopping, 1998

Mary Douglas, Purity and danger : an analysis of concepts of pollution and taboo, 1966

Pierre Bourdieu, Distinksjonen: en sosiologisk kritikk av dømmekraften, 1995

Robert Reich, The work of nations: preparing ourselves for 21st-century capitalism, 1991

Jane Pavitt (ed), Brand.new, 2000

Erling Dokk Holm (red), Varer, verdier og vemmelse, 1999

Siri Meyer og Erling Dokk Holm (red), Varene tar makten, 2001

Zigmund Bauman, Fluid Modernity, 2000

Joanne Entwistle, The Fashioned Body, 2000

Katharine A. Phillips, David J Castle, Body dysmorphic disorder in men,

British Medical Journal, vol. 323, 3. november 2001

Dagbladet 5.11.2001. Kommentar av Lars Madsen

Dagbladet 5.11.2001. Sykelig kroppsfiksert av Even Teimansen

WORKSHOP I: Mænd og arbejde

Kroppen/ar som mellanmanlig homosocial praktik

Redovisning och diskussion av empiri från en närpolisorganisation

Av Susanne Andersson, doktorand, pedagogiska institutionen, Stockholms universitet. Andersson skriver en avhandling om konstruktion av genus, framförallt maskuliniteter, inom närpolisorganisationer. Syftet är att studera pågående organisationsprocesserna eller hur konstruktion av maskuliniteter sammanvävs med den organisatoriska praktiken inom närpolisen.

Syftet med forskningsprojektet *Manlighet i förändring? – En studie av manliga poliser i en framväxande närpolisverksamhet*¹ var att på en organisationsnära nivå analysera hur konstruktion av genus, framförallt maskuliniteter, sammanvävdes med den organisatoriska praktiken inom närpolisen. Därför valdes en etnografisk ansats som med en kombination av deltagande observationer och individuella intervjuer, skapade förutsättningar för att närma sig den levande och pågående praktik som organisationerna formades av. Genom att vistas mitt i det vardagliga flödet kunde jag tolka hur de organiserade sig och den mening organisations-medlemmarna tillskrev detta och hur den organisatoriska praktiken var sammanvävd med genuskonstruktioner.

Två organisationer studerades under en längre tidsperiod. Inom dessa komplexa och mångdimensionella organisatoriska praktiker fokuserades till att börja med på återkommande och centrala fenomen i organisationerna. Såväl de *materiella praktikerna* som de *diskursiva praktikerna* noterades (Collinson & Hearn, 1999). För att kunna fånga centrala fenomen var jag extra uppmärksam på hur organisationsmedlemmarna inledningsvis presenterade sina organisationer eftersom dessa första presentationer visade sig ge viktiga ledtrådar till tolkningen av centrala fenomen i respektive organisation. Sedan fokuserade jag på hur de materiella praktikerna förhöll sig till de inledande beskrivningarna. Hos *Innerstads närpolisområde* berättade nästan samtliga att de i organisationerna arbetade mycket natt till skillnad från andra närpoliser. I *Ytterstads närpolisområde* var det istället organisationsmedlemmarnas ålder som ansågs som viktig information att förmedla till mig. Dessa beskrivningar var organisations-specifika och analyserna finns redovisade i två separata rapporter och behandlas därför inte här (Andersson, 2000 och Andersson, 2001).

Ett annat fenomen som utgjorde en central och återkommande del av de organisatoriska praktikerna och som pågick i de båda organisationerna hade mäns kroppar som centralt tema. På de båda stationerna talade och skämtade framförallt de manliga poliserna om varandras kroppar, vilket med andra ord var en homosocial praktik som kommer att analyseras i

denna text i förhållande till konstruktionsprocesser kring både den idealt tänkta kroppen och materiella kroppar.

I min analys drar jag inte upp en skarp skiljelinje mellan den symboliska kroppen och materiella kroppar. Jag gör inte en uppdelning mellan den idealt tänkta *kroppen* - i denna kontext en ung och vältränad manskropp - och *kroppar* som bärs av enskilda män. Den idealt tänkta kroppen befinner sig inte utanför materiella kroppar utan istället både inne i kroppar som tankeinhåll och som tränade muskler eller som icke-tränade muskler. Vidare konstrueras den idealt tänkta kroppen i mellan-rummet mellan kroppar, som ett inter-subjektivt format betydelsekomplex som är under ständig omförhandling (Connell, 1995; Casey, 2000).

Homosocialitet som ett begärligt maktcentra

Att män föredrar varandras sällskap är ett välkänt fenomen inom könsteoretisk forskning. Redan Moss Kanter (1977) menade att detta var en av de problembilder som kvinnor mötte då de kom in i manligt dominerade organisationer. Moss Kanter myntar begreppet "homosexual reproduction" som avser urvalsprocesser där manliga chefer väljer efterträdare av samma kön (och förmodligen från samma klass) som de själva, vilket medför att kvinnor aldrig kommer på fråga.

Efter Moss Kanter har flera genusforskare fokuserat på mellanmanliga grupperingar i organisationer och som analyserats på olika sätt. Denna speciella samspeleform som existerar mellan män i organisationer har bland annat studerats med hjälp av Lipman-Blumans (1976) begrepp "homosocialitet". Med begreppet avses en speciell mellanmanlig attraktion vars effekter kan avläsas i att män föredrar att umgås med män och att de känner sig mer inspirerade och stimulerade av detta umgänge.

Lindgren (1996) tar fasta på den dragningskraft som homosociala grupperingar har på män och där den makt och inflytande som dessa grupper utlovar är betydelsefull. Lindgren menar att enligt könsmaktsordningens logik är det följdriktigt att män i första hand söker bekräftelse i mellanmanliga sammanhang. Det omvända beteendet, att söka sig till kontexter där kvinnor dominerar, är att ge avkall på makt och inflytande.

¹ Forskningsprojektet *Manlighet i förändring? – En studie av manliga poliser i en framväxande närpolisverksamhet* ingick som ett delprojekt i det övergripande projektet *Nya organisationsformer och maskuliniteter* som avslutades 2001. Projektledare var Ewa Gunnarsson, adj. professor, Arbetslivsinstitutet. Forskningsprojektet finansierades av Rådet för arbetslivsforskning och var placerat vid Centrum för kvinnoforskning, Stockholms universitet.

Även Kosofsky Sedgwick (1985) tar utgångspunkt i maktdimensionen och tillför psyko-analysens begrepp begär och hävdar att det finns en potentiell, om än högst tabuerad koppling, mellan män som gynnar mäns intressen och män som älskar män. Roper (1996) driver en liknande tes och gör gällande att förförelse är en betydelsefull ingrediens när makt överflyttas mellan yngre och äldre män.

Kimmel (1994) och Lindgren (1996) analyserar homosociala sammanhang som en arena för att bekräfta den manliga könsidentiteten. De menar att denna identitetsmässiga bekräftelse sker i form av en samordnad interaktion där män fortlöpande värderar och hierarkiskt positionerar varandra.

Homosociala sammanhang som en frizon

Ett delvis annorlunda sätt att analysera homosociala sammanhang, där maktdimensionen inte är lika starkt i fokus, förs fram av Holter & Aarseth (1994) och Kuosmanen (2001). De ser de mellanmanliga sammanhangen som frizoner. Holter & Aarseth menar att de mellanmanliga sammanhangen fungerar som frizoner från kvinnors krav på förändring och kvinnors sätt att visa känslor. I dessa sammanhang pågår en speciell form av "relations-arbete". Istället för öppenhjärtlig och självutlämnande närhet, som författarna kodar som kvinnlig, präglas det manliga relationsarbetet av en distanserad närhet. Det omfattar acceptering av den andra som position och avstånd i de fall närhet skulle betyda kränkning av rang och integritet.

Kuosmanen (ibid.), som studerat finska män i Sverige, menar att de mellanmanliga sammanhangen med andra finska män fyller olika funktioner och är mer eller mindre attraktiva för de studerade männen. För många av de finska männen har de homosociala sammanhangen blivit frizoner från en känsla av underläge. De har sökt sig till andra finska män på grund av sin bakgrund, likartade erfarenheter, samma språk och delade intressen.

Homosocialt samspel även då eller just därför att kvinnor är närvarande

Vilken betydelse har forskarens könstillhörighet då dessa praktiker studeras? I diskussioner som har förts i ett nordiskt mansforsknings-nätverk om betydelsen av forskarens könstillhörighet då män eller maskuliniteter studeras har det ifrågasatts om kvinnor kan studera mellanmanliga homosociala praktiker. Befinner sig kvinnor någonsin i de sammanhang där homosocialt samspel pågår? Upphör inte sammanhanget att vara homosocialt i och med att kvinnor träder in i det? Jag menar att ett sådant ifrågasättande bygger på en felaktig tankemodell för var mellanmanligt homosocialt samspel äger rum, liksom hur mellanmanligt homosocialt samspel gestaltar sig. Javisst - det pågår ett homo-socialt samspel då kvinnor är från-varande, som till exempel i bastun eller omkläd-

ningsrummet, men denna speciella form av samspel pågår även då kvinnor är närvarande. Inom ett mellanmanligt samspel kan kvinnor tilldelas (och även själva inta) positioner där de blir alltifrån själva objektet för samspelet till att vara marginaliserade och osynliggjorda där ingen av männen noterar kvinnornas närvaro. Kvinnor kan med andra ord mycket väl studera mellanmanliga homosociala sammanhang och på grund av sin utanförposition problematisera detta samspel. Detta borde uppmåna manliga forskare att betänka det omvända. Vad undgår manliga forskare på grund av deras inifrånposition? En mer utförlig och nyanserad redovisning av de diskussioner som förts inom det nordiska mansforsknings-nätverket finns i Folkesson, Nordberg & Smirthwaite (2000).

Innerstads närpolisområde - två former av maskulinitet

Jag fann att det konstruerades två former av maskuliniteter i *Innerstads närpolisområde* (Andersson, 2000). Den särskiljande principen var ålder som var kopplad till hierarkisk position. De två äldre manliga poliserna, som hade positioner som närpolischef respektive "andre man" (arbetsledare), bar upp en annan form av maskulinitet än de yngre manliga poliserna. De yngre manliga poliserna tjänstgjorde som vanliga närpolis.

Kroppen/ar var en intersubjektiv arena kring vilken dessa två maskuliniteter konstruerades. I det homosociala och intersubjektivt formade betydelsekomplex som existerade i mellanrummet mellan kroppar konstruerades samtidigt den *idealt tänkta maskroppen*. Den idealt tänkta kroppen var ett verktyg vid dessa konstruktionsprocesser som kunde användas för att stärka den egna positionen men även som ett verktyg för att begränsa eller neutralisera en annan mans makt.

Fysisk kroppsträning utgjorde en av de materiella praktikerna som skilde de två formerna av maskuliniteter. De unga manliga poliserna på stationen tränade dagligen styrketräning, löpning, cykling eller innebandy. Deras kroppar var smala och vältränade och flera hade en kosthållning där de undvek onödigt fett och även åt extra protein.

De äldre manliga poliserna tränade sällan och hade en kosthållning som var ett ständigt återkommande samtalsämne liksom ett vanligt tema i skämtet på stationen. De äldre manliga poliserna deltog med tydlig entusiasm i dessa återkommande skämt. Kosthållningen en annan av de såväl diskursiva som materiella praktikerna som särskilde dessa två maskuliniteter och som jag menar hade kroppen som ett underliggande tema.

En skämtsam jargong

Vid lunchen i *Innerstads närpolisstation* samlades merparten av de tjänstgörande närpoliserna på stationen. De som hade uniformerad yttre tjänst kom då in i lunchrummet och innan de satte sig till bords krängde de av sig det 10 kilo tunga polisbältet med kommunikationsradion, nycklar och pistolen.

Sedan tog de av sig jackan och skyddsvästen och allt lades i en stor hög på ett bord. Flertalet åt medhavd lunch. Lunchrummet var inrett både med långbord längs en vägg och med flera små kafébord som var placerade i rummets centrum. Runt varje kafébord trängdes två till tre och ibland även fyra, både kvinnliga och manliga, poliser. Vålligt hjälptes de åt med att skapa plats för varandras tallrikar och glas. Pågående samtal i rummet var ibland bordsvisa men ofta talade poliserna med varandra över hela rummet. Samtalstonen var hög-ljudd, skämtsamt och livlig. För alla som ville höra berättades det om ett speciellt ingripande eller om ett "original" eller en "buse" som de hade talat med när de varit ute och åkt radiobil. Eller så avslöjade någon att kollegan tagit kurvan med polisbil för snävt och kört upp på trottoaren. Sådana berättelser föranledde kommentarer och skratt. Jargongen var som poliserna själva kallade den "rå men hjärtlig". Både kvinnor och män deltog i denna form av diskursiva praktik.

Det homosociala samtalet om manliga kroppar

En diskursiv praktik, som de kvinnliga poliserna inte deltog i på samma sätt, var kommentarerna eller skämten om kroppar. Det var framförallt männen som kommenterade och skämtade om varandras kroppar. Männen berättade att det var tabu att tala om de kvinnliga kollegernas kroppar eftersom det kunde uppfattas som sexuella trakasserier något som männen absolut inte ville bli anklagade för. Samtalen om de manliga kropparna pågick således i huvudsak mellan män, där de unga manliga poliserna oftare uttalade sig om de äldre manliga polisernas kroppar än omvänt. Till exempel kunde någon av de yngre manliga poliserna kommentera vad närpolischefen hade på sin tallrik där maten ansågs vara för fet, eller att närpolischefen hade för mycket mat på sin tallrik. Nedan följer ett exempel på ett sådant samtal:

"Gick det inte att få plats med mera mat", säger Per med ett ironiskt tonläge då han passerar det bord där närpolischefen sitter. Med kommentaren avses närpolischefens mattallrik som är rågad.

Närpolischefen ler lite snett då han säger att: *"Jag försökte faktiskt"* och fortsätter sedan med att resamt säga till hela rummet med sin mörka röst: *"Majonnäsen tog visst slut, hö hö"* och sedan håller han upp en tom dressingflaska för allmän beskådan. Den här dagen äter närpolischefen stekt kött med pommes frites som kröntes med dressing.

Pers uttalande om mängden mat på närpolischefens tallrik handlar inte bara om mängden mat utan den har även en udd som riktas mot närpolischefens kropps-konstitution som idag avviker ifrån den normativt tänkta kroppen. I undertexten till denna korta ordväxling befinner sig, menar jag, den idealt tänkta manskroppen som en betydelsebärande och normativ enhet. Inom denna organisatoriska kontext förmodas kroppen vara muskulös och smal vilket är ett ideal som kunde uppnås genom träning och en rätt sammansatt kost. I det korta sam-

talet rekonstrueras samtidigt ett visst kroppsideal. Dessutom menar jag att den idealt tänkta kroppen även befinner sig inne i kroppar. Vare sig dessa män väljer att försöka efterlikna normen eller inte är normen ändå verksam och även i kroppslig bemärkelse. Antingen som aktivt tränade muskler, som är en position som Per valt eftersom han kontinuerligt tränar sin kropp för att uppnå ett speciellt kroppsligt uttryck. Eller som aktivt otränade muskler och ett annat matintag än normen föreskriver, det vill säga den position som närpolischefen valt. Denna position är en form av icke-position, en position där närpolischefen *inte* ändrar sina kostvanor även om det anses att han borde det och att han visar upp icke-tränade muskler som egentligen enligt normen *borde* vara tränade. Invävt i samtalet finns även en samhälls- och hälsodiskurs.

Att de äldre manliga poliserna, däribland närpolischefen, ansågs avvika från den idealt tänkta kroppen framgår även av nedanstående citat som uttrycktes av en ung manlig närpolis som arbetade på stationen. Han menade att de äldre manliga poliserna på stationen ofta blev överviktiga därför att de åt för fet mat i för-hållande till hur mycket de rörde på sig och han sade med en viss avsmak i rösten:

Titta på honom till exempel, fettet börjar ju hänga över bältet. Det är ett resultat av att han inte ändrat sina kostvanor när han inte är ute länge utan istället bara sitter på kontor.

Den idealt tänkta kroppen som ett verktyg för att neutralisera makt

Om vi vid analysen anlägger ett organisatoriskt perspektiv på denna diskursiva praktik så blir det intressant att begrunda om och i så fall hur närpolischefens auktoritet påverkas av talet om hans kosthållning, som enligt min tolkning syftar till att reta honom för den tydliga kropps-massa som ansamlats ovanför bältet. För läsarens förståelse av den tolkning som görs är det nödvändigt att beskriva närpolischefen, både hans kroppsliga uppenbarelse och hans bakgrund liksom de ambitioner som han har med sitt ledarskap.

Enligt min tolkning av den organisatoriska praktiken var närpolischefen en auktoritet, han hade ett betydande inflytande över arbetets organisering, utan att för den skull vara auktoritär. Han var kroppsligt könsmärkt som man, vilket är relevant att nämna eftersom ledarskap och maskulinitet generellt är intimt sammanvävda (Collinson & Hearn, 1994). I detta sammanhang var även kroppshyddan av betydelse. Närpolischefen uppfattades som en stor man som var över medellängd och som hade en kraftig kroppsbyggnad som ytterligare förstärktes av den begynnande korpulensen. Hans omfångsrika och lätt korpulenta kroppshyddan stärkte, menar jag, hans auktoritet. När han talade så gjorde han det med en röst som omedelbart fyllde och dominerade rummet.

Närpolischefen hade militär bakgrund. Den ledarstil som han

då praktiserade hade han idag modifierat med mera modernt managementtänkande, eftersom han ansåg att det var otidsenligt att som då, "peka med hela handen". Istället ville han numera uppnå en delaktighet hos sina "medarbetare". Mål som var förankrade hos medarbetarna var delade mål, menade han.

Av de underställda poliserna hade han däremot fått kritik för sitt sätt att leda organisationen. De hade sagt att de upplevde honom som allt-för-burdus och rättfram och ibland även för dominant, något som han själv ville ändra på. Genom att, som han själv uttryckte det, "bjuda på mig själv lite grann", som i det här sam-manhanget handlade om att delta i den skämtsamma jargongen som fanns på stationen där hans egen kropp både indirekt och direkt kommenterades, erhöll han en sådan effekt.

När jag vid intervjuerna frågade poliserna om hur de själv uppfattade den här formen av samtal menade de att det var en del av den skämtsamma jargongen som fanns på stationen vars funktion var att lätta upp stämningen. Polisarbetet upplevdes ofta psykiskt påfrestande och därför behövdes skämten för att få en distans till arbetet.

Min tolkning är att skämten om närpolischefens kropp även hade en neutraliserande funktion. Skämten bidrog till att mildra närpolischefens makt i organisationen utan att han för den skull förlorade sin auktoritet. När samtalet inleddes utgick närpolischefen från en överordnad position som neutraliserades något av den diskursiva praktiken. Dessutom, vilket var en funktion som var sammanvävd med de två övriga, konstruerades i samtalet en uppdelning mellan äldre och yngre män. Inom och genom denna diskursiva praktik konstruerades en uppdelning mellan två former av maskuliniteter vars primära princip var ålder. Kroppen var här en arena där poliserna förhandlade om maktpositioner. I det intersubjektivt formade utrymmet mellan dessa maskuliniteter konstruerades även den idealt tänkta manskroppen inom polisen.

Kroppen/ar som ett verktyg för att tävla om maktpositioner

En annan form av homosocial praktik som hade kroppen som tema utgjorde de kraftmätningar som pågick mellan manliga poliser i samma ålder där kroppar var verktyg för att tävla om olika maktpositioner. Även kvinnor fanns med i dessa homosociala sammanhang, men utan att ges centrala positioner.

Under fältarbetet deltog jag som passiv åskådare vid några fysiska träningspass där ungefär hälften av organisationens medlemmar deltog och vid dessa tillfällen tävlade männen om olika fysiska positioner.

Träningslokalen var belägen i det angränsande polishuset och närpoliserna vandrade i samlad tropp till lokalen. *Innerstads*

närpolisområde hade en jämn könsmässig sammansättning och både kvinnor och män tränade tillsammans.

Rickard började sin första arbetsdag i organisationen med att delta i ett fysiskt träningspass där organisationens medlemmar övade självförsvar. Att döma av de seniga och muskulösa benen som skymtade fram nedanför shortsens hade Rickard ägnat många timmar åt kroppsträning. Han själv var däremot mycket blygsam kring hur ofta och hur mycket han hade tränat. Efterhand framkom det att han nästintill dagligen ägnade sig åt någon form av fysisk aktivitet.

Per hade arbetat i organisationen sedan den bildades. Han var självförsvarsinstruktör för hela storstadsregionen. Vid detta tillfälle ansvarade han för träningspassets innehåll. Per hade rykte om sig att vara den snabbaste och smidigaste av de manliga poliserna. Margareta var jämnårig med Rickard och Per. Hon var instruktör hos Friskis och Svettis och även hon tränade dagligen.

Efter sedvanlig uppvärmning, som Margareta ansvarade för, tog Per över. Per stod i mitten och instruerade de övriga. Poliserna skulle samarbeta två eller tre och öva på effektiva grepp för att bryta ned en "buse" utan att personen kom till skada. Sedan inleddes självförsvarsträningen då poliserna tränade både hur de skulle skydda sig och hur de skulle försvara sig om de blev angripna. Bland annat övade de på att slå med knytnävarna eller att sparka så hårt de kunde på en specialkudde som motparten höll i. Stämningen mellan poliserna var uppsluppen och skämtsam och de skrek, skrattade, sparkade och slog om vartannat. Fördelningen mellan könen var jämn och även närpolischefen deltog i träningspasset och stod där med en kudde och tog emot sparkar och slag. Efter träningspasset kommenterade flera poliser just detta. De hävdade att det var mycket ovanligt att chefer medverkade i den här typen av aktiviteter och att Bengt, som chefen hette, var speciell och just därför att han deltog stärktes hans auktoritet. Denna auktoritet var till dels fysisk men inte uppbyggd på hans fysiska prestationsförmåga.

Träningspasset avslutades med en rejäl fysisk hårdkörning. De tio poliserna var nu placerade i en vid ring med huvudena vända mot varandra. Per instruerade och sade att de skulle göra så många armhävningar som de orkade. Därmed inleddes en övning eller snarare tävling om vem som kunde göra flest armhävningar. Inledningsvis lyfte alla sina kroppar med lätthet. Men ganska snart började flertalet pusta och stöna och ansikten färgades röda. De kämpade, svettades och gav upp. Närpolischefen var en av de första. Till slut fanns det bara tre personer som alltjämt fortsatte att lyfta sina kroppar rytmiskt upp och ned. Per och Rickard, som var placerade mitt emot varandra, sökte varandras blickar diskret och armhävningarna fortsatte länge, länge, länge. Per slutade först, Rickard gav upp strax efter. Att Margareta hade orkat göra lika många armhävningar hade de två männen inte synbart observerat.

Referenser

- Andersson, Susanne (2000) *Status, auktoritet och hegemonisk maskulinitet – om organiserande och genusordnande processer inom en närpolisorganisation*, Centrum för kvinno-forsknings skriftserie nr 21, Stockholms universitet, Stockholm
- Andersson, Susanne (2001) *"Det var bättre förr" – Implicita genuskonstruktioner som ordnande praktik inom en närpolisorganisation*, Centrum för kvinno-forsknings skriftserie nr 28, Stockholms universitet, Stockholm
- Casey, Catherine (2000) *Sociology Sensing the Body, Revitalizing a Dissociative Discourse*. In: Hassard, John, Holliday, Ruth & Willmott, Hugh (ed), *Body and organisation*, Sage Publications, London
- Collinson, David & Hearn, Jeff (1994) *Naming men as men: Implications for Work, Organization and Management*, *Gender, Work and Organization*, Vol. 1, Nr. 1:2-22
- Connell, Robert (1995) *Masculinities*, University of California Press, Berkeley
- Folkesson, Per, Nordberg, Marie och Smirthwaite, Goldina (2000) *Hegemoni och mansforskning – Rapport från nordiska workshoppen i Karlstad, 19-21 mars 1999*, Arbetsrapport, Karlstads universitet, Karlstad
- Holter, Øystein Gullvåg & Aarseth, Helene (1994) *Mäns livssammanhang*, Bonniers Utbildning, Stockholm
- Kimmel, Michael (1994) *Masculinity as Homophobia: Fear, Shame, and Silence in the Construction of Gender Identity*. In: Brod, Harry & Kaufman, Michael (ed), *Theorizing Masculinities*, Sage Publications, London
- Kosofsky Sedgwick, Eve (1996) *Mellan män*. I: Larsson Lisbeth (red), *Feminismer*, Studentlitteratur, Lund
- Kuosmanen, Jari (2001) *Finnkampen – en studie av finska mäns liv och sociala karriär i Sverige*, Gidlunds förlag, Göteborg
- Lindgren, Gerd (1996) *Kön, klass och kirurgi – relationer bland vårdpersonal i organisationsförändringarnas spår*, Liber, Malmö
- Lipman-Bluman J (1976) *Toward a Homosocial Theory of Sex Roles: An Explanation*, *Signs*, Vol. 1, 3
- Moss Kanter, Rosabeth (1977) *Men and Women of the Corporation*, Basic Books, New York
- Roper, Michael (1996) *"Seduction and Succession": Circuits of Homosocial Desire in Management*. In: Collinson & Hearn (ed) *Men as Managers and Managers as Men, Critical Perspectives on Men, Masculinities and Managements*, Sage Publications, London

“Jeg er en dreng, der leger!”

Naturvidenskab - en maskulin kultur?

Af Kirsten Gomard, Lektor, cand.mag. Center for Europæiske Kulturstudier med Afdeling for Kønsforskning, Aarhus Universitet. Kirsten Gomard har bl.a. deltaget i forskningsparaplyprojektet “Kønsbarrierer i den akademiske organisation” 1998-2001.

Jeg skal her forelægge en meget lille del af et mere omfattende projekt: "Kønnet's betydning - barrierer og karrierer i de højere uddannelser og forskning. Pædagogik, kommunikation og erfaring".

Min del af projektet, som er udført sammen med Kirsten Reisby, har fokus på ph.d.-uddannelsen inden for humaniora og inden for et naturvidenskabeligt fag, kemi. Her vil jeg fortælle om dele af kemi-undersøgelsen.

Undersøgelsens to andre delprojekter fokuserer på bachelordannelsen og på forskerrekruiteringsfasen på Nordisk og Kemi som eksempler på henholdsvis et humanistisk og et naturvidenskabeligt fag. Undersøgelsen er publiceret i en række delrapporter: Reisby red. 1999; Reisby red. 2001 samt Gomard red. 2001a. Resumé af hele undersøgelsen foreligger i Reisby 2001.¹

Det hele er ét blandt en række projekter under det danske tværrådslige forskningsinitiativ "Kønsbarrierer i højere uddannelse og forskning".

Mesterlære - forskerlære

Jeg har sammen med Kirsten Reisby foretaget observationer af møder i forskergrupper og lavet kvalitative dybdeinterview med kvindelige og mandlige ph.d.-studerende. Selv har jeg desuden foretaget sproglige analyser af interaktionen. Vi er interesserede i at undersøge kulturen, som folk forstår den/praktiserer den, med særlig fokus på karriere/barriereproblematikken for kvinder og mænd.

I vor teoretisering af "læring" er vi inspireret af antropologen Jean Lave, der har undersøgt mesterlæren i skrædderfaget i Liberia og kunne vise, hvordan lærlingene lærer at sy, ved at de udfærdiger klædningsstykker til salg i en progression fra det mindre komplicerede til det mere komplicerede arbejde. Lærlingene lærer ved at få forevist og iagttagelse og ved at sy selv, men samtidig lærer de om samfundets sociale orden, som den signaleres gennem dragterne, og de får en faglig og social identitet som skræddere på værkstedet og i lokalsamfundet. Mesterlæren er integreret i produktionen, hvor flere generationer arbejder sammen. Lave definerer mesterlæren som læring i en social organisation med et fagligt fællesskab situeret i en bestemt fagligt social kontekst. Det, der læres, kan sammenfattes under fire hovedpunkter:

1) Mesterlæren finder sted i et fagligt socialt fællesskab, et

"community of practice". 2) Det er "learning by doing", hvor lærlingen lærer ved at udføre arbejde i værkstedet og iagttagelse af mesteren, svendene og ældre lærlinge. 3) Samtidig med, at faget læres, opnås også faglig og social identitet. 4) Evalueringen foregår gennem praksis, både ved den afsluttende svendep prøve og under forløbet ved svendenes, mesterens og kundernes evaluering af lærlingens produkter. Lave sammenfatter det således: "breaking down distinction between learning and doing, between social identity and knowledge, between education and occupation, between form and content" (Lave 1997, 143).

Steinar Kvale (1997) påpeger, at mesterlærebegrebet er anvendeligt til at fange væsentlige træk, ikke bare ved læring inden for håndværksfag, men også ved læring i akademiske sammenhænge. Det er denne bredere anvendelse af begrebet "mesterlære", vi ser som en relevant optik til at studere, hvad det indebærer at være i "forskerlære" inden for et naturvidenskabeligt fag.

Forskergrupperne i kemi

Livsnerven i forskeruddannelsen på kemi er forskergrupperne. De består af en leder, et antal postdocs², ph.d.-studerende og evt. specialeskrivere. Gruppens medlemmer arbejder alle med delprojekter inden for det samme forskningsområde. De deler laboratorier, hvor de render ind og ud hos hinanden og uformelt kan sikre sig faglig bistand fra de mere erfarne gruppe-medlemmer. Mere formaliseret mødes grupperne ca. en gang om ugen til faglige diskussioner. Det er de faglige diskussioner på gruppemøderne over nogle uger i efteråret 1999 i to af disse forskergrupper, jeg fokuserer på i det følgende.

Grupperne har begge en mandlig professor eller lektor som leder. Overskriftens citat: "Jeg er en dreng, der leger (og oven i købet får penge for det!)" stammer fra et interview med en af gruppelederne. Mændene er i flertal i begge grupper. Gruppernes sammensætning fremgår af nedenstående oversigt. I gruppe A er der ud af 17 medlemmer fire kvinder: to postdocs, en enkelt ph.d.-studerende og en specialeskriver. I gruppe B, som også er på 17 medlemmer, er der fem kvinder: tre ph.d.-studerende og to specialeskrivere.

¹ Projektets øvrige medarbejdere er Susanne V. Knudsen, Anne-Mette Kruse og Helene Sørensen.

² En postdoc har afsluttet sit ph.d.-projekt og befinder sig i en tidbegrænset forsker/underviserstilling. Næste stadium er en fast stilling som lektor.

Forskergruppernes sammensætning

	Gruppe A	Gruppe B
professorer/lektorer	1 M	3 M
postdocs	4 M, 2 K	2 M
ph.d.-studerende	8 M, 1 K	4 M, 3 K
specialestuderende	1 K	3 M, 2 K
I alt	13 M, 4 K	12 M, 5 K

Grupperne som fagligt sociale fællesskaber

Som observatører oplever vi - trods mange forskelle i gruppernes kultur - begge forskergrupper som meget facetterede fagligt sociale fællesskaber

Vore informanter beskriver da også uden undtagelse forskergrupperne i meget positive vendinger. Man får hjælp og gode råd fra hinanden i laboratorierne. En mandlig ph.d.-studerende udtrykker det således: "Man har ikke én kollega - man har ti!" En anden roser den varme atmosfære. En kvindelig ph.d.-studerende beskriver gruppen som et forum, hvor man kan tale frit med hinanden og også få luft for frustrationer over vejlederen.

I begge grupper etableres der en "vi-følelse" på grundlag af holdninger og værdier, der træder tydeligt frem i den praksis, som vi observerer. "Vi" er og skal være en del af den internationale elite ved at være førende i den faglige udvikling inden for "vort" specielle område. Der er en tydelig korpsånd i grupperne, en fælles faglig stolthed over gruppens præstationer og lederens evne til at skaffe penge udefra. Stoltheden formuleres i forhold til andre grupper på det samme institut, men først og fremmest i forhold til det internationale forskningsmiljø. Hvis et eller flere gruppemedlemmer får publiceret en artikel som "hot paper",³ fortæles dette som en triumf for gruppen som helhed, noget "vi" har fået.

Samtidig er der dog også konkurrence mellem enkeltmedlemmerne. Vi oplever, hvorledes det planlagte program for et gruppemøde ændres, ved at en postdoc, som har fået spændende resultater i laboratoriet, straks opfordres til at fremlægge disse for hele gruppen.

Under de møder, som vi observerer, forløber de faglige diskussioner i en behagelig atmosfære. Godmodig humor spiller en væsentlig rolle. Gruppernes sociale liv tilgodeses med kaffe og kage på medlemmernes fødselsdage, og menuen til julefrokosten planlægges under stort engagement. Man er opmærksom på hinandens ve og vel: der sendes blomster til syge medlemmer, nye medlemmer introduceres omhyggeligt.

Forhandling

Mesterlære sætter fokus på interaktionen mellem aktører i et fagligt socialt fællesskab. Begrebet kan dermed godt betragtes

som én mulig udmøntning af det socialkonstruktionistiske begreb "forhandling af den sociale virkelighed".

Som fagudtryk i denne forskningssammenhæng bruges "forhandling" i en mere omfattende betydning end i hverdagsproget. Forhandlingsbegrebet fokuserer på individers handlinger i samspil med hinanden i et bestemt socialt og kulturelt miljø. Det er vort afsæt, at mesterlæren, in casu forhandlingen af en social position som forsker, ikke kan adskilles fra forhandlingen af køn, "doing gender" (West og Zimmermann 1987). Selvom det er noget andet, der er på den bevidste dagsorden, f. eks. i vort tilfælde kemifaglige spørgsmål og dermed forskerpositioner, så undgår ingen også at tolkes af omgivelserne som forhandlere af køn.

Eva Bendix Petersen beskriver (1999) den akademiske kulturs selvforståelse som en kønsneutral elitekonstruktion, hvor køn ubetinget betragtes som irrelevant for virksomheden. Men hun fremanalyserer meget overbevisende, hvordan mandligt kropsmærke⁴ i hendes informanternes diskurser medfører en indforståethed omkring faglig kompetence. Mens faglig kompetence i forhold til kvindeligt kropsmærke uafbrudt står til diskussion, uden at kulturen er bevidst om dette. Kulturen er kønsblind.

Noget tilsvarende er på spil i formuleringerne omkring køn på kemi, hvor en gruppeleder i interviewet understreger, at pigerne er dygtige kemikere. "De er så sandelig gode til at lave kemi!" Mændenes dygtighed gøres ikke til tema, men ligger underforstået som selvfølge under denne udtalelse. Den anden gruppeleders bemærkning om, at miljøets få piger føler sig lidt som "jaget vildt" på grund af den store opmærksomhed omkring dem, peger i samme retning.

Både kvindelige og mandlige ph.d.-studerende fortæller om den indbyrdes konkurrence i miljøet, men hvor den af kvinderne fortæles som noget, man må komme til rette med, omtales den af en mandlig interviewperson på linie med uskylden i skolegårdens drengelege: "Først tryne, så hjælp!"

Både kvindelige og mandlige ph.d.-studerende er med Lave's formulering legitime perifere deltagere i det fagligt-sociale fællesskab, men fællesskabets særlige underforståede lighedstegn mellem elitekonstruktionen og mandligt kropstegn synes som udgangspunkt at gøre kvindeligt kropsmærkede mere perifere end mandlige i dette fællesskab.

Gruppernes diskurser

Jeg har set nærmere på, hvordan forskerpositioner og køn forhandles gennem samspillet i kemi-diskussionerne i gruppernes fagligt-sociale fællesskab.

³ Et "hot paper" er en artikel, der vurderes som så væsentlig af en tidsskriftredaktion, at den ikke afventer papirudgaven af et tidsskrift, men straks publiceres på internettet.

⁴ Begrebet "kropsmærke" (Petersen 1999) eller "kropstegn" (Søndergaard 1996) bruges som en ekstra understregning af det socio-kulturelle perspektiv: Køn forstås ikke som natur, men som social og kulturel konstruktion.

Størstedelen af tiden i gruppemøderne bruges på de faglige udvekslinger, som er mødernes primære formål. Deltagerne skiftes til at forelægge videnskabelige artikler eller præsentere egen forskning. Ser man de faglige diskussioner i forskergrupperne i lyset af forhandlingsbegrebet, kan man sige, at når deltagerne på skift forelægger videnskabelige artikler eller præsentere egen forskning, foregår der en forhandling, hvor sigtet ikke alene er at lære og at diskutere kemi.

Medlemmernes projekt er samtidig gennem den faglige diskussion at positionere og bekræfte sig selv og hinanden som forskere i gruppens sammenhæng. Det gør man ved at vise resultater frem og ved at diskutere sit fag. Vi ser dette som et vigtigt led i indøvningen i medlemskab af forskerfællesskabet. I lyset af mesterlærebegrebet ser vi disse diskussioner som et klart og centralt eksempel på nedbrydningen af skellet mellem "learning" og "doing" (Lave 1997). Både når det gælder incitamentet til at følge med i den aktuelle forskning, og når det handler om deltagerens egne projekter.

Vor særlige interesse er ikke diskussionens faglige indhold, men at fange dynamikken i interaktionen, som med det formål er optaget på bånd og delvis udskrevet. Hvem taler, hvor ofte og på hvilke måder? Og positionerer sig dermed som forsker blandt forskere i det fagligt-sociale fællesskab?

Det er en diskursanalytisk tilgang til sproget, der ser brugen af sprog som handling: en social praksis i en given social kontekst (Fairclough 1995/97, 17). Diskurserne er formet af den sociale kontekst, hvori de indgår som praksis, men samtidig kan diskurserne indvirke forandrende på den sociale kontekst. Der er tale om en vekselvirkning.

Gennem gruppens faglige diskussioner lærer deltagerne i praksis nogle af de kommunikationsformer eller diskurser, der tilhører, hvad man med Fairclough (her gengivet på baggrund af Jørgensen og Philips 1999) kunne betegne som en videnskabelig diskursorden. En diskursorden er en samling af diskurser, der er institutionelt forankret. Her i en højere uddannelsesinstitution. De vigtigste diskurser, vi møder i forskergruppernes faglige diskussioner, er følgende:

- at præsentere egen eller andres forskning
- at komme med med- og modspil i form af diskussionsindlæg, spørgsmål, kritik og gode råd
- at reagere på sådanne med- og modspil.

Det optimale vil være, at alle gruppens medlemmer gennem deres deltagelse i gruppens diskussioner får træning i alle disse diskurser. Træning får man ved at praktisere diskurserne.

Hierarki og køn

Men hvem er det så, der er de aktive i disse faglige udvekslinger? Ved den meget strukturerede form, hvor gruppernes medlemmer på skift gøres til hovedperson med den opgave at fremlægge egen eller andres forskning og reagere på med- og

modspil fra tilhørerne, sikres, at alle medlemmer regelmæssigt kommer til orde. Hovedpersonen, som under fremlæggelsen og diskussionen indtager underviserens plads ved tavlen, mens gruppelederen selv sidder blandt tilhørerne, er hver gang den enkeltperson, der har flest indlæg under mødet.

Med- og modspil fra gruppens andre medlemmer kommer i begge grupper spontant uden brug af ordstyrer eller talerliste. Gennem disse med- og modspil forhandler de aktive deltagere sig til en kollegial position i gruppen. De tavse kommer til at indtage en tilskuerposition. Når man ser på, hvordan initiativerne fordeles sig, synes der at være både hierarkiske og kønnede mønstre:

I gruppe B kommer med- og modspil primært fra dem, man under ét kunne kalde lærergruppen: gruppelederen, der individuelt har de fleste kommentarer, de øvrige lektorer/professorer og gruppens postdocs, som i denne gruppe alle er mænd. De ph.d.-studerende: tre kvinder og fem mænd, bidrager til en vis grad. Mest aktive er de ældre ph.d.-studerende, mens de yngre ph.d.-studerende kun deltager sporadisk. Specialeskriverne deltager praktisk talt ikke i den faglige debat, som vi overværer, men flere af de fagligt tilbageholdende gruppemedlemmer ytrer sig under de mere sociale dele af møderne.

Det viser sig således ved nøjere analyse, at den kollegiale symmetri i gruppens kommunikation ikke er absolut. I interaktionen ved gruppemøderne produceres og reproduceres det formelle hierarki i gruppen. Gruppens kommunikative mønstre kommer dermed til at signalere, at man skal være fuldbefaren forsker (eller i det mindste godt på vej) for at kunne tage initiativ i diskussionerne.

Ved første øjekast virker kvinderne i forskergruppen i forhold til deres antal mere tavse end mændene. Men kikker man på gruppens struktur, er der muligvis en sammenhæng: Kvinderne er ikke jævnt fordelt i hierarkiet. Lærergruppen, der er den mest initiativrige, består udelukkende af mænd. Det er kun blandt de ph.d.-studerende og blandt specialeskriverne, der overhovedet er kvinder. Her kan der skelnes et mønster, som dog må tages med et vist forbehold, da flere af de ph.d.-studerende ikke er til stede ved alle møder. Tre ældre ph.d.-studerende, en mand og to kvinder, er til stede ved alle tre møder. Af dem er manden den mest udfarende og taler længst, når han har ordet. Begge kvinder tager også flere gange ordet på eget initiativ, men mere kortfattet og sporadisk, et mønster, som genkendes fra andre studier af sprog, kommunikation og køn (se fx Gomard red. 2001b). I de meget sporadiske initiativer fra de yngste ph.d.-studerende, ses der ikke noget kønsmønster. Blandt gruppen af specialeskriverne er begge køn praktisk talt tavse.

I gruppe A synes diskussionsindlæg og feed-back fra gruppen ikke at stå i noget forhold til gruppens formelle hierarki. Diskussionerne køres af gruppelederen, der er aktiv under hver eneste fremlæggelse, af den mandlige postdoc, der organiserer gruppen, samt endnu en mandlig postdoc. Gruppens

Øvrige fem postdocs, tre mænd og to kvinder, bidrager ikke.⁵ Til de aktive fra "lærergruppen" slutter sig fire mandlige ph.d.-studerende, to ældre og to yngre. De øvrige ph.d.-studerende og den enlige specialeskriver bidrager, uanset køn, kun sporadisk eller slet ikke til diskussionerne. Her har vi altså en gruppe med en hård kerne af mænd centreret om gruppelederen på tværs af det formelle hierarki. En hård kerne, der omfatter nogle, men ikke alle, mænd og slet ingen kvinder.

På et spørgsmål om, hvem det er, der siger noget i gruppen, svarer en af vore mandlige interviewpersoner: "Der er nogen, der altid siger noget, fordi de skal høres. Ligesom i skolen. De tænker sig ikke nødvendigvis så meget om først". Han mener selv, at han tilhører den anden type, som tænker over tingene, men ikke straks buser ud med det. Han betragter det som en temperamentssag og kommenterer ikke kvindernes placering i dette spil.

Gruppelederen taler selv om "machoagtige drenge, der skriver tavle op og tavle ned", og beskriver pigerne som mere usikre i formen over for de machoagtige drenge. Med denne formulering gør han implicit de machoagtige drenges stil til normen, den norm pigerne sammenlignes med. Men pigerne er ikke fagligt usikre, det pointerer han stærkt.

Diskussion og konklusion

Det spændingsforhold, vi kan observere, mellem et fagligt og socialt fællesskab på den ene side og en konkurrencepræget elitekultur på den anden side lægger op til et spørgsmål om, hvorvidt forskergruppen giver alle sine forskerlærlinge den samme omfattende læring. Om alle deltagere, både kvinder

og mænd, får positioneret sig som forskere i bredest mulig betydning gennem all-round deltagelse i alle typer af diskussioner. Her observerer vi forskelle: Idealet er "learning by doing" både i laboratorierne og i gruppernes faglige diskussioner. Men i de faglige diskussioner viser der sig en tydelig forskel mellem deltagernes aktivitet. Systemet, hvor alle forelægger på skift og dermed som hovedpersoner får ansvaret for at præsentere både egen og andres forskning og at reagere på med- og modspil fra tilhørerne, træner samtlige deltagere - uanset niveau i ph.d.-uddannelsen og uanset køn - i disse væsentlige akademiske diskurser. Man får lært at tale om sit fag ved både at høre på, at andre gør det og, først og fremmest, ved at skulle være hovedperson og gøre det selv.

Men der er jo også andre akademiske diskurser: debatten ville ikke komme i stand uden med- og modspil fra gruppen: spontane initiativer i form af diskussionsindlæg og feed-back. Og når det gælder den slags udfarende og spontane diskurser, deler begge grupper sig klart i dem, der positionerer sig som forskerkolleger ved at tage initiativ, og dem, som ikke gør det og dermed bliver tilskuere. Her er det først og fremmest mænd (omend ikke alle mænd), der forhandler sig til en forskerposition.

På samtalsniveau kan man således påvise nogle af de mekanismer, der producerer og reproducerer mænd som mere centrale deltagere i akademia end kvinder.

⁵ I det første møde vi overværede, var der dog også en meget aktiv kvindelig postdoc, men hun forlod gruppen og tog til udlandet.

Referencer

Fairclough, Norman (1995/97): *Critical Discourse Analysis*. London & New York: Longman.

Gomard, Kirsten red. (2001a): *Kønsblik - på forskeruddannelser*. København: Danmarks Pædagogiske Universitet.

Gomard, Kirsten og Krogstad, Anne red. (2001b): *Instead of the ideal debate. Doing politics and doing gender in Nordic political campaign discourse*. Gylling: Aarhus Universitetsforlag.

Jørgensen, Marianne Winther og Philips, Louise (1999): *Diskursanalyse som teori og metode*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.

Kvale, Steinar (1997): *Research apprenticeship*. *Nordisk Pædagogik* 3.97, 186-194. Oslo, Copenhagen, Stockholm, Boston: Scandinavian University Press.

Lave, Jean og Wenger, Etienne (1991): *Situated learning: Legitimate peripheral participation*. Cambridge, NY: Cambridge University Press.

Lave, Jean (1997): *Learning, apprenticeship, social practice*. *Nordisk Pædagogik* 3.97, 140-151. Oslo, Copenhagen, Stockholm, Boston: Scandinavian University Press.

Nielsen, Klaus og Kvale, Steinar red. (1999): *Mesterlære. Læring som social praksis*. København: Reitzel.

Petersen, Eva Bendix (1999): *Køn, virksomhed og kompetence. En destabiliserende diskursanalyse af videnskabssamfundets kønnede konstruktioner. Køn i den akademiske organisation*. Arbejdsrapport nr. 6. København: Institut for Statskundskab, Københavns Universitet.

Reisby, Kirsten red. (1999): *Kønsblik - på forskerrekrutering i universitetsuddannelser*. København: Danmarks Lærerhøjskole.

Reisby, Kirsten (2001): *Kønsblik - resumé*. København: Danmarks Pædagogiske Universitet.

Reisby, Kirsten red. (2001): *Kønsblik - på bacheloruddannelser*. København: Danmarks Pædagogiske Universitet.

Søndergaard, Dorte Marie (1996): *Tegnet på kroppen*. København: Museum Tusulanum.

West, Candace og Zimmermann, Don H. (1987): *Doing Gender*. I *Gender & Society* vol. 1, no. 2, 125-151.

Nomader och "jordade" i flexibla organisationslanskap

Konstruktion av kön i en nätverksorienterad organisation med föränderliga gränser

Av Ewa Gunnarsson, adj. professor, Arbetslivsinstitutet/Luleå tekniska universitet.

I artikeln diskuterar jag könskonstruktioner i flexibla organisationsformer där IKT (informations- och kommunikationsteknologi) är en viktig drivkraft¹. Utifrån ett struktur/process perspektiv på organisation och ett *doing gender*² perspektiv problematiseras könskonstruktioner med empiri främst från ett konsultföretag i databranschen. Doing gender perspektivets fördelar är enligt Korvajärvi (1998) att det;

- förmedlar en känsla av skapande
- fokuserar på vardagslivets praktiker
- sätter fokus på såväl stabilitet som förändring
- förmedlar en känsla av fluiditet
- tillåter pluralism och variationer
- tillåter mönster och "gendered" praktiker.

Med utgångspunkt i Connells maskulinitetsteori problematiserar jag begreppet "complicite masculinities" i relation till en nätverksorienterad organisation och en svensk jämställdhetsdiskurs. Jag diskuterar uttryck för "lokala" maskuliniteter och femininiteter i relation till den globala könsordningen och dess hegemoniska form som Connell benämner *transnational business masculinities* (Connell, 1998).

Mellan organisatorisk flexibilitet och balans

Den fallstudie som utgör det empiriska underlaget för denna artikel är en delstudie i forskningsprojektet IKT, *nya organisationsformer och maskuliniteter*³. Under 1999 intervjuades personal på en IT-avdelning på ett större svenskt konsultföretag (ca 1100 anställda). Semistrukturerade intervjuer, som

fokuserade på arbete – livsbalans, arbetsorganisationen, arbetsskulturer, IKT och könskonstruktioner, genomfördes med avdelningschefen, sekreteraren och 14 av de 16 konsulterna, 8 män och 6 kvinnor, alla i åldersgruppen 25 – 52 år. Den relativt jämna könsfördelningen på avdelningen är i hög grad ett resultat av en uttalad önskan och strategi från avdelningschefens sida att rekrytera både kvinnor och män. Hans argument för detta är att en könsblandad arbetsplats är mer kreativ och roligare. Detta i sin tur kan tolkas som en avspiegling av den starka jämställdhetsdiskurs som är verksam i det svenska samhället. Den speciella avdelning som studerades ses i företaget som en eftersträvnsvärd förebild. Den har en tydlig nätverksorienterad form, med ett *kamratligt* ledarskap som ger de anställda konsulterna *frihet under eget ansvar* som det så populärt heter. Denna framtoning har gett avdelningen en rekryteringsfördel. De flesta av konsulterna som finns här har erfarenhet från mer hierarkiska organisationer och har medvetet valt att söka sig hit till detta svenska konsultföretag och då särskilt denna avdelning. De understryker också vikten av den mer "familjevänliga" kultur som finns här, d.v.s. en rimligare balans mellan arbetssfären och livssfären, innefattande t.ex. deras möjligheter att ta ut föräldradledigt utan att bestraffas. Konsulternas, såväl kvinnornas som männens, uttryckliga önskan att arbeta i en plattare svensk organisation kan delvis förklaras av demokratiseringssprocessen i det nordiska arbetslivet de senaste 20 åren. Denna önskan går nu hand i hand med den nya ledningsfilosofins idéer och i bästa fall kan denna kombination ge Sverige och Norden en fördel i utvecklandet av moderna nätverksorienterade organisationsformer

Den stora utmaningen för denna IT-avdelning är att skapa vad som kan beskrivas som en *ständig föränderlig balans* mellan organisatorisk flexibilitet och stabilitet. En balans som syftar till att samtidigt tillgodose kraven från företaget, kunderna och de individuella konsulterna. Ett särskilt dilemma ligger i att rekrytera och behålla en arbetskraft som är högattraktiv på arbetsmarknaden. Att få konsulter som samtidigt tar ansvar och identifierar sig med företaget, är gränsöverskridare och öppna för nya utmaningar ställer också speciella krav på ledarskapet som t.ex. att förse konsulterna med tillräckligt spännande uppdrag. Att hålla samman en flexibel organisation med stora inneboende centrifugalkrafter och skapa ett nätverkande mellan avdelningens mer "jordade" aktörer och de mer eller mindre mobila konsultnomaderna ställer speciella krav. Viktiga medel för att skapa denna sammanhållande

¹ För en överblick av fältet kön och nya organisationsformer där IKT är en drivkraft se t.ex. Gunnarsson (1994, 1996, 1998a och b), NUTEK Förlag/Eds Gunnarsson and Huws (1997) samt Mirchandani (1998).

² För en överblick av doing gender begreppets olika riktningar och innehåll se Korvajärvi (1998). Den gemensamma nämnaren för det sk doing gender perspektivet är att göra kön ses som en aktivitet. Korvajärvi kopplar även i sitt arbetet de olika riktningarna till organisationssyn. Andersson (2000) problematiserar också på ett intressant sätt Gherardis tes "the gender we do and the gender we think".

³ Projektet har finansierats av f.d. Rådet för arbetslivsforskning, numera en del av VINNOVA. Projektet startade 1998 och har avslutats under 2001. Ett flertal rapporter är under utgivning från projektet.

kraft är företagskulturen, där känslor arbete i olika former har fått en ökad betydelse, liksom användningen av familjen såväl virtuellt som reellt och ett icke hierarkiskt ledarskap, men även *hemmauppdrag* och IKT.

Konsulternas flexibilitet i tid och rum ställer i sin tur ökade krav på stabilitet, närvaro och tillgänglighet hos andra mindre prestigefyllda yrkesgrupper, även om avdelningschefen också avkrävs en högre närvaro på arbetsplatsen. Flexibiliteten bärs oftast upp av sin mindre glamorösa *twillingsystem* stabilitet. Lite generaliserat kan man säga att stabiliteten i hög grad upprätthålls av mer *jordade* kvinnodominerade yrkesgrupper som sekreterare och assistenter.

Individer som bärare av motsägelsefyllda och mångbottnade diskurser⁴

Som forskare i ett organisationslandskap där mångbottnade diskurser om flexibilitet och frihet flyter runt och på olika sätt bärs upp av aktörer som är från starkt "jordade" till mer eller mindre mobila nomader ställs jag inför ett flertal utmaningar. Det handlar t.ex. om att synliggöra det som diskurserna inte framhäver. Att se det som är verksamt i diskursernas skugga. När individnivån lyfts upp som tolkningsfält döljs eller osynliggörs såväl organisationens begränsande som möjliggörande strukturer och mönster, däribland maktassymmetrier mellan könen.⁵ Organisationens krav och dilemman transformeras lätt till att upplevas som individuella dilemman och val snarare än organisationens begränsningar. Det handlar också om att se diskursernas räckvidd och styrka, vilka praktiker som är möjliga och inte.⁶

Inom företags- och avdelningskulturen som den uttrycks i olika policytexter, symboler och i intervjuerna med de anställda är flera tunga diskurser verksamma som reflekterar företagets behov av att balansera flexibilitet, mobilitet och stabilitet. Talet om frihet, flexibilitet och gränsöverskridande är starkt, något som främjar informalisering och individualisering. Dessa diskurser närs också utanför företaget på en samhällslevelig nivå av vad man skulle kunna beskriva som vår tids *symboldiskurser* om frihet och flexibilitet. Begreppet symboldiskurs används här för att betona att det handlar om en förmåga att som symboler fånga olika röster och tolkningar.⁷ Å andra sidan är talet om företaget som en stor, god och rolig familj som bryr sig om sina anställda också starkt. Delvis motsägelsefyllda blir diskurserna om jämställdhet och vikten av att främja en god balans mellan arbete och familj/fritid - något som inte tillskrivs IT-sektorn generellt. Dessa motsägelsefyllda diskurser skapar intressanta spänningsfält att problematisera. Spänningsfälten problematiseras inte i organisationskulturen utan "döljs" av talet om att det ska vara roligt att arbeta här och alltså är det så. Dessa inramande diskursiva kontexter får en betydelse i tolkningen av intervjuerna. Det betyder t.ex. att i intervjusituationen ges fler solskensberättelser än problematiserande berättelser vilket gör att avigsidorerna i arbetet underordnas. De nämnda kontrasterande diskurs-

erna kan också ses som en spegling av vad som ibland beskrivs som moderna organisationers samtidigt förföriska och giriga sidor (se t.ex. Kvanne, 1999). Arbetet blir på samma gång en arena för individuella utmaningar där individen ges stor frihet med eget ansvar för resultatet men samtidigt blir organisationen mer och mer krävande. Denna dubbelhet blir allt tydligare i många nya flexibla organisationsformer där ett gränsöverskridande också sker mellan den offentliga och privata livssfären (för referenser på fältet se fotnot 1).

Familjen som en användbar "inbillning"⁸

Reella och virtuella familjer används på ett sammanvävt vis för att på så sätt stärka identifieringen och lojaliteten med företaget. "Företagsfamiljen" skapas genom symboler, begrepp och metaforer som lånats från den verkliga familjesfären. Det mest påtagliga är att man talar om huvudarbetsplatsen som hem. Konsulterna säger t.ex. att de *går hem* när de gör ett besök på huvudarbetsplatsen, sekreteraren beskrivs av sin chef som *lilla mamma* osv. Hemmets traditionella genuskontrakt återfinns i företaget, hos den manlige avdelningschefen och den kvinnliga sekreteraren.

Involveringen av de reella familjerna och partners ses som en viktig del av företagskulturen. När man anställs i företaget informeras man om att man förväntas dela dessa värderingar och ta med familjen/partners till olika sociala aktiviteter. Du har även möjlighet att ta med din partner på utbildningar förutsatt att det finns tomma platser. Olika sociala aktiviteter ordnas också för barnen. Att bidra med familjen ses av företaget som ett viktigt sätt att skapa "deltagande och förståelse", t.ex. vad gäller övertid och resande. Uttryckt på ett annat sätt: det betalda arbetets organisering ska kunna ges prioritet när så är nödvändigt och familjen förväntas vara en välvillig medarbetare.

Övertid har idag inte hög status inom avdelningen. Man plockar inte poäng genom att ha mycket övertid. Normala arbetstider följs i huvudsak, vilket är ovanligt i branschen, när man arbetar på hemmakontoret. Å andra sidan förväntas man bidra med *privat social tid* vid de olika familjeaktiviteterna. Ställt på sin spets, så istället för betald övertidsarbete bidrar man med obetald privat tid. Dessa familjebidrag betonas på

⁴ Med diskurser avses här vad Björk (2001) benämner framträdande innehållsliga teman som är synliga i företagets policytexter, symboler och i intervjuerna.

⁵ Osynliggörandet av könsstrukturer och könsmonster inom service- och tjänsteorganisationer p.g.a. de överdrivna informalisering- och individualiseringsdiskurser som råder har problematiserats av t.ex. Korvajärvi (1998).

⁶ Begreppen räckvidd och styrka har lånats av Thurén (1996), som använder dem i relation till kön. Styrka står för vilken tyngd, i det här fallet, diskursen har, d.v.s. vilken variation i praktiker som tillåts och sanktioner om man inte följer huvuddiskursen. Räckvidd handlar om hur många områden som berörs av diskursen.

⁷ Enligt Turner (1967, ur Lie 1998) är en symbol: "A semantic molecule with many components. Thus a symbol speaks with many voices and is a carrier of multiple meanings, but at the same time the symbol unites this complexity."

⁸ Familjen som en viktig och användbar inbillning i det moderna samhället diskuteras på ett spännande sätt i John Gillis text *Our Virtual Families: Towards a Cultural Understanding of Modern Family Life* (opublicerad 2001).

diskursnivån och är klart uttalade, i t.ex. olika policydokument men när man studerar praktikerna hos de individuella konsulterna accepteras stora variationer, från att knappast alls närvara på de sociala aktiviteterna till en mer regelbunden närvaro. En förklaring till detta är arbetskraftens attraktivitet. Man kan ställa sig frågan vad som händer med dessa variationer på praktikinivå i de fall när konsulterna inte är lika attraktiva på arbetsmarknaden.

"Hemmet" som ett multifunktionellt rum

Huvudkontoret, *hemmet*, är en viktig nod för en rad olika aktiviteter. Det är ett gemensamt rum för information och skapande av företagsidentitet och lärande. På huvudkontoret har avdelningschefen, sekreteraren och ett par konsulter som leder stora projekt fasta arbetsplatser. De nyanställda konsulterna startar också ofta med korta hembaserade uppdrag och flyttar sedan ut till uppdragsgivarnas arbetsplatser. Uppdragen ute hos kunderna varierar mellan ett halvt år till flera år. Balansen mellan de "hemarbetande" konsulterna och de som arbetar ute är central för avdelningen och andelen utearbetare var när intervjuerna genomfördes alldeles för stor. Hemmauppdrag befördrar företagslojalitet och legitimitet, enligt chefen. En balans på 50/50 mellan ute- och hemarbetande bedömer chefen som eftersträvansvärd för att kunna skapa en arena för gemensamt kunskapsutbyte och lärande som stöder avdelningens/företagets kompetensuppbyggnad. Hemmakontoret kan också ses som det rum där de flesta aspekterna kring företagets arbetsnorm ständigt förhandlas om och där individerna bekräftar sin tillhörighet till arbetet och arbetsplatsen. Projektets andra fallstudie som studerade mobila inspektörer på en offentlig myndighet uppvisar intressanta paralleller till nödvändigheten att skapa gemensamma mötesplatser. T.ex. var en veckodag helt vikt för gemensamma möten, dels för information och för att diskutera handläggning av svåra bedömningsärenden i relation till reglerverket, d.v.s. en praxisprocess upprätthölls. Den andra viktiga funktionen var att arbetsnormen kontinuerligt förhandlades där, d.v.s. olika aspekter av vad det innebar att arbeta som inspektör på myndigheten, vilka praktiker som accepterades och vilka som avvek för mycket. Här diskuterades och förhandlades också innebörderna i mobilitet och flexibilitet, som gränsöverskridanden mellan arbete och livsfären osv.

Att skapa en känsla

Emotionellt arbete, t.ex. i form av omsorg om konsulternas välbefinnande och skapande av tillhörighet till avdelningen och företaget, spelar en viktig roll, en nyckelroll, enligt chefen. Detta som ett medel att behålla denna attraktiva men utspridda arbetsstyrka. Känslor arbete som vara och medel för att uppnå organisationens mål och dess ökande betydelse i tjänste- och kunskapsföretag diskuteras utifrån ett könsteoretiskt perspektiv bl.a. i arbeten av Blomqvist (1994), Gunnarsson et al. (1998) och Hochschild (1997). Man skulle kunna tala om en process mot en stark emotionalisering av organisationer samtidigt som känslor arbetet också är ett medel

i skapandet av diskursen om företaget som en enda stor familj och känslan att det är roligt att arbeta här. En av konsulterna uttryckte det som: "...konsultföretag har sina ytor och de arbetar på samma sätt för att skapa en känsla."

En nyckelperson i skapandet av denna känsla är avdelningschefen. Känslor arbete är en del i det moderna ledarskapet och får en alltmer framträdande roll i nätverksorienterade organisationer.

En minst lika viktig aktör när det gäller att ta hand om avdelningens känslor arbete är den "hembaserade" sekreteraren. Att ständigt upprätthålla och underhålla kontakten med konsulterna har blivit en allt viktigare arbetsuppgift för henne. I diskussionen med avdelningschefen om sekreterarens sociala uppgift bekräftar han vikten av den och säger *att hon är lilla mamma här*. Denna form av känslor arbete refererar Hochschild (1997) till som en del av en *motherly culture*. En huvudarbetsuppgift är för sekreteraren/koordinatören att vara ett nav i nätverket som sammanbinder konsulterna med "hemmet". Det är kanske inte en tillfällighet att den nuvarande sekreteraren har en bakgrund som reseledare. Med hjälp av främst telefon, e-post och personliga möten "modrar" hon personalen⁹.

Könskonstruktioner som variationer

När man närmar sig företaget och IT-avdelningen möts man av ett mycket traditionellt könsmonster med avseende på den vertikala könssegregeringen. Högste chefen, alla divisionsschefer utom en och samtliga avdelningschefer är män. Sekreterarna och assistenterna är kvinnor. Detta stämmer även för den IT-avdelning jag utforskade. Chefens närmaste medarbetare, den tekniske visionären, var även han en man. Den norska forskaren Elin Kvande diskuterar detta på ett intressant sätt i relation till den nedtoning av hierarkier som skett inom moderna organisationer. I sin artikel *Kvinner i menns organisasjoner – 10 år etter* argumenterar hon för, med stöd av internationell forskning, att när organisationen dehierarkiseras är det mellanchefsnivån, där man också finner kvinnorna, som skärs bort (Kvande, 1999). Samtidigt som arbetet decentraliseras och delegeras och mer ansvar läggs på individen tenderar den strategiska ledningen att centraliseras, något som i sin tur förstärker mansdominansen på toppnivån. Konsultskiktet däremot uppvisar en mycket mer komplex bild där traditionella könsmonster och praktiker är verksamma parallellt med mer otraditionella. Den förväntade könssegregeringen med en stark mansdominans som är typisk för IT-sektorn i stort, avspeglas inte här. Vi möts istället av en relativt jämn könsfördelning. Av konsulterna är drygt 60 % män och knappt 40 % kvinnor. En förklaring till detta är avdelningschefens uttalade policy att även rekrytera kvinnliga konsulter. Man kan tolka det som att avdelningschefen har

⁹ Begreppet modrande har utvecklats av filosofen Ulla Holm för att understryka dess sociala konstruktion i motsats till den "biologiska" aktivitet som försiggår mellan mor och barn (Holm, 1993).

tagit till sig den svenska jämställdhetsdiskurs som finns på en samhällelig nivå och i praktisk handling genomförd den på sin avdelning genom att medvetet rekrytera kvinnor. En annan lika viktig förklaring är bristen på konsulter i allmänhet, vilket vi vet gynnar en inbrytning av kvinnor på mansdominerade arbeten.¹⁰ Det finns inte heller en iögonfallande lönesegregering mellan de manliga och kvinnliga konsulterna. Å andra sidan ser vi inom konsultskiktet en tendens till en horisontell segregering där tekniska experter i högre grad är män än kvinnor, däremot är bägge könen i lika hög utsträckning projektledare.

Att diskutera könskonstruktioner inom konsultskiktet ställer krav på analysredskap som har en öppenhet för såväl likheter och skillnader som variationer och som kan fånga den dynamik och de processer som pågår. Thuréns begreppsutveckling i form av könsdimensionens styrka, räckvidd och hierarki är här användbar. På konsultnivån kan man generellt säga att kön inte på ett enkelt sätt är en stark eller hierarkiserande dimension som marginaliserar de kvinnliga konsulterna (Thurén, 1996). Det som av Roper beskrivs som *homosocial desire*, d.v.s. att manliga konsulter skulle föredra enbart andra manliga konsulter är ersatt av en ny form av *social desire* där snarare gemensamma manliga praktiker än kroppsligt kön är det bestämmande (Roper, 1996, se även Andersson, 2001). Kanske skulle man då tala om en homosocialitet som även kan bäras upp av kvinnliga kroppar. Man kan reflektera över om dessa kvinnor som bär upp denna homosocialitet ska betraktas som bärare av traditionella maskulina praktiker eller moderna femininiteter eller representerar de en form av "könsneutrala" praktiker. Eller är det uttryck för ett tillkortakommande i teoribildningens kategoriska dikotomier?

Maskulinitetsformationer

Vad man också ser i konsultskiktet är ett uttryck för vad jag skulle vilja kalla en svensk (nordisk) maskulinitetskonstruktion som närts av den, sedan årtionden, starka svenska (nordiska) jämställdhetsdiskursen. Detta uttrycks t.ex. genom de unga manliga konsulternas nyttjande av föräldraledigheten. I motsats till den stereotypa bild av IT-sektorn som en sektor där barn och familj alltid får stå tillbaka, visar det sig här att de fem manliga konsulter som har små barn eller ska få barn, använt eller kommer att använda sig av sin rätt till föräldraledigt, från ett par månader till ett halvårs deltidsarbete. Vid en senare uppföljning visade det sig att de som talat om att ta föräldraledighet även gjort det, men delvis i en något förändrad form.

Forskningsprojektet har inspirerats av Connells maskulinitetsteori där han menar att olika maskuliniteter med inbördes hierarkiska relationer formas mellan män och där den s.k. hegemoniska maskuliniteten har den dominerande översta

maktpositionen (Connell, 1995). Maskulinitetsformation beskrivs av Andersson (1998) på följande vis:

Hegemonisk maskulinitet konstrueras framför allt på en abstrakt samhällelig nivå och tillhör en del av den ideologiproduktion som pågår i t. ex. media. Den formas också bland män i vardagen. Men endast ett fåtal män praktiserar den i verkligheten. En relativt större grupp väljer att befinna sig i dessa mäns närhet och inordnar sig, kanske t.o.m. driver och försvarar detta hegemoniskapande projekt, eftersom de åtnjuter ära, rätt att bestämma och erhålla materiella vinster utan att för den skull behöva utsätta sig för de risker som är förenade med en topposition.

Den uppbärande maskulinitetsformation som omtalas i citatet benämner Connell *complicite masculinities* ett svåröversatt begrepp, *medbärare* används här i brist på annat. Från ett svenskt perspektiv och i relation till de mer nätverksorienterade organisationer som växer fram idag kan man problematisera Connells "hierarkiska teori" på flera sätt, dels som en avspiegling av en verklighet med mer traditionella hierarkiska organisationer än dagens. I den studerade IT-avdelningen kan man inom konsultskiktet se uttryck för såväl den hegemoniska maskuliniteten som den medbärande maskuliniteten. I skiktet av medbärare finns även femininitetsformationer, d.v.s. det handlar inte bara om maktrelationer mellan män utan om ett komplicerat samspel mellan könen. Ett samspel där sociala konstruktioner både sammanvävs och hålls isär från det kroppsliga. Att synliggöra maktasymmetrier mellan könen i dessa formationer är ett fält där analysen kommer att fördjupas i det fortsatta arbetet. Man kan också reflektera över vilka femininitetsformationer som inte ryms i konsultskiktet. Ett sätt att synliggöra det osynliga är att leta efter praktiker som inte finns här. Den tolkning jag gör är att deltidsarbete som praktik utöver den period man är föräldraledig inte ryms med in. Att anställa t.ex. deltidsarbetande kvinnor framstår inte som "möjligt".

Det lokala och globala i samspel

Expansionen av IKT är nära förbunden med globala processer vilket ställer krav på en teori som kan förbinda innebörden av kön och könsmönsters uttryck på en lokal nivå med en global nivå eller det Connell uttrycker som den globala könsordningen (Connell, 1997). I denna teori om maskulinitetsformationer menar han att den hegemoniska maskulinitetsformationen i dagens globala könsordning är en maskulinitetskonstruktion som är nära förbunden med dem som kontrollerar dominerande institutioner. Denna maskulinitetsformation benämner Connell *transnational business masculinities*. Denna maskulinitetsformation karakteriseras enligt Connell av en begränsad teknisk rationalitet (management theory), som i ökande utsträckning separeras från vetenskapen och har en ökande tendens till att se kvinnor som varor och objekt (Connell, 1995 och 1997). Denna maskulinitetsformation ställer inte krav på kroppslig styrka, men företag använder i ökad utsträckning den fulländade kroppen hos elitsportsmän som ett marknadsföringsredskap och indirekt som ett medel

¹⁰Forskning kring kvinnors inträde i mansdominerade branscher har på olika sätt visat arbetskraftsbristens betydelse för rekryteringen av kvinnor (Fürst, 1988, Gunnarsson, 1994).

att legitimera den globala könsordningen. Här kan man i maskulinitetsformationerna på företaget se en hel del likheter och därmed också se samspelet mellan den lokala och globala nivån. Ett exempel på detta på IT-avdelningen är den fall-skärmshoppande manliga konsulten som en symbol för den hegemoniska maskulinitetsformationen på såväl företaget som avdelningen och som väl ansluter till den ovan beskrivna *transnational business masculinities*. På avdelningen finns även den kvinnliga fallskärmshopparen, rekryterad av den manliga, något som kanske snarare kan tolkas som ett lokalt uttryck. De unga manliga konsulternas uttag av föräldraledigheten kan tolkas som ett annat lokalt uttryck.

Förändringens asymmetri

Hur kan man då tolka det som sker på den studerade IT-avdelningen, med stabilitet i organisationens översta och understa skikt och ett myller av varierande praktiker på konsultnivån. Är konsultnivån generellt den arena där nya praktiker och könskonstruktioner skapas? Syns tecken på bestående förändringar eller bara tillfälliga öppningar i ett molntäcke som snart sluter sig? Frågorna är många och svaren kan bara antydast. Ett sätt att tänka kring det är att som Korvajärvi (1998) och Kvande (1998) se förändringar som asymmetriska på olika nivåer och i olika dimensioner i en organisation.¹¹ Korvajärvi menar att man inte kan nöja sig med att avläsa en förändring enbart genom att studera den vertikala, horisontella och tidsmässiga könssegregeringen. Andra lika viktiga fält att utforska där *gendered* praktiker, som är "local, situable and changeable", är verksamma är;

- Bilder och symboler
- Förhållningssätt, egna och av organisationen förväntade
- Interaktionen

Denna modell utgår från Korvajärvis tolkning av Acker där fyra processer ses som centrala i skapandet av kön i organisationer; könsarbetsdelningen, symboler och bilder, interaktion, samt "internal mental work" (Acker, 1992). Korvajärvi kritiserar Acker för att hon lägger en alltför dominerande tyngdpunkt på könsarbetsdelningen i organisationen vilket inte öppnar upp för att se variationer på olika fält i den utsträckning som Korvajärvi menar är nödvändigt. Kvandes modell har samma syn som Acker och Korvajärvi men hennes modell är mer dynamisk. Hon åskådliggör detta genom en kvadrat eller en romb, där de fyra hörnen är de fyra dimensioner som beskrivits, och där en interaktion kontinuerligt sker mellan alla dimensioner. En förändring i en organisation kan oftast avläsas i några dimensioner, men inte andra, d.v.s. förändringen uttrycks asymmetriskt i de olika dimensionerna.

Den sammansatta bild, som den studerade IT-avdelningen uppvisar, kan ses som en god illustration av den asymmetriska förändringsprocess som Kvande beskriver med sin modell.

Man kan kanske förvänta sig att omformuleringar sker just i dessa mindre stabila mellanskikt i organisationer, i detta fall i konsultskiktet. Att det är där de första tecknen på förändringens vindar kan avläsas, vare sig det är förändringar som ger öppningar mot nya könsformationer eller cementeringar av mer traditionella könsformationer. Jag tror att man kan tolka denna speciella IT-avdelning som ett exempel på att det finns variationer även i en bransch, som när den beskrivs, oftast porträtteras överdrivet stereotypt vad gäller könskonstruktioner.

¹¹Följande är också delvis hämtat från de presentationer som gjordes och förda diskussioner på forskningsprojektets avslutande workshop Doing Gender in Organisations med exempel från Finland, Norge och Sverige i september 2001 vid Centrum för kvinnoforskning, Stockholms universitet. Korvajärvi och Kvande presenterade något olika modeller för att se på förändringar i organisationer. Bidragen från workshopen kommer att ingå i en engelsk antologi som utges av Centrum för kvinnoforskning under 2002.

Referenser

- Acker, J. (1990) Hierarchies, Jobs, Bodies: A Theory of Gendered Organization, *Gender and Society*, 4:4, 139-158.
- Acker, J. (1992) Gendering Organizational Theory. In : Mills, A and Tancred, P (eds) *Gendering Organizational Analysis*. Sage, Newbury Park.
- Andersson, S. (2000) *Status, auktoritet och hegemonisk maskulinitet – om organiserande och genusordnande processer inom en närpolisstation*. Rapport nr 21, Centrum för kvinnoforskning, Stockholms universitet.
- Andersson, S (2001) *"Det var bättre förr – Implicita genuskonstruktioner som ordnande praktik inom en närpolisorganisation*, Centrum för kvinno-forsknings skriftserie nr 28, Stockholms universitet, Stockholm
- Björk, U. (2001) *Distansarbete och kön. En presentation av föreställningar i svensk näringslivstext*. Rapport nr 26. Centrum för kvinnoforskning, Stockholms universitet.
- Blomqvist, M (1994) *Könshierarkier i gungning – Kvinnor i kunskapsföretag*. Studia Sociologica Upsaliensia 39, Uppsala universitet, Uppsala.
- Connell, B. (1995) *Masculinities*, Camebridge, MA: Polity.
- Connell, B. (1998) Masculinities and Globalization, *Men and Masculinities*, 1, 1:3-23.
- Fürst, G. (1998) *I reserv och reservat. Om villkoren för kvinnors arbete på mansdominerade verkstadsgolv*. Monografi nr 40, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Gillis, J. (2001 unpublished) *Our Virtual Families: Towards a Cultural Understanding of Modern Family Life*.
- Gunnarsson, E. (1994) *Att våga våga jämmt. Om kvalifikationer och kvinnliga förhållningsätt i ett tekniskt industriarbete*. Doktorsavhandling. 1994:157 D, Luleå tekniska högskola, Luleå.
- Gunnarsson, E. (1994) News Technologies – New Opportunities for Integrating Work and Living. In: G. E. Bradley and H.W. Hendrick (eds.) *Human Factors in Organizational Design and Management IV*, North Holland.
- Gunnarsson, E. (1996) *Ett äventyr med manliga förtecken – distansarbete och maskuliniteter*, Dokumentation från forskarsymposiet, 5c: Kvinnor och män i dialog om regionernas framtid, SIR och NRC/NUTEK, Östersund/Stockholm.
- Gunnarsson, E. (1998a) Distansarbete ur ett jämställdhetsperspektiv, *Distansarbetsutredningen*, bilaga nr 4, SOU 1998:15.
- Gunnarsson, E. et al. (1998c) *Känsla och regelverk i balans*. Arbetslivsinstitutet/Folksam.
- Hochschild, A. R. (1997) *The Time Bind. When Work Becomes Home, and Home Becomes Work*, Metropolitan Books, New York.
- Holm, U. (1993) *Modrande och praxis. En feministfilosofisk undersökning*. Daidalos, Göteborg.
- Korvajärvi, P. (1998) *Gendering Dynamics in White-Collar Work Organizations*, Acta Universitatis Tamperensis 600, University of Tampere, Tampere.
- Kvande, E. (1998) *Paradoxes of Gender and Organizations. Gender, Organizations and Change*, Dr.polit. avhandling. ISS, NTNU, Trondheim.
- Kvande, E. (1999) Kvinner i menns organisasjoner – 10 år etter, *Kvinneforskning*, nr 3, 6-13.
- Lie, M. (1998) *Computer Dialogues – Technology, Gender and Change*, Center for kvinneforskning, NTNU, Trondheim,
- Mirchandani, K. (1998) Protecting the Boundary: Teleworker Insights on the Expansive Concept of "Work", *Gender and Society*, no 2, April.
- NUTEK Förlag eds. Gunnarsson and Huws (1997) *Virtually Free? –Gender, Work and Spatial Choice*, Stockholm.
- Roper, M. (1996) "Seduction and Succession": Circuits of homosocial Desire in Management. In: (ed) Collinsson, D. and Hearn, J, *Men as managers , Managers as Men – Critical Perspectives on Men, Masculinities and Management*, Sage Publications, London.
- Thurén, B. (1996) Om styrka, räckvidd och hierarki, samt andra genusteoretiska begrepp, *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 3-4, 69-85.

Traditionellt könsmässigt tänkande i förskolan bidrar till låsta könspositioner

Manliga förskollärare som medproducenter

Av Margareta Havung, universitetslektor i pedagogik, Högskolan i Kalmar, Sverige.

Traditionella uppfattningar om kön i förskolan orsakar hinder och låser könspositionerna. En studie bland manliga förskollärare visar på männens mycket fasta föreställningar om vad som tillkommer kvinnor och män att göra och vara.

Resultatet visar att till stora delar verkar, för att använda Hirdmans ord (1988), den reproducerande kraften i själva genussystemets strukturalistiska idé, d.v.s: "det är som det är för att det var som det var" (s. 57).

De manliga förskollärares uppfattningar på olika nivåer (föreställnings-, arbetsdelnings- och individuell nivå) binder mestadels könen till olika uppgifter trots att männen själva brutit mot det samhälleliga genuskontraktet och intagit en arbetsplats som "tillhör" det motsatta könet.

Isärhållandets logik, enligt genuskontraktet (a.a.), råder och uppfattningarna på föreställningsnivå om vad som tillkommer kvinnor och män är mycket fasta. Dessa föreställningar överensstämmer i stor utsträckning med gängse uppfattningar i samhället. De könsrelaterade uppfattningarna, som samtidigt innehåller en mängd värderingar, som t.ex. att kvinnor representerar ordning och reda och är tjatiga och män är flexibla och inger mer respekt än kvinnor, låser traditionella könspositioner och utgör hinder för förändringar i verksamheten. Förskolans verksamhet uppfattas könsmärkt som kvinnlig, vilket inte ifrågasätts på något framträdande sätt av de manliga förskollärarna utan istället präglar deras uppfattningar om hur verksamheten ska bedrivas. De visar inte någon tveksamhet inför att medverka i verksamheten så som den gestaltas, utan uttrycker stor förnöjsamhet och anpassar sig mestadels. Anpassningen kan ta sig uttryck i form av undandragestrategier som kan anta olika utseende, såsom acceptans, tystnad eller med ord formulerad oförmåga, men också i form av motstånd, avståndstagande, maktighet eller lättja, relaterade till den kvinnliga modellmakt (Holter & Aarseth, 1994) som representeras i verksamheten.

Strategierna, som i sammanhanget ska förstås som "att göra som det är brukligt att göra", är tecken på att männen inte till fullo utnyttjat möjligheten eller givits möjligheten att påverka verksamheten. Det kan för båda könen upplevas tryggt att hålla fast vid väl inarbetade könsuppfattningar. Att som Holter och Aarseth uttrycker det (1994, s. 218), ge sig ut "i det okända landet", i detta fall jämställdhetslandet, är, visar studien, en arbetsam process för båda könen. Den innebär att ge och ta.

Processen är dock nödvändig i förskolan. Förskolans arbete är ett målstyrt samhällsuppdrag som personalen har att utföra som tjänstemän. Ingenstans, inte i några utredningar eller styrdokument, problematiseras och formuleras vilken typ av könsmonster, som ska läras barnen i förskolan, eller vad det innebär för personalen i förskolan att motverka traditionella könsmonster. Här krävs en problematisering av vad underliggande maskulinitets- och femininitetsuppfattningar innebär för verksamheten. En analys av det förgivettagna, måste göras och vetenskapen om att *det som pågår i förskolan är skapat*, måste lyftas fram. Var och hur könen ska mötas i förskoleverksamhet får inte vara föremål för ett agerande utifrån ett allmänt tyckande. Kön och genus bör på ett tydligt sätt göras till pedagogiska/didaktiska frågor i förskolan och i utbildningen av förskollärare.

Barriärer

Förskolan, framvuxen ur en lång kvinnotradition, driver fram kulturella normer för hur man beter sig. Handlingsutrymmet i verksamheten, det som förskolans kultur tidigare villkorat och tilldelat enbart kvinnor och som givit den kvinnliga kulturen en översiktsposition ska med manlig personals inträde fördelas mellan könen. Trots att de manliga förskollärarna säger sig vara nöjda med den ordning som råder kan tendenser till avgränsning, att avgränsa vissa aktiviteter till det egna könet, och utestängning, att utestänga det motsatta könet (Bradley, 1993) uppvisas av båda könen.

Avsaknaden av en manlig kollega upplevs av de manliga förskollärarna på olika sätt. Att ha tillgång till manliga kollegor känns viktigt för att inte förändras i sin mansroll eller uppfattning. I den mån manliga kollegor finns att tillgå markeras det eller sätts upp barriärer från männens sida. Barriärerna tar sig främst uttryck i samtal män emellan, sprungna ur mäns behov av att tala med män på mäns sätt, samt i manliga nätverk. Nätverken blir ett forum för mäns specifika problem och intressen. Till det manliga nätverket har kvinnorna inte tillträde. Nätverkets syfte är klart definierat och godkänt av båda könen och ett utfall av att män behöver andra män. Upprättandet av nätverk kan uppfattas som ett sätt för männen att skapa en frizon från det motsatta könet. Det finns dock en risk med nätverken, då frågor som rör männen i deras position som underrepresenterat kön kan isoleras till att bli ett mansproblem, inte ett verksamhetsproblem. Risken för att männen upplever ett behov av att bilda enad front för att klara arbetssituationen och den kvinnliga makten i förskolan är stor.

Anmärkningsvärt är att de manliga nätverk som har iscensatts, har skapats bland män på förskolor där det finns två eller flera män. De män som är ensamma bland kvinnor har inte tagit initiativ till nätverk, även om de kunnat fångas upp av något nätverk. Kanske är det så, att de män som arbetar ensamma bland enbart kvinnor får en annan roll i arbetslaget än de män, som har en manlig kollega. Det finns kanske fördelar med att vara ensam man? Kvinnornas relations- och behovsorientering (Avotie, 1998) kan komma att omfatta även mannen. Mannen kan få en framskjuten position eller få lov att inta en undanskymd position, allt efter vad han själv önskar.

Det finns dock en fara för särbehandling. Enligt Kanter (1977) finns en risk, då ett fåtal av ett kön arbetar i ett yrke som domineras av det motsatta könet, att uppfattas som en symbol för sin kategori, inte som individer. Den ensamma manliga förskolläraren kan bli någon som visas upp, men inte riktigt räknas med. Vetskapen om att det finns en man i personalgruppen kan uppfattas som tillräcklig, inte som en arbetskraft att ta till vara.

Vissa aktiviteter som är manligt könsmärkta har förts in i verksamheten tillsammans med männen. Idrott och andra grovmotoriska aktiviteter och snickring är exempel på sådant som i större utsträckning tillförts den förskola där det arbetar manliga förskollärare. Dessa områden, tillsammans med vaktmästarsysslor, avgränsas till männen. Det finns ingen strid om aktiviteterna mellan könen och avgränsningen kan förklaras med könsmärkning av aktiviteterna och en invand uppfattning på föreställningsnivå att detta är manliga sysselsättningar, vilket bidrar till att avgränsningen uppehålls. Det kan också vara ett område där känslan av manlighet kan upprätthållas, i den mån den känslan ibland vacklar.

Kvinnornas barriärer är mycket mer subtila och inte så iakttagbara, då de konstrueras i en redan förekommande situation, till vilken männen nu har tillträde. Kvinnors sätt att tala och förhålla sig i ett personalrum har sannolikt inte uppfattats av kvinnorna som att sätta barriärer runt en könsmärkt aktivitet. Männens sätt att tyst glida undan har också bidragit till att barriärerna inte syns. Det finns en personalrumskultur i förskolan som är etablerad och förankrad i traditionen. Den har haft, och har, kvinnliga förtecken och kvinnlig förtur om samtalsämnen. Personalrummet, där personalen kopplar av ifrån arbetet med barnen, är den arena där det kan märkas att kvinnornas och männens intressen kolliderar.

Personalrummet kan bli mötesplatsen för det privata samtalet. Där finns inga barn, som är det gemensamma intresset, man blir privat och det blir uppenbart att två kön befolkar förskolan och att könsrelaterade intressen styr. Det är där en man kan uppleva behovet av en manlig kollega som starkast. Där talar kvinnorna med kvinnor på kvinnors sätt, varpå den ensamma mannen eller de få männen kan känna ett utanförskap. Kanske är det så att en blandad personalgrupp, vilket skulle kräva större andel manlig personal, kan skapa förutsättningar för respektive köns samtalsämnen, för samtal över könsgränserna och minska risken för värderande schablonuppfattningar.

En kvinnlig specialitet inom förskolans verksamhet är utsmyckningen av den fysiska miljön. Den är ett könsmärkt område och tillhör kvinnorna på både föreställningsnivå och arbetsdelningsnivå (Hirdman, 1988). Barriärerna formas från två håll. På en arbetsplats som förskolan, där den fysiska miljöns utformande har stor betydelse, är mannen i underläge och under stark påverkan av kvinnors kunskap, intresse och vana. Kvinnokulturens översiktsposition ger befogenheter att avgöra vad som ska förekomma i fråga om utsmyckning, något som understöds av de manliga förskollärares beteende. Samtidigt som männen inte tillmäter utsmyckningen särskilt stor betydelse tas de inte på allvar i dylika situationer. Manliga undandragandestrategier i en kvinnlig modellmakt upprepas oavbrutet, bl.a. genom en hyllning till kvinnorna för deras kunskap inom området (Holter & Aarseth, 1994).

Positioner i rörelse och fastlåsta positioner

I vissa av förskolans arbetssituationer, främst i omvårdnads- och rutinsituationer, uppvisas dock könssituationer i rörelse. Omvårdnads- och rutinsituationer har en central plats och förekommer i stor omfattning i förskoleverksamheten, vilket yrkesmässigt innebär förväntningar på medverkan och aktivt deltagande, något som männen svarar upp emot. Männens aktiva deltagande, konstruerat ur ett kvinnligt förhållningssätt, har möjliggjort ett närmande till den kvinnliga översiktspositionen, vilket innebär att båda könen tillskrivs lika stor betydelse och bedöms som utbytbara visavi varandra. En bidragande orsak till männens aktiva medverkan kan förklaras med den osynliga påverkan, som ingår i den socialisationsprocess (Westberg-Wohlgemuth, 1996) som pågår hela livet och som har stort utrymme i könsmärkningsprocessen, d.v.s. det omedvetna inlärandet av förhållningssätt. Det går att se ett klart samband mellan samhällets direkta påverkan av män i allmänhet vad gäller deras förhållningssätt till barn och det resultat från studien, som visar de manliga förskollärares betoning på eget aktivt deltagande i omvårdnads- och rutinsituationer. Här anser de sig ha en betydelsefull uppgift att utföra. Deltagandet förstärks av jämförelser med motsvarande situationer i det egna hemmet. Studien visar dock, att det är de kvinnliga kollegorna, som anger innehåll och arbetssätt i omvårdnads- och rutinsituationer och att dessa definieras som kvinnoysselsättningar. De manliga förskollärarna reflekterar inte över det motsägelsefulla i att definiera omsorg och rutinsituationer som kvinnoysselsättningar, samtidigt som de betonar vikten av sin egen medverkan och visar med vilken uppenbar självklarhet de deltar. De medverkar på så vis till bevarandet av stereotypa föreställningar om arbetsuppgifters könstillhörighet, samtidigt som de genom egen medverkan visar att arbetsuppgiften även tillhör männen.

Den likhetens konflikt som kan uppstå då kvinnor går in i manliga områden och gör samma saker som män (Hirdman, 1990) uppstår inte då män går in i kvinnliga områden. Att män är på samma plats, gör samma saker och har samma egenskaper som kvinnor utmanar inte den manliga normeringens logik då kvinnligt könsmärkta arbetsområden inte hotar

hierarkin i arbetslivet. Det blir ingen likhetens konflikt. Däremot skulle en inflytandets konflikt kunna uppstå. Männerna tånjer på genuskontraktet, och med inflytande följer makt. När en arbetsuppgift ska delas med det motsatta könet, kan en känsla av förlorad makt uppstå hos den som ska dela med sig, i detta fall kvinnan. Könspositionernas rörelser i omvårdnads- och rutinsituationerna kan leda till en makt-förskjutning, eller, om man så vill, en maktfördelning.

En olikhetens konflikt skulle också kunna uppstå om männen vill göra på ett annat sätt, om de ifrågasätter eller försöker rubba kvinnornas tolkningsföreträdare i de kvinnorelaterade aktiviteterna. Har någon någonsin övervägt att omvårdnads- och rutinsituationer kan genomföras på ett annorlunda sätt? Man kan tolka studiens resultat som att den maskulinitet som görs möjlig ryms inom ramen för det kvinnliga tolkningsföreträdare. Holter och Aarseth (1994) beskriver männens väg in i familjen som en väg in i det som är kärnan i den kvinnliga identiteten i en tid när den könsrollsmässiga arbetsfördelningen är på väg att mjukas upp. Männerna finner en latent motreaktion bland många av kvinnorna, som upplever det viktigt att behålla översiktspositionen (a.a.). De manliga förskollärarna skulle kunna befinna sig närmare en delad översiktsposition än mannen i familjen, eftersom de utövar ett yrke. De gör det när det gäller omvårdnads- och rutinsituationer. Omvårdnadspositionen är i rörelse, och omvårdnaden är ett av de områden där männen genom sitt närmande till ett kvinnligt förhållningssätt, som de manliga förskollärarna till synes har gjort till sitt eget, kan möta kvinnorna på likvärdiga villkor.

Den sociala kontext vari förskolearbetet utförs villkorar den maskulinitet som utvecklas. Den är nära förbunden med de normer som råder för förskolans verksamhet, med omsorg och helhetssyn på barnet i fokus. Förskolans genuskontrakt, där den kvinnliga normen är överordnad den manliga, resulterar i en maskulinitet där männen övertagit normer som tidigare endast tillskrivits kvinnor. Manliga förskollärare har gått ett steg längre än den svenska mannen i allmänhet, som uttrycker ett "i-princip-tänkande" (Jalmert, 1984) i jämställdhetsfrågor. De uttrycker inte bara ett samtycke med samhällets normativa maskulinitet, utan de har även aktivt tagit ställning genom sitt yrkesval och på så vis kunnat utveckla den omsorgsrelaterade sidan av maskuliniteten. Deras agerande kan tolkas som förändrat inifrån, d.v.s. internaliserat, ett uttryck för mannen i androgynatet (Holter & Aarseth, 1994). De har visat att omsorgsaktiviteter som genomförs, t.ex. byta blöjor, städa, snyta barn och sopa golv, även är manliga.

På liknande sätt är könspositionerna i rörelse i aktiviteter som är definierade som icke könsmärkta, t.ex. skapande verksamhet, så länge aktiviteterna ryms inom ramen för planerad verksamhet. Då går intresse och lämplighet före kön.

Männens aktiva deltagande i och stora intresse för aktiviteter innebär att det i förskolan är manligt att sysselsätta sig med icke könsmärkta aktiviteter. Det är även kvinnligt då män och kvinnor deltar i lika stor utsträckning.

Då den typen av aktiviteter uppstår spontant eller under den fria leken underordnas aktiviteterna lekens regler, vilket innebär sedan tidigare fastlåsta könspositioner. I leken överordnas kvinnornas ordning och reda männens lekskicklighet. Innehavaren av den överordnade positionen innehar också översiktspositionen av verksamheten totalt. På samma sätt är positionerna låsta i kvinnligt könsmärkta aktiviteter som att sy, baka, väva, klippa och klistra. De manliga förskollärarna uttrycker ett tydligt avståndstagande genom att uppvisa ovilja eller poängtera sin oförmåga. Dock påpekas att de *hjälper till* vid behov. Sysselsättningarna uppfattas inte som mindre värda eller betydelselösa, men initieras inte av männen. Genuskontraktets föreställningar på arbetsdelningsnivå (Hirdman, 1988) tycks vara desamma för både kvinnorna och männen, visar studien. Kvinnorna initierar, planerar och genomför. Männerna väljer att inte delta om de slipper.

De av tradition manligt könsmärkta aktiviteterna, som följer männen in i förskoleverksamheten, är villkorade att tillhöra männen. Bland de manliga förskollärarna uppvisas en variation av både intresserade och inte intresserade, men samtliga män medverkar i aktiviteterna, eftersom det förväntas av dem. Både barnen, de själva och de kvinnliga kollegorna ställer kraven. Många samverkande faktorer visar att det manligt könsmärkta uppfattas som exotiska inslag, som inte rör den egentliga verksamheten. Aktiviteterna är ytterst marginaliserade och tas inte med i verksamhetens långsiktiga planering och könspositionerna är mycket fasta. Marginaliseringen av manligt könsmärkta aktiviteter måste förstås mot bakgrund av förskolans kulturella innehåll. Att planera in en ökad mängd manliga aktiviteter i verksamheten är att planera för något annat än traditionell förskoleverksamhet. Det som krävs av verksamheten, enligt aktuella styrdokument (Socialstyrelsen 1987; Utbildningsdepartementet 1998a, 1998b) är någonting annat än traditionell förskoleverksamhet.

Förskolans kultur skapar könspositioner och könsspecifika mönster. Männens och kvinnornas positioner produceras och reproduceras i förskolan där både kvinnorna och männen bidrar till varandras positioner. Verksamheten är mycket kvinnligt orienterad, d.v.s. innehållsrigt och arbetsmässigt organiserad utifrån ett kvinnligt sätt att se på förskoleverksamhet. Den kvinnliga översiktspositionen av den totala verksamheten är, som en följd av tradition och särartstänkande, fast förankrad, vilket ger manlig personal en perifer position där risken för att endast uppfattas som en symbol för sitt kön, istället för att uppfattas som en individ, är stor.

Referencer

Avotie, Leena (1998) *Chefer ur ett genuskulturellt perspektiv*. Uppsala: Uppsala universitet. Företagsekonomiska institutionen.

Bradley, Harriet (1993) Across the Great Divide. The Entry of men into "Women"s Jobs". In: Christine L. Williams (Ed.). *Doing "Women's Work". Men in nontraditional Occupations*, pp. 10-27. London Sage.

Hirdman, Yvonne (1988) Genussystemet - reflexioner kring kvinnors sociala underordning. *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 9 (3), 49-63.

Hirdman, Yvonne (1990) Genussystemet. I SOU 1990:44. *Demokrati och makt i Sverige: Maktutredningens huvudrapport* (s. 73-116).

Holter, Øystein Gullvåg & Aarseth, Helene (1994) *Mäns livssammanhang*. Stockholm: Bonnier Utbildning AB.

Jalmert, Lars (1984) *Den svenske mannen*. Stockholm: Tidens förlag.

Kanter, Rosabeth Moss (1977) *Men and Women of the Corporation*. New York. Basic Books.

Westberg-Wohlgemuth, Hanna (1996) *Kvinnor och män märks. Könsmärkning av arbete - en dold lärandeprocess*. Stockholm: Stockholms Universitet. Pedagogiska institutionen.

Socialstyrelsen (1987) *Pedagogiskt program för förskolan*. 1987:3.

Utbildningsdepartementet (1998a) *Lpfö 98. Läroplan för förskolan*. Stockholm: Fritzes.

Utbildningsdepartementet (1998b) *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet, Lpo 94 - anpassad till att också omfatta förskoleklassen och fritidshemmet*. Stockholm: Fritzes.

Finnkampen - en studie av finska mans liv och sociala karriärer i Sverige

Av Jari Kuosmanen, Socionom och forskare vid Institutionen för socialt arbete i Göteborg. Jari Kuosmanen har skrivit om finska män i Sverige i flera böcker.

Min artikel diskuterar frågan om hur olika sociala karriärer, marginalisering respektive integrering, utvecklats bland de immigrerade finska männen i Sverige.¹

Under århundraden har det förekommit olika typer av befolkningsrörelser mellan Finland och Sverige: kolonisation, flykt, efterfrågan på innovatörer, handel och framförallt efterfrågan på arbetskraft.²

Det skedde en omfattande inflyttning av finländare till Sverige under åren 1969-1972, då ca 100000 relativt unga finländare flyttade till Sverige. Många var lågutbildade och kom från avfolkningsbygderna i norra Finland.³

Denna omfattande immigration av unga människor bidrog till en ökning av sociala problem, framförallt bland finska män, i Sverige.⁴ Även om dessa problem har minskat med åren, visade min kartläggning av situationen i Göteborg 1996, att fortfarande var finska män överrepresenterade inom socialvårdens missbruksenheter. Nu handlade det dock inte längre om unga, utan om medelålders män som i många fall kommit till Sverige under tidigare årtionden.⁵

Samtidigt kunde jag konstatera att även om jämförelsevis många finska män har marginaliserats i Sverige, är dessa män få. Den absoluta majoriteten av de finska männen i Sverige är integrerade.

För att förstå hur dessa olika liv och sociala karriärer har formats, har jag gjort en jämförande undersökning. Syftet har varit att beskriva och analysera olika typer av erfarenheter, livsvillkor och processer som männen berörs av både i Finland och i Sverige, samt de resurser och strategier som männen använt sig av för hantera och bemästra livet som invandrare. En viktig fråga har varit huruvida man kan koppla dessa skilda sociala karriärer, marginalisering och integrering, till de olika livsvillkor och omständigheter som männen berörs av i Finland respektive i Sverige.

För att närma mig dessa frågor har jag genom livshistorieintervjuer följt tretton marginaliserade och femton integrerade mäns resa från deras tidiga barndom i Finland till invandratillvaron i Sverige. De marginaliserade männen söktes till studien genom olika socialvårdande enheter i Göteborg och de integrerade genom personliga kontakter och tidningsannonser. Som bakgrundsmaterial har jag också använt självbiografier av ett femtiotal finska män i Finland.

De intervjuade var födda mellan 1920-1960 och deras genomsnittliga ålder vid intervjun var 53 år. De allra flesta av dem hade flyttat till Sverige på sextio- och sjuttioalet.

Stora förändringar i människans livsvillkor

Resultaten i denna undersökning ger vid handen att emigrationen till Sverige har lett till stora förändringar i människans livsvillkor. På vissa områden har livet underlättats, bland annat genom god tillgång till välbetalda arbeten, samtidigt som detta välstånd har haft sitt pris. De som inte behärskade det svenska språket upplevde ett drastiskt bortfall av förmågan att kommunicera med invånare och myndigheter i storsamhället. De blev osjälvständiga samhällsmedborgare, som alltid var beroende av någon som tolkade åt dem.

Bortfallet av språket ledde också till att männen huvudsakligen blev hänvisade till arbeten där kommunikationsförmågan inte var alltför viktig. Därför fick en del av dem börja på arbeten som inte motsvarade deras utbildning eller yrkeserfarenhet.

På grund av språksvårigheter och etnicitetsbarriärer har finländare främst varit hänvisade till varandra i sökandet av nya vänner och bekanta. Skapandet av nya sociala nätverk har inneburit en viss prövning och man har haft svårt att knuta djupare sociala kontakter med svenskar.⁶

En av de stora förlusterna som många finländare, och framförallt de finska männen gjorde vid emigrationen, var den kraftiga minskningen av deras sociala status och värdighet. Negativa föreställningar om finländare var allmänna framförallt på sextio- och sjuttioalet i Sverige.⁷

Hur man har reagerat och vilka strategier man använt sig av

¹ Begreppen social karriär, marginalisering och integrering handlar här om en sammanfattande tolkning av människans förhållande till arbetsmarknaden, bostadsmarknaden och relationslivet. Fokus i denna analys ligger på arbetsmarknaden. Se vidare diskussion om bland annat marginalisering i Svedberg (1994).

² Tarkiainen (1990)

³ Leiniö (1984)

⁴ Jaakkola (1976), Kuosmanen (1989), Rosenberg & Toukomaa (1994)

⁵ Kuosmanen (1989a)

⁶ Se t.ex. Jaakkola (1989)

⁷ Lainio (1996), Landén & Trankell (1975), Savolainen (1987), Schwarts (1973). Se även Månsson (1984) när det gäller andra invandrargrupper. När det gäller kopplingen mellan kön, klass, etnicitet och marginalisering finner man en intressant diskussion hos Connell (1987, 1995).

för att motverka statusförlusten vid emigrationen, har haft att göra med vilken överensstämmelse det funnits mellan den nya situationen och den manliga identitet som man varit bärare av, samt vilka möjligheter man har haft för att korrigera sin status. Man kan dela männens strategier i två kvalitativt olika förhållningssätt, flykt och anfall.

Flyktstrategier

Eftersom det i Göteborg bor många finländare, har det varit möjligt att dra sig undan omgivningens fördömande och konfrontationer genom att huvudsakligen umgås med de egna landsmännen. Man har undvikit obehag och besvärliga situationer, samtidigt som man allvarligt försämrat sina möjligheter att förbättra sin position i storsamhället, och därigenom även på arbetsmarknaden.⁸

En annan flyktstrategi handlar om att göra en motsatt resa, en färd rätt in i "fiendeleden", och låta sig assimileras både kulturellt och språkligt. Den här typen av ofrivilliga etniska byten är dock skadligt för individen, därför att man måste förneka stora delar av identiteten, och inte bara förneka, utan uppfatta den som något negativt och farligt, något som absolut inte får komma till uttryck. Självdestruktivt beteende och marginalisering kan vara en av följderna av denna strategi.⁹

Kampstrategier - kollektiv aktion eller individuell kompensation

Ett motsatt förhållningssätt till flykt är att försöka försvara och hävda sin egenart och kulturella och språkliga livssfär. Finländare har genom sina föreningar ställt krav på finskspråkig utbildning och även arbetat för andra frågor som förstärkt den kulturella identiteten. Genom denna process har finländare i Sverige gått från tysthet till värdighet, som Jaakkola uttrycker det.¹⁰

Individuell kompensation som strategi har skett på olika sätt, bland annat genom kompensatorisk maskulinitet. Det har inte varit ovanligt att de finska männen genom hårda fysiska prestationer på arbetsplatserna försökt hävda sig i konkurrensen med svenska män. Genom att jobba hårt har de finska männen fått ett visst erkännande på arbetsplatserna, men även i det allmänna medvetandet i Sverige. Därigenom har de till viss del kunnat kompensera den statusförlust som skett vid migrationen.

De negativa följderna av denna strategi har dock varit att männen inte sällan kommit i konflikt med de svenska arbetsskamraterna och facket om förstörda ackord. Denna höga arbetstakt har även lett till förlitningar och andra arbetsskador. Till saken hör också att finländarna, på grund av sitt rykte som arbetsamma och sega, ofta fick de mest slit-samma och farliga jobben.¹¹ Om man inte kombinerade detta förhållningssätt med andra taktiker för att förbättra sin situation, var inte den här typen av kompensatorisk strategi särskilt konstruktiv när det gällde männens liv och sociala karriärer.

Individuell kompensation har också skett genom förändringar av utbildningsnivå och klasstillhörighet. De män som vidareutbildat sig har kunnat höja sin sociala status och vidgat sina möjligheter i storsamhället. Frågan är bara om inte konkurrensen om olika positioner är ännu hårdare i de övre klasserna. Det är allmänt känt att andelen kvinnor och invandrare blir allt mindre ju närmare olika maktpositioner man befinner sig.¹² Denna strategi är dock konstruktiv i den bemärkelsen att man blir mer kapabel och självständig som individ och har mycket lättare att hålla jämna steg med utvecklingen på arbetsmarknaden och i samhället i övrigt.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att dessa olika strategier har lett till olika konsekvenser. Flyktstrategierna ger vissa vinster, men gynnar sällan männens liv och sociala karriär i förlängningen.

Kampstrategin maskulin kompensationen på arbetet har även den medfört kortvariga fördelar, men som sällan varit långsiktigt hållbara. Kampstrategierna kollektiv aktion, studier och klassresa har visat sig vara de mest konstruktiva för männens liv och sociala karriärer. Dessa har dock krävt vissa kapaciteter och en specifik attityd till både personlig och kollektiv utveckling.

Hur dessa olika kapaciteter och attityder utvecklats har i sin tur att göra med männens klassbakgrund. I denna ingår de kulturella förebilder och modeller de införlivat vad bland annat gäller maskulinitet.

Primär socialisation - klass och maskulinitet: klassmaskulinitet

De finska invandrade männen är inte en homogen grupp, de har vuxit upp och socialiserats i olika kulturella och materiella miljöer.

En intressant fråga är att i dessa olika miljöer premierades olika typer av kapaciteter och attityder till ett antal frågor, som sedermera hade stor betydelse för männens förmåga att bemästra och hantera livet som invandrare. Det visade sig att en del av de kapaciteter och attityder som var ändamålsenliga i uppväxtmiljön, var mindre funktionella i en ny situation, medan andra förmågor och förhållningssätt utgjorde en viktig resurs och underlättade livet som invandrare.

Traditionell landsbygd

I studien finns ett antal män som är uppvuxna på traditionell landsbygd. Deras fäder har varit småbönder och skogsbrukare.

I denna, ofta fattiga, miljö premierades fysiskt starka män,

⁸ Det finns liknande strategier bland andra invandrargrupper, se bl.a. Ålund (1985).

⁹ Jalava (1981) har i sin skönlitterära bok levandegjort denna strategi.

¹⁰ Jaakkola (1989)

¹¹ Se även Schierup & Paulson (1994)

¹² Se bl.a. Connell (1987, 1995).

arbetskarlar som inte var rädda att hugga i. Dessa var riktiga karlar, medan männen som inte hade dessa förutsättningar inte fick samma uppskattning och hamnade längre ner i hierarkin.¹³ Det intressanta är att vägarna ut ur denna typ av manlighet var mer öppna för just män som hade sämre status. De var inte lika värdefulla och uppskattade som män och arbetskraft, och hade även själva lite att förlora på att lämna denna fysiskt orienterade manliga hierarki.¹⁴

Möjligheten till skolgång var begränsad på grund av ekonomiska och praktiska hinder, som geografiska avstånd, men även av att attityden till psykisk förkovran ofta var ifrågasättande. Skolkunskaper ingick inte i den allmänna bilden av hur en riktig karl skulle vara.

Denna maskulinitet var traditionell i bemärkelsen att den cirkulära tidsuppfattningen inte ännu hade gett vika för den linjära tiden. Historien och traditionen var viktigare än framtiden och utvecklingen.¹⁵

Modern landsbygd

På en mer modern landsbygd ökade behovet av män som klarade av att tolka den föränderliga och komplexa världen, samt möta de välutbildade arbetsgivarna och deras representanter. Bredvid det fysiska manliga idealet kom en mer psykisk maskulinitet att ta allt mer plats, och männen med den här typen av kapacitet blev ofta ledande i arbetarkretsar.¹⁶

I denna miljö fanns fler alternativ att skapa sig en position i manliga hierarkier, än på den traditionella landsbygden. Attityden till andlig förkovran var inte längre lika negativ, utan denna typ av färdigheter började man uppskatta allt mer. Den cirkulära tidsuppfattningen började ge vika för den linjära, som även innehöll en viss typ av karriärtänkande i form av en kollektiv dröm om arbetarklassens speciella ställning i ett framtida idealsamhälle. På den moderna landsbygden fanns även plats för individuella karriärer som grundade sig på psykiskt arbete, både inom facket och i politiska partier.¹⁷

Lägre arbetarklass

När det gäller arbetarklassen i städerna och i tätorterna kan man på liknande sätt som på landsbygden se en tudelning i två kvalitativt skilda socialisationsmiljöer.¹⁸

I den lägre arbetarklassen fanns fäder med okvalificerade, lågavlönade arbeten, män som hade dålig ställning på arbetsmarknaden. I de manliga hierarkierna på arbetsplatserna hade de ofta en mycket svag position.

Denna osäkra ställning kunde även påverka situationen i hemmet. Detta hade också att göra med att en del av dessa män inte var särskilt familjeorienterade, utan hellre sökte frihet från dessa band och fördrev sin tid i homosociala sammanhang, bland annat på krogar.¹⁹

Vilken typ av manlig identitet som sönerna utvecklat i den lägre arbetarklassen har delvis haft att göra med hur skötsam familjen i övrigt varit. I vissa fall har modern ensam fått stå

för stabiliteten och tryggheten.²⁰

Livsstilen och attityden till framtid, utveckling och förkovran i dessa miljöer påminner om den på den traditionella landsbygden, man prioriterade nuet och tidsuppfattningen var mer cirkulär än linjär. Detta har med de osäkra omständigheterna att göra, men också med att just dessa män ofta var nyinflyttade från traditionell landsbygd.

Övre arbetarklass

Fäder som varit yrkesmän eller fackutbildade arbetare, har däremot haft en relativt stark ställning på arbetsmarknaden och i de hierarkier som funnits på arbetsplatserna. Många av dem hade också anammat den framtidssyn och karriärtänkande, som har varit typiskt för *medelklassen*, som några av männen i studien tillhörde. I denna ingår bland annat skötsamhet, planering för framtiden, sparsamhet, samt satsning på barnen och deras framtid, genom utbildning t.ex.²¹

När männen i dessa arbetarklassfamiljer har följt den utstakade vägen, har det i många fall lett till att de uppnått en god social position, samtidigt som denna klassresa kan ha inneburit att de, både geografiskt och ideologiskt, helt lämnat sina rötter.

Sammanfattningsvis kan man säga att emigrationen och moderniseringsprocessen har ställt männen inför nya prövningar och det har visat sig att de haft olika förmåga att bemästra och hantera de snabbt föränderliga omständigheterna. Under tiden då det fanns okvalificerade arbeten, i vilka man varken behövde formell yrkesutbildning eller språkkunskaper, hade även de sämre utbildade goda möjligheter på arbetsmarknaden. Därefter har utvecklingen gynnat dem som förmått att hänga med i progressionen, män som socialiserats i utvecklings- och framtidsorienterade miljöer, och som även i vuxen ålder har haft denna attityd till progress. När det gäller konkurrensen om kvalificerade och bättre betalda arbeten, har de haft bättre förutsättningar att hävda sig i tävlan med andra män. Speciellt viktig har den här typen av attityd varit i en invandrarsituation, som ytterligare förstärkt konkurrensen mellan och inom socialgrupperna, men också mellan olika etniciteter.²²

¹³Johansson (1994), Kortteinen (1992), Nilsson (1999), Sulkunen m.fl. (1985)

¹⁴Även Frykman (1998:141) beskriver liknande omständigheter och nämner ett antal kända personer i Sverige som p.g.a. eller tack vare sitt lyte, fått göra en klassresa med hjälp av utbildning: "Bondsonen och sedermera professorn i antikens historia, Martin P:n Nilsson hade klumpfot; Tage Erlander var alltför närsynt för praktiskt arbete; Frans G. Bengtsson var kronvrak; Fritiof Nilsson Piraten uppgav på fullt allvar att han var oanvändbar i jordbruket."

¹⁵Frykman (1979) och Giddens (1996) diskuterar tidsuppfattningen i agrar och industriell miljö.

¹⁶Se även Ambjörnsson (1988)

¹⁷Ambjörnsson (1988), Blomberg (1995)

¹⁸I detta sammanhang är det viktigt att nämna att den finska arbetarklassen i städerna inte har så lång tradition, utan är relativt "bondsk" som Kortteinen (1982), och Sulkunen m.fl. (1985) uttrycker det.

¹⁹Se t.ex. Arvastson (1987), Brembeck (1988) och Sulkunen m.fl. (1985).

²⁰Kortteinen (1982)

²¹Se Frykman (1979), Kortteinen (1982, 1992), Sulkunen (1985).

²²Se Connells diskussion om hegemonisk maskulinitet (1987, 1995).

Homosocialitet och andra orienteringar

Förutom etniska relationer och frågor som berör klass- och socialgruppsstillhörighet, har det visat sig att den interaktion som skett inom och mellan könen har haft stor betydelse för hur livet format sig.

I studien har det tydligt framkommit att många män varit homosociala²³, dvs. orienterade mot manliga sfärer: manliga arbetsplatser, boende med andra män eller fritidssysslor med andra män, ofta andra finländare. Styrkan i denna involvering har dock varit skiftande. Många har varit starkt homosocialt inriktade, medan några har sökt sig mot könsblandade sfärer. Även orientering mot traditionellt kvinnliga områden har förekommit, men inte varit lika vanlig.

Den homosociala orienteringen har förstärkts i en invandrar-situation eftersom gruppen har stått för viktiga sociala och maktmässiga funktioner. De manliga banden har också blivit ovanligt starka när männen arbetat, bott och bedrivit sin fritid tillsammans, som till exempel i resande arbeten.

Man kan se två principiellt olika typer av homosociala grupperingar, skyddsbastionen och språngbrädan.

Skyddsbastionen

I studien har det framkommit att män som har erfarenhet av traditionsbundna uppväxtvillkor, ofta har haft en stark homosocial orientering. Detta har ofta bidragit till svårigheter, bland annat i form av missbruk, vilket i sin tur lett till problem i arbetet och i familjelivet.

Dessa män använde inte den manliga gruppen till att förbättra sin sociala och yrkesmässiga status, utan sökte sig till varandra främst av sociala och identitetsmässiga skäl. Samtidigt var de homosociala strategierna inåt de vanliga. Här fanns en intern hierarkisering och konkurrens om positioner, samt känslereglering och en viss objektivisering av kvinnor. Här fanns också en likriktning av männens beteende.

På gemensamt boende och i resande jobb kunde den kollektiva orienteringen vara så stark att även de mera familjeorienterade männen och "mammans pojkar" började leva som fria ungar. I dessa sammanhang uppfattades individualiteten ofta som hot mot kollektivets maskulinitetsideal och sätt att leva.²⁴

Vilka konsekvenser livet i homosociala grupper hade för männen hade också att göra med målen i livet. Männen från traditionsorienterade miljöer hade mindre framtidsvisioner än män från andra, mer moderna sammanhang, och istället för sparsamhet, nit och framtidsorientering, var det slösaktighet och glatt leverne i sus och dus i nuet som ofta premierades. Häftiga och ovanliga bravader kunde ge meriter och hög status. Genom den här typen av handlingar tog männen avstånd från medelklassidealen och gav uttryck för sin klassmanlighet och identitet, inom vilken frihet både från familjebanden och

motstånd mot karriärtänkandet var viktiga beståndsdelar.²⁵

I förlängningen ledde dock denna livsstil, inte bara till problem inom arbetsfären, utan också i männens familjerelationer. Detta har delvis att göra med att männen införlivat förhållningssätt och strategier som främst är anpassade för strävan efter positioner i dessa manliga sfärer, där närhet och känslomhet kan uppfattas som svaghet. I studien har det tydligt visat sig att om männen inte lyckats att utveckla en annan typ av förhållningssätt för de mer intima sfärerna, har de fått allvarliga problem i sina relationer till kvinnor. I ett modernt äktenskap bejakar man relation istället för position, och känslomhet, närhet och kommunikation är vitala delar av relationens inre liv.²⁶

För de av männen som den här typen av orientering och livsstil varit kopplat till bruket av alkohol eller droger, har skyddsbastionen under åren förvandlats till en sjunkande flotte.

Språngbrädan

I studien finns några män som varit relativt traditionella och starkt homosociala på liknande sätt som männen ovan, men som sedan kunnat utveckla en större självständighet och individualitet gentemot dessa ibland så destruktiva sammanhang. Denna utveckling har dock inte alltid skett utan uppoffringar och den har ofta varit kopplad till kriser, till exempel i samband med skilsmässor. En del av männen har kunnat utveckla sig själv, bland annat genom psykologiska självstudier, eller annan typ av självreflexion. Några har sökt sig till kollektiva sammanhang, till exempel till AA, för att komma från missbruket och få stöd för sin självutveckling. Den mognad och förkovran som varit resultatet av denna process, har inte bara inverkat positivt på männens arbetskarriärer, utan också på deras familje- och relationsliv.

Män som haft en viss social position att bevaka har ofta sökt gemenskap med andra män med liknande ställning och ambitioner. Männen i dessa homosociala sammanhang har kunnat använda gruppen som språngbräda för sin utveckling, vilket bidragit till positiva arbetskarriärer.

Sammanfattningsvis kan man säga att många av dessa män var homosociala, dock inte lika starkt och på samma sätt som männen från de traditionsbundna miljöerna. De hade också ett annat förhållningssätt till framtid och utveckling.

Utanför homosociala band

De kanske mest moderna männen i denna studie är de som haft ett relativt självständigt förhållande till homosociala sammanhang. För dem har det individuella livet och utvecklingen

²³Homosocialitet bland män diskuteras bl.a. av Bird (1996), Lagergren (1998), Lindgren (1996), Lipman-Blumen (1976) och Sharon (1996).

²⁴Se t.ex. Prieur & Taksdal (1989).

²⁵Se Sulkunen m.fl. (1985).

²⁶Se diskussionen om nytt faderskap i Bäck-Wiklund & Bergsten (1997) och Huttunen (1999).

stått i förgrunden och det har huvudsakligen skett utanför manliga sfärer, i mer könsblandade sammanhang.

Denna självständighet har dock haft sitt pris, speciellt för de män som under sin barndom vuxit upp i en miljö med traditionell mansorientering. Att bryta dessa band har inneburit ett slags hemlöshet och sökande efter ny identitet.²⁷ De tidigare kamraterna, som inte själva velat lämna dessa positioner, har ofta reagerat starkt och genom förlöjligande, och till och med genom hot om våld, har de velat föra tillbaka dessa frifräsare till gemenskapen.

Denna konformitet och motstrategier har riktats mot dem som velat lämna sin socialgrupp, men framförallt mot dem som velat lämna de homosociala världarna till förmån för mer könsblandade, eller till och med traditionellt kvinnliga sfärer. För dessa män har flyttningen från enkulturella och homosocialt orienterade barndomsmiljöer inneburit en frigörelse från traditionens band och ensidig maskulinitet, samt öppnat möjligheter att utveckla nya former av manlig identitet och socialt liv.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att fördelen med att befinna sig utanför en viss typ av homosociala band och kulturella budskap är att möjligheterna på arbetsmarknaden blir fler om man, utan att behöva ta hänsyn till vad som är klassmässigt eller könsmässigt tillåtet eller gångbart, fritt kan utbilda sig och söka sig till områden där det finns arbete.

Inom relationsfären är denna frihet minst lika värdefull. Det är viktigt att kontextuella omständigheter får styra emotioner, handlingar och förhandlingar, istället för traditioner och andra mönster, som inte längre är gångbara i en ny livssituation. Detta flexibla förhållningssätt har varit avgörande för att kunna skapa ett konstruktivt liv i det främmande landet och i den allt modernare tillvaron.

²⁷ Se bl.a. Ziche (1992), Giddens (1992)

Referenser

- Ambjörnsson, R. (1988) *Den skötsamme arbetaren - idéer och ideal i ett norrländskt sågverksambälle*. Carlsson, Stockholm.
- Arvastson, G. (1987) *Maskin-människan – Arbetets förvandlingar i 1900-talets storindustri*. Bokförlaget Korpen, Göteborg.
- Asplund, J. (1983) *Tid, rum, individ och kollektiv*. Liber Förlag, Stockholm.
- Bird, S. R. (1996) Welcome to the Men's Club. *Gender & Society*, vol. 10, issue 2, p. 120-133.
- Blomberg, E. (1995) *Män i mörker: arbetsgivare, reformister och syndikalister - Politik och identitet i svensk gruvindustri 1910-1940*. Stockholm studies in history: 53.
- Brembeck, H. (1988) *Arbetsstadens barn - Livsmönster, uppfostran och skolgång i sekelskiiftets Göteborg*. Etnologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Bäck-Wiklund, M. & Bergsten, B. (1997) *Det moderna föräldraskapet – en studie av familj och kön i förändring*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Connell, R. W. (1987) *Gender & Power*. Polity Press, Cambridge.
- Connell, R. W. (1995) *Masculinities*. Polity Press, Cambridge.
- Frykman, J. & Löfgren, O. (1979) *Den kultiverade människan*. Liber Läromedel, Lund.
- Frykman, J. (1998) *Ljusnande framtid - skola, social mobilitet och kulturell identitet*. Historiska media, Lund.
- Giddens, A. (1992) *The Transformation of Intimacy – Sexuality, Love and Eroticism in modern Societies*. Polity Press, Cambridge.
- Giddens, A. (1996) *Modernitetens följder*. Studentlitteratur, Lund.
- Huttunen, J. (1999) Muuttunut ja muuttuva isyys. Jokinen, A. (1999) (red). *Mies ja muutos – kriittisen miestutkimuksen teemoja*. Tampere University Press, Tampere.
- Jaakkola, M. (1976) Gathörnsfinnar i Västerås. *Invandrare & Minoriteter - tidskrift för kultur, politik, forskning och debatt*.
- Jaakkola, M. (1984) *Siirtolaiselämää - Tutkimus ruotsinsuomalaisista siirtolaisyhteisönä*. Vammalan kirjapaino Oy, Vammala.

- Jaakkola, M. (1989) *Den etniska mobilisering av sverigefinnarna*. Ceifo, Stockholms universitet, Samhällsvetenskapligt fakultet.
- Jalava, A. (1981) *Asfalttikukka*. Werner Söderström Oy, Juva.
- Johansson, E. (1994) *Skogarnas fria söner: maskulinitet och modernitet i norrländskt skogsarbete*. Nordiska museets handlingar 118, Stockholm.
- Kortteinen, M. (1982) *Lähiö - tutkimus elämäntapojen muutoksesta*. Otava, Helsinki.
- Kortteinen, M. (1992) *Kunnian kenttä - Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muutona*. Karisto Oy, Hämeenlinna.
- Kuosmanen, J. (1989) *Ankaret - en undersökning om korttidsboende för finländare i Göteborg*. Rapport, Solmu-gruppen, Göteborgs socialförvaltning
- Kuosmanen, J. (1997) Maskulinitet, etnicitet och socialt arbete - en studie av finska män i den svenska välfärden. Ringsby-Jansson, B. & Framme, G. (red). *Sociala förändringar och välfärd - Perspektiv och alternativ i socialt arbete*. Dokumentation från FORSA-symposiet 1996.
- Kuosmanen, J. (1998 a) Den finske mannens bermudakvadrat - och andra komplicerade livsmönster. Ekenstam (m. fl. red). *Rädd att falla - Studier i manlighet*. Gidlunds förlag, Hedemora.
- Kuosmanen, J. (1998 b) Männens resor i det moderna. Ekenstam (m.fl. red.) *Rädd att falla - Studier i manlighet*. Gidlunds förlag, Hedemora.
- Kuosmanen, J. (2001) *Finnkampen - En studie av finska mäns liv och sociala karriärer i Sverige*. Gidlunds förlag, Hedemora.
- Lagergren, L. (1998) Motorcyklar, manliga ideal och maskulinitetens mytologier. Sernhede, O. (red). *Olja, krom och manlig gemenskap - En antologi om bikerkulturen*. Daidalos, Göteborg.
- Landén, R. & Trankell, A. (1975) *Människor som talar svenska med brytning. Invandrarproblem*. Fem uppsatser om invandrar- och minoritetsproblem från IMFO-gruppen vid Stockholms universitet. Pan/Norstedts, Stockholm.
- Lainio, J. (1996) (red) *Finnarnas historia i Sverige 3 - Tiden efter 1945*. Finska Historiska Samfundet, Helsingfors och Nordiska museet, Stockholm. Gummerus, Jyväskylä.
- Leiniö, T.-J. (1984) *Inte lika men jämlika? Om finska invandrades levnadsförhållanden enligt Levnadsnivåundersökningarna 1968, 1974 och 1981*. Institutet för social forskning, Stockholms universitet.
- Lindgren, G. (1996) Broderskapets logik. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 1. s. 4-14.
- Lipman-Blumen, J. (1976) Toward a Homosocial Theory of Sex Roles: An explanation of the Sex Segregation of Social Institutions. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*. Vol. 1, No 3, part 2, p. 15-31.
- Månsson, S-A. (1984) *Kärlek och kulturkonflikt - invandarmäns möte med svensk sex- och samlevnadskultur*. Prisma/Socialstyrelsen.
- Prieur, A. & Taksdal, A. (1989) *Å sette pris på kvinner - menn som kjøper sex*. Pax förlag As, Oslo.
- Rosenberg, T. & Toukoma, P. (1994) Om kvinnors kraft, mäns marginalisering och pojks kosmiska ensamhet. Peura, Markku & Skutnabb-Kangas, Tove (red). *Man kan vara tvåländare också*. Sverigefinländarnas arkiv, Stockholm.
- Savolainen, M. (1987) Jag skäms inte för att jag är finne. Lithman Y. (red). *Nybyggarna i Sverige - Invandring och andrageneration*. Carlssons, Stockholm.
- Schierup, C-U & Paulson, S. (1994) (red) *Arbetets etniska delning - Studier från en svensk bilfabrik*. Carlssons, Stockholm.
- Schwarz, D. (1973) *Kan invandrarna bli svenskar?* Samhälle i utveckling nr 8. Studentlitteratur, Lund.
- Sharon, B. (1996) Welcome to the Men's Club. *Gender & Society*, vol. 10, issue 2.
- Sulkunen, P, Alasuutari, P, Kinnunen, M, Nätkin, R. (1985) *Lähiönavintola*. Otava, Helsinki.
- Svedberg, L. (1994) En bok om marginalitet. Stockholms universitet.
- Tarkiainen, K. (1990) *Finnarnas historia i Sverige 1. Inflyttarna från Finland under det gemensamma rikets tid*. Finska Historiska Samfundet, Helsingfors och Nordiska museet, Stockholm.
- Ziehe, T. (1992). *Kulturanalyser - ungdom, utbildning, modernitet*. Symposion, Stockholm/Skåne.
- Ålund, A. (1985) *Skyddsmurar - Etnicitet och klass i invandrarsammanhang*. Liber, Stockholm.

WORKSHOP 2:

Mænd og omsorg

Mænds (og kvinders) billeder af forældreskab og børn

Af Svend Aage Madsen, Ph.d., Chefpsykolog, Klinikchef i "Enheden for Psykologi, Pædagogik og Socialrådgivning" i Rigshospitalets Juliane Marie Center. Leder for forskningsprogrammet "Fædres relation til deres spæd- og småbørn"

Under forskningsprogrammet *Fædres relationer til deres spæd- og småbørn* (Madsen & Munck, 1997)¹ blev mænd og kvinder under graviditeten interviewet (Lind, Madsen & Munck, 1998) om deres tanker om, hvad en "god far/mor" er, og om deres forestillinger om det kommende barn. Dette forskningsprojekt er udført på Rigshospitalet i København og på Københavns Universitet i samarbejde med centerleder, psykolog, lektor Hanne Munck, Københavns Universitet og psykolog Dennis Lind, Børnepsykiatrisk afdeling, Bispebjerg hospital, København. Projektets resultater fremlægges i Madsen, Lind & Munck (2002).²

I dag deltager omkring 95 procent af fædre ved deres barns fødsel (Madsen, Munck & Tolstrup, 1999). At fædres deltagelse i dag kan siges at være det almindelige er et resultat af en udvikling der begyndte omkring 1970, hvor fødslerne kom ind på hospitalerne. Mens fædre i starten ofte først og fremmest kom til stede for at støtte deres partner, viser undersøgelser (Madsen, Munck & Tolstrup, 1999), at de i dag også i høj grad deltager for at møde deres barn. Et sådant engagement fra fædre i kontakt og samvær med spædbørn er det svært at få øje på i tidligere tider.

Det synes som om der i de seneste tiår er udviklet en orientering hos nye fædre hen imod at være engageret i det nyfødte og spæde barn. Denne udvikling er også forbundet med en generel udvikling i faderskabet igennem sidste del af forrige århundrede (Madsen, Lind & Munck, 2002; Madsen, 2002). Den følgende fremlæggelse vil belyse aspekter af denne udviklings aktuelle position gennem fædrenes måder at beskrive spædbarnsfaderskabet og deres forestillinger om deres spædbarn.

Fædres og mødres billeder af "en god far/mor"

Fædre blev før og efter fødslen spurgt om, hvad der efter deres mening kendetegner "en god far"³. De typiske svar indeholdt følgende udsagn:

- "opmærksom"
- "og så nærvær, som sagt"
- "det er nærvær"
- "er deltagende og kærlig"
- "og tilstede"
- "man skal være sammen"
- "det bliver svært at være så meget til stede, som jeg egentlig gerne vil"

- "for det første nærvær"
- "han skal være kærlig...øh interesseret og ... omsorgsfuld"
- "at han er deltagende ... at han giver sig tid til sit barn"
- "at barnet føler, at det er elske"
- "hvad kan man sige, nærværende eller interesseret"

De fleste fædre beskriver således "en god far" som en, der er nærværende, omsorgsfuld og til stede.

Spurgt om samme spørgsmål svarede mødre i undersøgelsen typisk:

- "at man selvfølgelig er omsorgsfuld – og at man giver sig tid til barnet"
- "det er selvfølgelig en kærlig mor ... engageret... livlig, livsglad ... Tillidsfuld"
- "en kærlig mor, som tør vise sin kærlighed overfor sit barn"
- "omsorgsfuld og trøstende"
- "fysisk kontakt er også utroligt vigtigt"
- "kærlig og nærværende"
- "at man kan vise sin kærlighed over for barnet både med omsorg og ved kærtegn"
- "en, der er lydhør over for barnet, som søger at skabe tryghed"
- "tryghed, så barnet ved man er der... nærvær"

De fleste mødre taler således ligeledes om nærvær og dertil om at være kærlig, når de skal beskrive en "god mor". Både mænd og kvinder taler desuden om at give tryghed.

Fædres og mødres forestillinger om deres barn

Både de kommende fædre og mødre blev under graviditeten stillet følgende spørgsmål:

¹ Forskningsprogrammet indeholder Hovedprojektet "Fædres tilknytning til deres spædbørn" og Deltprojekterne: a) "Fædre og fødsler", b) "Fædre og fødselsforberedelse", c) "Fædre til spæd- og småbørn på hospital", e) "Fædre og donorinsemination/det biologiske faderskab", og f) "Farfædre".

² Det empiriske grundlag for forskningsprogrammet har været: Interviews med 72 fædre før og efter deres barns fødsel; Spørgeskemasvar fra 250 fædre om forventninger og oplevelser ved fødslen; Psykoterapi med 36 fædre - tilsammen ca. 450 timers terapi; Registrering af fædres tilstedeværelse ved 700 fødsler; Interviews med 10 jordemødre; Interviews med 10 mødre før fødsel; Spørgeskemasvar fra 200 fædre vedrørende biologisk forældreskab; Interviews med 5 farfædre - fædre til sønner der er blevet fædre.

³ Svarene på disse spørgsmål er anvendt til andre analyser af spædbarnsfaderskabet i Madsen, Lind & Munck (2002).

1. Hvis du skulle forestille dig en situation som far/mor sammen med dit barn - hvordan ser du så dig selv? Hvad gør du?
2. Hvis du skulle forestille dig en eller anden situation, dit barn er i: Hvilken alder har det så? Hvad gør dit barn?

Her lød de typiske svar fra de vordende fædre:

- "den første ting bliver sådan i 12-14 års alderen."
- "at cykle, det skulle være i en skov, hvor vi kan gå rundt og udforske"
- "rende rundt på plænen og spille bold"
- "en eller anden form for leg, spille fodbold eller lege med legoklodser"
- "han er sådan en 4-5 år og løber og leger på en plæne"
- "at man tager ud i haven og spiller bold"
- "han er ude og opleve verden, får en masse forklaringer - det varer nok lige nogen måneder"
- "af en eller anden grund, så ser jeg altid barnet som en dreng.. i en eller anden have, hvor man leger sammen"

Hvor det handler om forestillinger om det kommende barn, har stort set alle kommende fædre billeder af *et større barn*, end et spædbarn. De taler om et barn, man kan lege, tale og tage på ture med.

De vordende mødres udsagn lød på samme tidspunkt i graviditeten typisk således:

- "det er noget med at sidde med barnet"
- "at have barnet tæt på sig"
- "det er billeder jeg ser af når jeg ammer hende"
- "når man skifter hende"
- "hun ligger og pludrer eller smiler eller griner"
- "det billede der melder sig en nær situation med øjenkontakt"
- "de fleste tanker er som man med et spædbarn hvor man er omsorgsfuld og kærlig"
- "man sidder sådan bare og kigger på hinanden"
- "jeg ser mig med barnet på armen"
- "at pusle barnet"

I modsætning til de vordende fædre taler næsten alle kvinderne i undersøgelsen om det kommende barn som et *spædbarn*.

I undersøgelsen ser vi følgende fordeling (Tabel 1) mellem vordende fædres og mødres svar:

Tabel 1

Forældres svar før fødsel

	Fædre (N=42)	Mødre (N=10)
Større barn	65-70%	10 %
Spædbarn	30-35%	90 %

Det viser sig imidlertid, at når de samme fædre *efter fødslen* af deres barn ud fra samme spørgsmål fortæller om forestillinger

om deres barn, så beskriver de næsten alle *et spædbarn*. De er dertil for langt de flestes vedkommende udmærket i stand til at give en indlevende og alderssvarende beskrivelse af det fire måneder gamle spædbarn. Udsagnene fra de samme fædre udsagnene lød fem måneder senere typisk sådan:

- "så går jeg rundt med hende på armen og hun griner og vi er tæt"
- "jeg ligger ned og leger med ham"
- "ligger på ryggen, og han kravler oven på mig, det er sådan noget der sker næsten hver dag"
- "hvor hun sidder i skråstol og får mad"
- "så skifter jeg bleer og giver ham sutteflaske"
- "han sidder og spiser kartoffelmos har det i hele hovedet, griner i hele fjæset"
- "og nu kan jeg ikke forestille mig at hun kan gå og tale, selvom hun faktisk kan det snart"
- "når jeg forestiller mig en situation nu, pusler jeg ham, måske har jeg lige været i bad med ham"

Vi ser nu, at fædre fortæller om et spædbarn, og at de også fortæller om det konkrete barns køn. Billederne af det store barn er stort set forsvundet.

Fordeling af fædrenes svar om deres forestillinger sammenlignet med svarene før fødslen ses af Tabel 2.

Tabel 2

Fædrenes svar (N=42)

	Før fødsel	Efter fødsel
Større barn:	65-70%	15%
Spædbarn:	30-35%	85%

Der sker således en markant ændring i fædrenes repræsentationer af barnet, når det først er til stede.

Forandring fra generation til generation

Det første markante ved udsagnene fra denne undersøgelse er, at de spurgte fædre alle – både før og efter fødslen – taler om, at en god far er en nærværende, engageret far. På dette punkt adskiller de sig ikke fra mødrene.

Man kan spørge, om dette udtrykker noget nyt og en forandring i forhold til deres egne fædre i samme situation. Vi har ikke materiale, der kan belyse dette direkte. Vi ved imidlertid, at vores dages fædre er med til deres barns fødsel for omkring 95 procent vedkommende (Madsen, Munck & Tolstrup, 1999). Vi ved også, at disse fædres egne fædre langt fra var til stede ved deres barns fødsel i samme omfang. Når vores dages fædre er blevet spurgt om deres fars tilstedeværelse, er det kun ca. 20 %, der ved, at deres far var med ved deres fødsel, mens lidt over 20 % ikke ved, om deres far var med. Blandt de 20 procent, der positivt ved, at deres far var med ved fødslen, har

lidt under halvdelen (ca. 40 procent) ikke fortalt deres søn noget om oplevelsen, mens omkring halvdelen (50 procent) har fortalt deres søn, at det var en god oplevelse at deltage. Kun 6 procent har fortalt, at det var en negativ oplevelse (Madsen, Munck & Tolstrup, 1999).

Det er således en meget begrænset, hvad vores dages fædre har fået med i denne situation fra deres egne fædre. Vi kan kun registrere omkring 10 procent af de nye fædre, der har fået noget at vide om deres egne fædres deltagelse i fødsler. På den måde har vi at gøre med en pionergeneration. Vi ved som sagt ikke, hvad disse mænds egne fædre ville have svaret til spørgsmålet om, hvad en god far er, men vi ved at de som regel ikke i dette indbefattede at være med ved fødslen.

Vi kan i vores undersøgelse (Madsen, Lind & Munck, 2002) imidlertid også se, at mens disse mænd taler om deres eget faderskab som noget nærværende og engageret på et omsorgsfuldt plan, er det ikke den slags betegnelser, de bruger om deres egne fædres måde at være far på. I denne undersøgelse var det kun undtagelsen, hvis en af de interviewede beskrev deres far som omsorgsfuld. De der beskrev ham positivt, omtalte ham primært som en hjælper, som et forbillede og som en kammerat og én man legede med. Mens en anden gruppe fortalte, at de ikke mente, at deres far forstod dem eller at de ikke vidste, om han *forstod dem*. Mange beskrev deres far som "*fraværende*" - primært psykisk.

Der er således ikke noget der peger på, at vore dages fædre har deres egne fædre som forbillede. Tværtimod synes deres udsagn om, hvordan de selv gerne vil være fædre, ofte at stå i direkte modsætning til deres beskrivelser af deres egne fædre. Vore dages fædre synes at have en anden dagsorden end deres egne fædre.

Man må samtidig konstatere, at der på dette område er stor lighed imellem de interviewede mænds og de interviewede kvinders opfattelser af, hvad en god forælder er. I den udstrækning, der er tale om repræsentative tendenser, synes der således at være sket en tilnærmelse mellem kønnenes opfattelse af spædbarnsforældreskabet.⁴ Hos disse fædre er der tale om klare *brud* i forhold til den tidligere generations faderskab.

Forskelle og ligheder kønnenes billeder af barnet

I modsætning til i spørgsmålet om "den gode forælder" ser vi som vist klare kønsforskelle, hvor det handler om vordende forældres forestillinger om det kommende barn og samværet med det, når forældrene interviewes under graviditeten. Her har langt fleste fædre før fødslen forestillinger om et større barn - ét der kan tale og gå. Mens de fleste af de vordende mødre har forestillinger om et spædbarn.

Imidlertid viser det sig, at fædre efter fødslen straks indstiller sig på spædbarnet. Det vil sige, at der ikke er nogen modsætning mellem det at have forestillinger om et større barn, før

det er kommet til verden, og at kunne relatere sig til barnet som et spædbarn, når det er født. Praxis ændrer så at sige fædrenes billeder eller indre repræsentationer. De billeder, fædrene har af det kommende barn, udtrykker således ikke noget om deres *potentiale* for at relatere sig til de spæde barn eller om deres kapacitet for at indleve sig i det og yde omsorg for det.⁵

Den kønsforskel vi ser før fødslen er imidlertid bemærkelsesværdig. Den repræsenterer et fænomen som synes vigtigt i udforskningen af såvel forældreskab i et kønsperspektiv som andre (ikke mindst par-relaterede) kønsforskelle. Nemlig forskelle i kønnenes fortællinger - ikke mindst hvad angår følelser, relationer, seksualitet og samværsformer.

Disse forskelle kan ses som resultat af vigtige forskelle i kønnenes socialisering og deres køns-identifikationsprocesser. Her har Nancy Chodorow (1978) peget på, at der gennem både pigens og drengens opvækst sker en særlig kønnet socialisering, der er andet og mere end blot rolleindlæring.

Chodorow mener, at pigens og drengens helt tidlige socialisering og opdragelse frembringer to sær-lige personlighedpsykologiske orienteringer. Dette bygger på det forhold, at pigens såvel som drengens fra fødslen og i spædbarnsperioden frem til omkring toårs alderen primært har fået den nære omsorg fra en kvinde. Det har i hvert fald været realiteten for de fleste, der er unge og voksne i dag, herunder de fædre og mødre der indgår i undersøgelsen. Det er således i mor-barnrelationen og forskellene i det videre socialiseringsforløb for de to køn, at Chodorow finder rødder til en særlig kønspsykologi.

Det specifikke i mor-datter-forholdet er ifølge Chodorow, at denne tætte dyade fastholdes meget længere som et tæt følelsesmæssigt forhold og en identifikationsrelation end mor-søn-dyaden. Pigen kommer, i modsætning til drengen, ikke igennem en 'ødipal' periode, hvor hun som drengen oplever sig selv som i kønsmæssig modsætning til moderen. Pigen forbliver i kønsmæssig identifikation med moderen.⁶

I kontrast hertil udvikler drengen sit køn i psykologisk forstand igennem dannelsen af en identitet, der repræsenterer det modsatte af - eller "det andet" i forhold til - kønnet hos den, der har taget sig af ham i den tidligste opvækst.

Dermed får piger og drenge igennem den tidlige forældre-barn-relation to forskellige identifikationserfaringer - og dermed to forskellige fortællinger om forældreskab. Med baggrund i Chodorow kan man sige, at der hos pigens og senere kvinden udvikles mere åbenlyst formulerede ønsker om at

⁴ Nu er de interviewede ikke repræsentative for befolkningen som helhed - der er en klar skævhed i den gruppe fædre, der har deltaget i undersøgelsen, hen imod at være bedre uddannede og at have en højere indtægt end gennemsnittet i befolkningen.

⁵ En videre udforskning af fædres indlevelse og omsorgsorientering i forhold til spædbarnet præsenteres i Madsen, Lind & Munck (2002).

⁶ Denne tætte relation mellem mor og datter i opvæksten kan så være grundlag for senere vanskelige løsløsnings-konflikter i puberteten.

indgå i relationer med større tæthed og nærvær med et andet menneske - bl.a. de træk, som omsorg for børn og især spædbørn kræver. Dette ser Chodorow som en længsel efter den dybe oplevelse af nærhed og identifikation, der lå i den tidlige mor-datter-relation. Ikke mindst mange kvinders udtalte og formulerede lyst til at få barn har ifølge Chodorow rødder i dette forhold.

Tager vi modellen for pålydende, består kønsforskellen i, at drengen i den førsproglige/-narrative alder har mest og tættest kontakt med sin mor, mens han senere i udviklingen af sin identitet skaber ma-skuline identifikationer. Dette kan indbefatte, at hans identitet kan blive bygget på en negation og/eller fortrængning af det, han identificerede sig med fra moderen.

Psykologisk set er kernen for drengens/mandens socialisering det brud, der sker med identifikatio-nen med og det tætte forhold til moderen. Er bruddet meget absolut, kan det betyde, at han udvikler en splittelse eller afstand mellem to sider af sig selv: Alt det, der er udsprunget af hans tætte relation til moderen - omhed, nærhed, orienteringen mod det relationelle, det procesorienterede, at udveksle og give udtryk for følelser etc. - forbliver udviklet på det tidlige måske førsproglige/-narrative udviklingsstadium, mens alt det, der hører til dreng-/mandeidentiteten - det handle- og produktorienterede, det udadrettede, det legende og konkurrenceprægede - modnes og tilpasses de voksne livsomstændigheder og får et udviklet sprogligt/narrativt udtryk.

Et eksempel på en sådan afspaltning og manglende modning kan man fx se hos mænd, der har svært ved at udtrykke sig om følelsesmæssige forhold bl.a. i parforholdet. Et andet eksempel kan være det forhold, at næsten halvdelen af pigerne og over en tredjedel af drengene i 11-15 års alderen giver udtryk for, at de har svært ved at tale fortroligt med deres fædre, mens over tre fjerdedele af både drenge og piger giver udtryk for, at de har nemt ved at tale fortroligt med deres mødre (Due & Holstein 1997).

Det skal understreges, at vi her beskriver en stereotyp grundmodel for drenge-/mandesocialisering. Der vil selvfølgelig være individuelle forskelle mellem mænd på disse områder, således at der for mange mænd er en god integration af de to sider, mens der for andre kan være en næsten total afspaltning og måske fornægtelse af de tidligt erfarede måder at være i relation på. Som helhed eller gennemsnitligt ser det dog ud til at være en beskrivelsesmåde, der lægger nogle vigtige brikker til vores forståelse. Det synes i hvert fald at kunne være en vigtig indfaldsvinkel til forståelsen af de forskelle vi her har set i vordende fædres og vordende mødres billeder af barnet.

Samtidig ved vi fra forskningen i mænds og kvinders samspilspraksis med spædbørn, at der ikke er afgørende forskelle i

de måder, de er sammen med barnet på – specielt ikke når de er alene (jf. Lamb, 1997). Der er intet der peger på, at en mand ikke kan tage sig lige så godt af et spædbarn som en kvinde kan.

Forskellighed, sammenfald og forandring

I den flig af udforskningen af faderskabet, som her er præsenteret, ser vi således en række forskellige og komplekse problemstillinger:

- Der synes at være et generationsbrud i gang, hvor nye fædre har udviklet meget anderledes billeder af den gode far, end deres egne fædre gjorde.
- Vore dages fædre har på forskellige områder i praksis fået en radikal anderledes adfærd inden for en kort årrække. Det gælder især deres deltagelse i fødsler, men også over hovedet samvær med spædbørn. Vi ser samtidig stadig meget store forskelle mellem mænd og kvinder hvad angår engagementet, tid og ansvar i pasningen af spædbørn
- Vi ser at mænd og kvinder i dag i vid udstrækning har samme billeder af og forestillinger om, hvad en god forælder er – men der er stadig store forskelle med hensyn til, hvem der kommer til at udmønte det nærværende, engagerede, tilstedeværende forældreskab.
- Mænd og kvinder har før fødslen markant forskellige forestillinger om og billeder af det kommende barn. De kommende fædre har ingen billeder på forhånd af et spædbarn, men når barnet er kommet til verden synes dette ikke at have betydning for faderens relation til spædbarnet.
- Selvom mænd og kvinder/fædre og mødre har forskellige fortællinger om mange aspekter af forældreskab og relationer til børn, synes der at være langt mindre forskelle på de måder, de udøver forældreskabet på i praksis – eller i hvert fald de potentialer de har.

I dette kompleks af forskelle, ligheder og forandringer synes en psykologisk forståelse af den kønnede familie-socialisering, således som denne er fremlagt af Nancy Chodorow, at være én vigtig indfaldsvinkel. Samtidig synes det åbenlyst, at der sker en række hastige forandringer i kultur og samfund, som bryder de mønstre mænd (og kvinder) har med fra deres familier. En familiepsykologisk forklaring kan således naturligvis ikke stå alene. Men den psykologiske socialisering i familien ser ud til at være et forhold, hvor igennem kulturelle og sociologiske forandringer brydes. Netop i disse år sker der store brydninger og forandringer i faderskabet.

Referenser

Chodorow, N. (1978). *The Reproduction of Mothering*. Los Angeles: University of California Press.

Lind, D, Madsen, S. Aa. & Munck, H (1998). *Fædre-tilknytnings-interview*. København: Forskningsprogrammet "Fædres relationer til deres spæd- og småbørn", Rigshospitalet.

Madsen, S. Aa. & Munck, H. (1997). *Forskningsprogrammet: Fædres relationer til deres spæd- og småbørn*. København: Rigshospitalets

Madsen, S. Aa., Lind, D & Munck, H. (2002). *Fædres tilknytning til deres spædbørn*. København: Hans Reitzels Forlag. (in press)

Madsen, S. Aa., Munck, H. & Tolstrup, M. (1999). *Fædre og fødsler*. København: Frydenlund Grafisk..

Madsen, S. Aa. (2002) Forandringer i spædbarnsfaderskabet. In: Baagøe-Nielsen, S. & Hjort, K. *Mandantologi*. København: Munksgaard. (in press).

“Långa röda naglar, där går väl gränsen i alla fall!”

Maskulinitet, estetisering och omsorg i frisöryrket i Sverige och Turkiet

Av Marie Nordberg, doktorand i etnologi, Göteborgs universitet/Jämställdhetscentrum, Karlstads universitet.

Under intervjun med svenska frisören Siv kommer vi in på manlig estetisering i frisöryrket. Siv berättar inlevelsefullt hur hennes manliga arbetskamrater och flera manliga frisörer som hon mött på visningar inträtter sig för utseendet. Hon beskriver hur män närmar sig det som i samhället tidigare kodats som feminint genom att sminka sig, genom klädedräkt och frisyrier och menar att det är kul och spännande. Jag får en bild av henne som öppen och okonventionell tills hon plötsligt med eftertryck säger: "Men när en av killarna på en visning hade långa röda naglar – där går väl gränsen i alla fall!" (Ur fältdagboken.)

Överträdelse, att expropriera det feminint kodade, ses alltså som möjligt för män till vissa delar, men lackade långa naglar blir problematiska. I Turkiet möter jag ånyo manliga frisörer och röda naglar, men denna gång i ett annorlunda sammanhang, nu som ett kärvt skämt i en homosocial miljö.

När jag sitter på den turkiska frisersalongen försvinner damfrisören och en annan frisör in genom en sidodörr med en nagellacksflaska i handen. Flaskan har de hämtat ur salongens manikyrställ. Efter en stund kommer de åter, ler och utväxlar blickar i samförstånd. Jag som inte talar språket undrar naturligtvis vad som är på gång, när också eleven på salongen försvinner in genom samma dörr och kommer leende åter. Detta upprepas ett antal gånger och jag kommer lite skamsat på mig själv med att sitta och associera till mina orientföreställningar om harem. Har de en kvinna där uppe? Fördomar och stereotyper aktualiseras ju även hos forskare och det känns skönt när mysteriet avslöjas. Ut genom dörren kliver herrfrisören Ali och vandrar till de övriga männens glädje stolt runt salongen och viftar med rödlackade naglar både på händer och fötter. Han har tagit en paus, sovit en stund och då utsatts för ett vänskapligt skämt. Damfrisören Mehmet, som är utbildad i manikyr, har lagt ett perfekt lager lack på den sovande kollegan. Efter sin visningsrunda tar dock Ali snabbt fram en dunk nagellacksborttagningsmedel och gnuggar sedan frenetiskt bort den röda färgen så inga rester finns kvar (Ur observationsanteckningarna.)

Här har det röda nagellacket och den manliga estetiseringen andra konnotationer. Överträdelsen blir ett vänskapligt skämt riktat mot en i arbetsgemenskapen. Jag uppfattar det inte som förnedrande, det är inte damfrisören utan herrfrisören som utsätts, och genom damfrisörens skicklighet möjliggörs skämtet som också förstärker männens gemenskap.

När män och omsorg behandlas kopplas omsorgsbegreppet ofta ihop med faderskap (t. ex. Plantin 2001) eller med män verksamma inom barnomsorg och sjukvård (t. ex. Havung 2000, Nordberg 2001). Gemensamt för dessa områden är att omsorgen här riktas mot andra; barn och sjuka. I denna artikel vill jag försöka vidga omsorgsbegreppet genom att diskutera män och omsorg på ett annorlunda sätt, dels som mäns omsorg om det egna utseendet, dels som mäns omsorg om och närhet till kvinnor och andra vuxna män.

Diskussionen tar sin utgångspunkt i intervjuer med och observationer av frisörer både i Sverige och i Turkiet¹. Min avsikt är att med inriktning på manlig estetisering och omsorg försöka lyfta fram hur maskulinitets-formeringar är intimt sammanlänkade med yrkesstereotyper, maskulinitet-sideologier, regionalitet, religion, homosocialitet och kvinnors och mäns förväntningar på män. I Sverige är frisöryrket, till skillnad från Turkiet, starkt kvinnodominerat vilket gör att maskulinitet på svenska frisersalonger främst formas i en kvinnodominerad² miljö. I Turkiet förekom inte kvinnliga frisörer på någon av de salonger jag besökte. Männerna var på arbetsplatsen 13-14 timmar 6-7 dagar i veckan och den maskulinitet som kom till uttryck formades i en homosocial miljö där kvinnor endast förekom sporadiskt som kunder. Hur ser estetisering av manliga kroppar och omsorgsgivande ut i dessa skilda miljöer? Hur avgränsas homosocialitet från homoerotik i samvaron på de mansdominerade turkiska frisersalongerna?

Manlig estetisering – senkapitalistisk objektifiering, narcissism eller omsorg?

Susan Faludi (1999), som intervjuat manliga varvsarbetare, skådespelare och porrstjärnor i Amerika, driver tesen att det i det senmoderna kapitalistiska samhället sker en objektifiering av både manliga och kvinnliga kroppar. Manlig identitet, menar Faludi, ligger inte längre i yrkesskicklighet och i sysslor som uppfattas som manliga. Istället är det utseendet som det fokuseras på, att se ut på vissa sätt, att vara ung och dessutom sexuellt aktiv. Faludi använder beteckningen "den ornamenterade kulturen" för att visa hur marknadskrafter sexu-

¹ Det svenska materialet bygger på djupintervjuer med och observationer av 4 manliga och 5 kvinnliga frisörer utförda 1996-1999. Det turkiska materialet bygger på intervjuer och observationer av frisersalonger under 2 veckor sommaren 2001. Fyra salonger har observerats under längre tid.

² Med kvinnodominerad avses en dominans av kvinnor antalsmässigt.

aliserar både manliga och kvinnliga kroppar och upprätthåller och utnyttjar vissa föreställningar om maskulinitet kopplat till utseendet (jfr. Segal 1997). Män kan genom detta hamna i ambivalens när de äldras eller deras sexuella prestationer ifrågasätts. Manlig och kvinnlig estetisering får genom Faludis koppling till objektifiering och marknadskrafter negativa konnotationer och de delar av konsumtion som också kan ge individer njutning och välbefinnande förbises.

Sociologen Thomas Ziehe har lyft fram narcissism och estetisering som framträdande i det senmoderna samhället. Han framhåller det visuellas betydelse och menar att ungdomar idag strävar efter närhet, intensitet och ständigt relaterar till sig själv och den egna kroppen. Genom "görbarheten", då flera alternativa val ses som möjliga och beroende av individen, görs människor i större utsträckning är tidigare ansvariga för sitt utseende. Ziehe exemplifierar med ökat intresse för bodybuilding, hälsoläror, jogging och kosmetisk kirurgi, men pekar också på att görbarheten och visualiserandet av kroppen *öppnar nya spelrum och möjlighetshorisonter för självgestaltning*. Via globaliseringen sprids, genom media och ökat resande, alternativa sätt att vara man och kvinna (Ziehe 1993).

Framväxten av det industriella konsumtionssamhället bidrar till att produkter som kan förändra människors utseende, till exempel kläder, hårvårdsprodukter och smink, bli mer lättillgängliga för större befolkningsgrupper. Konsumtionsforskare har problematiserat forskning som utgår från att individer endast ses som passiva mottagare av varor och konsumtionsmönster. John Fiske (1989) pekar till exempel på de positiva njutningar och subversiva element som ligger i konsumtion. Varor är inte tomma signifikanter utan laddade med innebörder och möjliga att använda på en mängd fantasifulla sätt menar Paul Willis (1999). Estetisering kan alltså om det betraktas från andra perspektiv än objektifiering och kapitalismens verkningar också förstås på andra sätt. Genom att betrakta estetisering av kroppar utifrån exempelvis omsorstermer kan det förstås som att människors omsorg om eget och andras utseende också innehåller positiva bitar. Är omsorg om den egna individen enbart narcissism eller kan det ses som en del av en större, mer omfattande omsorgsdiskurs?

Utifrån poststrukturalistisk teoribildning ser jag det som viktigt att problematisera diskurserna om modernitetens verkningar och synen på estetisering som kopplad till individualisering, narcissism, ungdom och modernitet. En ensidig fokusering på estetisering i negativa termer, som tecken på en kolonisering och objektifiering av människor kan vara viktig att ifrågasätta³. Jag vill givetvis inte ifrågasätta de negativa verkningar som objektifiering och sexualisering av män och kvinnors kroppar för med sig, men ändå pröva att lyfta fram andra delar för att göra förståelsen mer komplex. Således vill jag med hjälp av mansforskningsteori diskutera hur manliga frisörer i Sverige och i Turkiet utnyttjar marknadens produkter i iscensättandet av kroppen. Männerna har som individer i ett kulturellt och socialt sammanhang tillgång till en mängd maskulinitets-, femininitets- och homosexualitetsdiskurser,

vilka tillsammans med de olika kulturella kontexterna i länderna kan antas komma till uttryck i deras praktiker. Diskurs betecknar i denna artikel kulturella föreställningskomplex om världen och människor, vad som är rätt och fel och "det goda livet". Genom språket och våra begrepp framträder världen på vissa, av flera möjliga, sätt. Diskurserna är hierarkiskt ordnade, vissa föreställningskomplex blir mer dominerande, hegemoniska, än andra. Diskurser materialiseras både i talhandlingar och i praktik och finns materialiserade i institutioner och organisationer (Butler 1990, 1993, Gramsci 1981, Laclau & Mouffe 1985). Genom observerade praktiker och talhandlingar försöker jag att utifrån mina kunskaper om frisöryrket, mansforskningsteorier och om ländernas kulturella kontexter beskriva omsorg och den estetisering av utseendet som äger rum på salongerna.

Naturligtvis är det problematiskt att utan kunskaper i landets språk och utifrån en kortare vistelse i Turkiet peka ut något om maskulinitetskonstruktioner. I turkisk genusforskning finns ett fokus på maskuliniteter (se t. ex. Kandiyoti 1995, 1997, Yumul 1999) och jag har försökt att relatera mina iakttagelser till en vidare kulturell kontext (Bozadogan & Kasaba 1997, Delaney 1991). Jag vill dock betona att de tolkningar som ges sker från min position som svensk kvinna utan språkkunskaper och utgår från ett begränsat material insamlat under endast två veckor. All forskning är problematisk och sker från skilda positioner och situationer och forskaren gör också bruk av skilda teorier i sina försök att förstå sitt material.⁴ Jag gör här inte anspråk på att fånga någon "sann" bild av turkiska och svenska frisörers maskulinitetsformeringar, utan ser snarare denna presentation som en ingång till intressanta iakttagelser och frågeställningar som uppkommer vid jämförelser mellan länder.

Kulturella kontexter och frisöryrket i Sverige och Turkiet

I Sverige är jämställdhetsdiskursen och kristna värderingar historiskt förankrade, även om samhället blivit alltmer sekulariserat. Den protestantiska etikens diskurs, där sparsamhet och att inte förhäva sig genom prakt och slöseri är framträdande drag, är fortfarande livaktigt (Weber 1978). Samtidigt gör sig också konsumtionsdiskurser med inriktning på individ och njutning gällande. Skötsamhetsidealet där helhet och renhet är viktiga element och ingen skall förhäva sig, utmärka sig utöver kollektivet, är fortfarande en spridd diskurs (Ambjörnsson 1988).

Frisöryrket var i Sverige tidigare manligt. Barberaren var den som både rakade och klippte män. Damfrisering växte fram först under 1900-talet och gav en uppdelning i herr- och damfrisörer. Detta har samband med ett ökat intresse för

³ Genom att se estetik som enbart kolonisering och objektifiering ges en bild av människan som en passiv marionett, som "cultural dopes", utan möjlighet till motstånd och egen aktivitet. Jag vill utmana detta synsätt genom att söka se hur aktivt människor gör bruk av estetik och produkter.

⁴ För en diskussion om reflexivitet och könets betydelse vid forskning se t.ex. Nilsson 1999, Nordberg 1999.

kvinnors utseende. Estetiseringen av kvinnor flyttas under 1900-talet från hemmet och kom att handhas av särskilda yrkesgrupper som damfrisörer och kosmetologer. I Sverige växer liksom i USA och övriga Nordeuropa skönhetsalonger, damfriseringar och varuhus upp som svampar ur jorden (Banner 1983). Damfrisöryrket övertogs med tiden av kvinnor, samtidigt som rakningen, med rakapparaters införande, privatiserades och försvann från herrfrisörens sysslor. Under 1970-talet uppstod mixade salonger för båda könen där både manliga och kvinnliga frisörer arbetar. De manliga frisörernas antal minskar och idag är 2-3 män per 90 frisörstuderande per utbildningsort den ungefärliga omfattningen. I Sverige finns en stereotyp om den manlige frisören som "homosexuell och feminin" (Nordberg 2000, 2001).

Turkiet har en annan komplexitet än Sverige. Skillnaderna mellan stad och landbygd och sociala klasser är framträdande. Samtidigt som en del turkiska kvinnor och män klär sig efter västerländsk snitt och tillsammans är verksamma i arbetslivet finns också en kraftig könssegrering där män överordnas kvinnor, vistas ute i offentligheten och har andra möjligheter än kvinnor (Kandiyoti 1995).

Atatürks strävanden att under 1900-talet förändra Turkiet mot ett västerländskt ideal har också aktualiserat hävdande av islamiska normer och värderingar. Atatürk sökte införa kläder av västerländsk snitt och tog avstånd ifrån de estetiska maskulinitetsideal som tidigare fanns i landet (Tekeli 1995, Bozdogan & Kasaba 1995). En kraftig mustasch omladdades exempelvis till ett tecken på ålderdomlighet och förlegade ideal (Yumul 1999). Samtidigt som kvinnan lyftes in i arbetslivet och uppmanades att klä sig mer västerländskt bibehölls den manliga överordningen i hemmet, vilken också kan ses kopplad till den islamiska och de kristna religionernas fokusering på en manlig gud (Delaney 1991).

Frisöryrket är liksom de flesta yrken i det offentliga rummet mansdominerat. I service- och industrisektorn fanns i Turkiet 1985 endast 12% kvinnor (Ecevit 1995). Få kvinnor klipper sig offentligt⁵, medan männen regelbundet rakar och klipper sig hos barberaren. Klipper sig kvinnorna på frisersalong går de främst till en manlig damfrisör. I Ankara och Istanbul är förhållandet annorlunda, där finns enligt informanterna kvinnliga frisörer och en uppdelning i dam- och herrfriseringar. I Bodrum och Gümbet där min fältstudie utfördes fanns äldre barberarsalonger, inriktade på enbart män, kvar vid sidan av turistinriktade könsmixade salonger som utförde rakning, klippning, toning, permanent, hårlätning, pedikyr, manikyr och skönhetsmasker. På salongerna jag besökte arbetade enbart manliga frisörer och på dessa fanns en särskild frisör som var "ladies hairdresser", utbildad på kvinnohår. Stereotypen om frisören som feminin och homosexuell är frånvarande, enligt frisörerna.

Estetisering – omsorg om sig själv som en viktig del av manligheten i Turkiet

I Turkiet pågick ett ständigt estetiserande av utseendet. Kunderna var huvudsakligen turkiska män och när frisörerna själva hade en stund över ägnade de sig åt det egna utseendet. Ansikten betraktades i speglarna. Näshår, skägg och hårfästen ansades. Frisyren åtgärdades med hjälp av salongens produkter. Utväxter iaktogs och undersöktes noga. Det var också vanligt att butikägare i närheten använde salongens speglar och produkter. Vid ett tillfälle kom en man in och lade en vit ansiktsmask. Han gick sedan runt bland butikerna medan masken verkade. Här kan en manlig omsorg som innebär ett mjukt förhållningssätt till kroppen skönjas. Männen samlas runt varandras utseende, diskuterar och provar olika sätt att iscensätta sig med hjälp av tillgängliga redskap och produkter. Frisörerna skilde sig dock inte på något framträdande sätt, vare sig i klädsel eller kroppsspråk ifrån män jag mötte i andra serviceyrken

Den manliga kroppen iscensätts inte hur som helst, utan utifrån vissa diskurser om maskulinitet. Det var få frisörer eller andra män som närmade sig kvinnliga frisyren eller kläddräkt. De flesta bar håret i för män vanliga frisyren och använde för män vanligt förekommande kläder. Det är främst en iscensättning av maskulinitet avskild från det feminina som kan iaktas (Connell 1995). Den manliga iscensättningen kan även förstås som en reaktion mot det europeiskt influerade medelklassidealet "den nye mjuke mannen" (jfr. Yumul 1999).

I Turkiet handlar den dominerande maskulinitetsformeringen om att se bra ut, vara mån om och sköta sitt utseende. Estetiseringen riktas här som jag uppfattar det främst mot att vårda sitt utseende *för andra män*. Ett välvårdat yttre är *en del av den maskulina identiteten* och ett tecken på heder och oberoende⁶ (jfr. Delaney 1991). Andra framträdande drag var homosocialitet, omsorgsgivande och närhet mellan män.

Men det fanns också alternativa maskulinitetskonstruktioner bland frisörerna. På de turistinriktade mixade salongerna fanns några män med blonderat hår och moderna västerländska klädsnitt var vanligare än på barberarsalongerna som vände sig till turkiska män.

Mötet med turisterna, mediala maskulinitetspresentationer och det faktum att många av männen lämnat hemorten och nu lever tillsammans med män från andra delar av landet kan öppna för alternativ, för andra sätt att vara man (jfr. Kandiyoti 1997). Genom mötet med nya diskurser och kon-

⁵ Jfr. Kuosmanen (2001) som beskriver hur homosociala miljöerna erbjuder en skyddsbastion för finländska invandrarmän i Sverige. I de homosociala miljöerna frodas intimitet, social gemenskap samtidigt som vissa maskulinitetsdiskurser blir dominerande, vilka försvårar relationer till kvinnor och heterosexuell familjebildning.

⁶ Ella Johansson (1994) beskriver hur småpojkar på ett liknande sätt förs i en manlig gemenskap via skogarbete i Norrland under första hälften av 1900-talet.

texter öppnas också för överskridanden som måhända inte är möjliga på hemorten. Mehmet kan blondera skägget. Murat kan ha hästsvans. Iscensättningar som också kan ses som en reaktion mot dominerande estetiska maskulinitetsideal blir möjliga. Den homosociala miljön blir en ny "familj", när övrig släkt är långt borta⁷. På salongerna lever männen intimt samman, vissa äter där och tv:n är en given samlingsplats för frisörerna och män i omgivningen. Utanför salongerna samlas män, samtalar, spelar brädspel och masserar varandra. I "den nya familjen" kan nya sätt att vara man utformas och prövas, även om tidigare diskurser också befästs. Det egalitära förhållande som gestaltas här sker dock i en *enkönad krets*, mellan män, och underordningen av kvinnor i det turkiska samhället kan bestå oavsett om männen tänjer vad som ses som manligt.

Fysiskt omsorgsgivande till män framträder i massagemomentet där både smeksamhet och kraftigare tag ingår:

Orhan som just avslutat rakningen och torkat bort raklöddret stryker den manlige kunden mjukt över hakan, lägger en handduk över ansiktet och tar bort den igen. Han ställer sig bakom kunden och smetar med mjuka rörelser in en vätska på mannens haka. Han övergår till att med båda händerna med smekliknande rörelser massera mannens kinder. Orhan står omväxlande framför och bakom mannen och masserar. Med något kraftigare rörelser masserar han sedan mannens nacke, axlar, armar och rygg. Massagen varar en längre stund och Orhan bearbetar omsorgsfullt olika delar av mannens kropp. Jag lägger märke till att han under massagen inte någon gång söker blickkontakt med kunden.
(Ur observationsanteckningar.)

På salongerna lär sig småpojkar frisöryrket genom att praktisera det. Genom sitt lärlingskap blir pojkarna del av en estetisk omsorgsdiskurs som innebär fysisk omvårdnad om och estetisering av män:

Efter att pojkarna rakat mannen och tillsammans masserat hans ansikte och armar sköljer de försiktigt hans ansikte, kontrollerar med mjuka händer noga mannens hud och ansvar återstående skäggrån. Därefter klipper de försiktigt bort hår i hörselgång och näsborrar. När de upptäcker en skäggvårta på mannens rygg, diskuterar de med varandra en stund och hämtar sedan en sax och en nagelklippare och tar försiktigt bort hårstråna runt vårtan. Jag lägger märke till att mannen är rakad under armarna. Slutligen lägger pojkarna med varsamma händer en ansiktsmask på mannen.
(Ur observationsanteckningar.)

Pojkarna var inte nöjda förrän kundens utseende till fullo gått igenom. Den fysiska beröringen blir en del av omsorgen. Lärlingarna inkorporeras också genom vistelsen i den homosociala miljön i en manlig gemenskap byggd på vissa värden där vissa diskurser om hur en man skall vara dominerar.⁸

Hur hanteras då homoerotiken i den fysiska närheten med de manliga kunderna och arbetskamraterna? Massagens

smekningar skulle i en annan kontext likaväl kunna uppfattas som erotik män emellan. Under massagen undvek frisörerna blickkontakt med kunden. Han avpersonifierades och frisören pratade med arbetskamraterna eller slängde en blick på tv:n. När en kvinna satt i stolen togs däremot blickkontakter ofta. Heteronormen befästes därigenom. I samvaron mellan de manliga arbetskamraterna förkom både varma blickar och fysisk närhet, men då homosexualitet är mer stigmatiserad i Turkiet än i Sverige och således otänkbar kopplas inte närhet mellan män till någon annan diskurs än homosocialitet.

Sammanfattningsvis kan det alltså ses att genom att frisöryrket i Turkiet är mansdominerat iscensätts vissa förståelser av maskulinitet, där det maskulina upprättas som klart skilt från det feminina kodade. Omsorg och fysisk närhet mellan män aktualiserar inte, även om kunden avpersonifieras vid massagen, homosexualitetsdiskurser på samma sätt som i Sverige där stereotyper om feminisering är kopplade till yrket. Att ägna sig åt omsorg om utseendet för i Turkiet män samman och är en viktig del av den manliga identiteten. Mötet med turister, mediautbudet och den familjelika samvaron med män från andra delar av landet öppnar för nya sätt att formera maskulinitet även om de flesta turkiska frisörer inte utmanar könsgränser utan främst iscensätter sig som män förväntas göra, efter det maskulinitetsideal som Connell (1987, 1995) benämner hegemoniskt.

Frisörer i Sverige – omsorgsgivandet som balans mellan kvinnlig flärd och manlig estetisering

Bland de svenska informanterna återfinns skilda förhållningssätt till yrket och till stereotypen om den feminina frisören. I de manliga frisörernas berättelser är yrkesvalet relaterat till estetik. Yrket blir en möjlighet att med kort utbildning både kunna få anställning och få ägna sig åt en konstnärlig verksamhet. I manliga liksom kvinnliga frisörers tal är omsorgen om och betydelsen av goda sociala relationer med kunder och arbetskamrater framträdande:

Det är något vi frisörer måste, kanske känna oss själva, för att må bra själva. Då utstrålar vi ju (harmoni) och då mår andra (kunden) bra. Man skall ha intuition och känsla för den andre ... vad den vill.

Om frisörerna i Turkiet avpersonifierade kunden vid massage, så handlar det i Sverige om ett omvänt förhållande. Både manliga och kvinnliga frisörer intimiserar förhållandet till kunden. Frisörerna söker blickkontakt och försöker upprätta ett personligt förhållande till varje kund, oavsett kön, under klippningen. Här framträder den psykologiska diskursen om vikten av goda relationer till människor och betydelsen av personinriktad kundkontakt i serviceyrken (jfr. Arnstberg 1987, Cameron 2000, Hochschild 1983). Då massage och smekliknande beröring inte är en del av yrket i Sverige aktualiseras inte gränsen mot homoerotik och något behov av

avpersonifiering inträder inte. Den fysiska närheten riktas i Sverige främst mot de kvinnliga arbetskamraterna och genom flört och fysiska beröringar kan heteronormen befästas.

Familjelika bilder framträder när förhållandet till arbetskamraterna diskuteras. Samtalen arbetskamraterna emellan handlar om yrket, men också om kärleksproblem, sorg och glädjeämnen i privatlivet. Det finns en omsorg om den andre, där arbetskamrater ofta ställer upp och stöder varandra och avlastar varandra från olika sysslor. Frisörerna visar också omsorg om kollegornas utseende och hjälper varandra med hårvård och klädsel. Susanne berättar hur hon försöker att få sin manliga kollega att klä sig stilfullt och hur han nu har en helt annan stil än när han började på salongen. Samtidigt problematiseras samme man av henne och de övriga kvinnliga frisörerna när han för att få bukt med en finne går och solar på lunchen. Kvinnorna talar om manlig fåfänga och skrattar ironiskt.

I de manliga frisörernas tal finns trots den nära samvaron med kvinnor och betonandet av könsens lika värde ett ständigt återkommande underordnande av det feminina:

För mig är håret ett material som jag arbetar med. Det är ju ett konstverk egentligen. Det är inte kvinnlig flärd jag arbetar med, utan jag skapar tycker jag. Det låter så pimpinett att man skulle vara damfrisör, men det är ju ett arbetsmaterial, precis som akvarell eller olja att måla med. Så det är formkänsla eller design.

Kodandet av flärd som kvinnligt och förståelsen av män och estetisering som problematisk aktualiserar hos frisören Björn ovan ett avståndstagande till både kvinnlighet och flärd. Det blir viktigt att framställa sig som en man som inte är intresserad av utseendet i sig, utan av skapandet. Friserandet associeras inte till omsorg om utseendet utan till tavelmåleri och skulpterande. Genom förhållningssättet upprättas ett avståndstagande till kunden som människa, även om friseringen likaväl kan beskrivas i omsorgstermer. Den diskurs som aktualiseras ovan får Björn att förstå yrket på vissa sätt. Att se frisering som omsorg blir omöjligt då omsorgsgivande kodas som kvinnligt.

Genom sitt yrkesval tvingas svenska frisörer förhålla sig till stereotypen om den feminine homosexuelle frisören. I media har i samband med ett delvis öppnare förhållningssätt i samhället till homosexualitet några kända manliga frisörer framträtt som homosexuella, vilket gör att stereotypen befästs. Genom att underordna det feminina kan den marginalisering som hotar män som bryter könsgrensarna och går över i ett kvinnodominerat yrke hanteras (jfr. Nordberg 2001). Connell (1987, 1995) menar att män och kvinnor både *positionerar* sig och *positioneras* genom en dominerande diskurs om maskulinitet. Till det hegemoniska idealet finns en underordning av kvinnor och homosexuella män knuten menar Connell och pekar på den patriarkala överordningen av män i samhället. Genom Connells modell blir estetiseringen av utseendet bland svenska manliga frisörer förståelig. Hos flera

sker en estetisk iscensättning av kroppen utifrån i samhället dominerande maskulinitetsdiskurser, vilka innebär ett avståndstagande mot det som betraktas som kvinnligt. Dessa frisörer undviker rörelser som kan uppfattas som kvinnliga, till exempel att mjukt röra händerna, vilket ofta i samhället associeras till homosexualitet. Dessutom undviker de att i klädsel och frisyren komma det feminint kodade för nära. Patrik berättar hur han genom yrkesvalet kopplades ihop med homosexualitet och ifrågasattes som "riktig man":

Visst tyckte dom (kamraterna) det (yrkesvalet) var coolt. Det var nog ingen som gick emot det. Men alla höll ju på och retades lite. "Du vet att det är väldigt många manliga frisörer som blir kvinnliga till slut. Du vet att manliga frisörer brukar tända på män va". Så där höll dom på.

För att undvika marginaliseringen valde Patrik bort färger och kläder som kunde uppfattas som kvinnliga och försökte genom styrkelyftning omforma kroppen att uppfattas som mer manlig.

Jag tänker ju på att vara så manlig som möjligt. Röda t-shirtar brukar jag inte gå runt i. Mycket svart och vitt, inget turkos eller grönt. Blått kan jag använda ibland!.../ Jag försöker så mycket som möjligt manligt. Jag styrketränar och försöker ha lite manlig kropp

I det dagliga arbetet blir det alltså viktigt för en del frisörer att i den kvinnodominerade miljön dels framstå som *man i relation till kvinnorna*, dels framstå som *man i relation till män* i andra yrkesområden. Denna maskulinitetsformering kan ses som en estetisk *överkommunicering* av vissa föreställningar om maskulinitet.

Hos en del frisörer blir istället yrkesvalet en öppningen till nya sätt att framställa sig (jfr. Ziehe 1993). Männen är omgivna av speglar, arbetar med att omforma andra människors utseende och har tillgång till kunskap och en mängd produkter som kan förändra utseendet. För manliga frisörer kan stereotypen om den feminine homosexuelle frisören innebära en öppning till att närma sig det kvinnligt kodade. Som frisör är det inte konstigt om du ägnar dig åt att forma den egna frisyren och då männen ändå förväntas vara lite feminina i sin framtoning kan de leka med stereotypen. Exproprierandet av de kvinnliga attributen är dock inte alltid länkat till ett uppvärderande av kvinnor och ett mer jämställt förhållande mellan könen.

Även kvinnorna medverkar till att en viss maskulinitet iscensätts genom att sätta gränser för hur långt männen kan gå – långa röda naglar blir som i intervjun i inledningen, oförenligt med en manligt definierad kropp, medan alternativa frisyrval, hårfärger och smink kan vara okej.

Sammanfattningsvis kan det alltså i Sverige ses att män, genom att frisöryrket är kvinnodominerat, genom stereotypen om den feminine, homosexuelle frisören och genom att flärd kopplas ihop med femininitet, estetiskt överkommunicerar

vissa maskulinitetsdiskurser. Samtidigt aktualiserar yrkets profilering estetisk omsorg om både eget och andras utseende och möjliggör alternativa estetiska iscensättningar av kroppen som utmanar tidigare könsgrensar och ibland får de kvinnliga arbetskamraterna att reagera. I kontakten med arbetskamraterna är omsorg och närhet en viktig del där också omsorg inriktad på utseendet förenar män och kvinnor. Kontakten med manliga och kvinnliga kunder intimiserar som en del av serviceyrket.

Estetisering, omsorg och röda naglar i skilda sociala och kulturella kontexter

För att återknyta till inledningsexemplen med de rödlackade naglarna så skiftar användningen. Frisören i första exemplet använder lacket för att överskrida och utmana könsgrensar. Den kvinnliga informanten kan genom mannens röda naglar markera avstånd och avgränsa mäns estetisering till vissa områden. I det turkiska exemplet möjliggör den feminina kodningen skämtet och skapar gemenskap. Bägge förhållningssätt är dock beroende av att de röda naglarna kopplas ihop med kvinnor och inte ses som en möjlig estetisering för män. Pedikyr och manikyr blir förbehållet kvinnan. Män kan i de båda länderna måla kvinnors naglar, men inte sina egna. Inte om de vill uppfattas som "riktiga män" i alla fall. Två förhållningssätt till dominerande maskulinitetsnormer framträder både i Turkiet och i Sverige. I det ena överkommuniceras maskulinitetsföreställningar kopplade till i samhället dominerande estetiska maskulinitetsformeringar och det kvinnligt kodade undviks. I det andra utmanas dominerande estetiska maskulinitetsideal, könsgrensar utmanas och det som tidigare kodats som kvinnligt exproprieras. Produkter och yrkets möjligheter används för att överskrida och formulera ett nytt sätt att framställa sig som man (eller som människa).

Både i Sverige och i Turkiet innehåller inriktningen på estetisering omsorgselement som förenar frisörerna och skapar gemenskap. Omsorgen om eget och andras utseende tillsammans med den sociala gemenskapen på arbetsplatserna öppnar för omsorgsgivande och närhet mellan människor, även om det sker avpersonifiering vid vissa berörelsemoment. I Sverige formeras maskuliniteten och vad som är möjligt för en man i *relation till kvinnorna* på frisersalongen och till de män som är frånvarande, men genom sin frånvaro ständigt närvarande⁹. I Turkiet formeras maskulinitet på frisersalongerna främst i *relation till andra män*, även om den frånvarande kvinnan utgör förutsättningen för att kategorin man skall framträda (jfr. Kimmel 1997, Amussen 1999). Modernitetsteoriernas begränsning framträder vid forskning i Turkiet. Här är "objektifiering av kroppar" och "narcissism"

⁹ I detta resonemang om närvaro byggande på frånvaro och upprättande av skillnad utgår jag ifrån Derrida (1978). Derrida menar att begrepp som t. ex. "man" inte i sig själv är betydelsebärande utan är del av ett språkssystem. Begrepp framträder genom upprättande av skillnad mot något och genom att relatera till det frånvarande. Innebörden i begreppet "man" är alltså relaterad till innebörden i begreppet "kvinna" osv. Begreppet "manlig man" förutsätter genom detta att det finns något som uppfattas som omanligt.

inte riktigt giltiga begrepp för att fånga männens inriktning på utseendet. Snarare kan männens estetiskt inriktade praktiker fångas med ett *vidgat omsorgsbegrepp*, där omsorgen om den egna iscensättningen är kopplad till ett manligt hedersbegrepp och en del av den manliga identiteten. Detta är inte något direkt nytt fenomen även om maskulinitetsidealen skiftar (Delaney 1991, Amussen 1998, Yumul 1999).

I Sverige kopplas omsorg om utseendet ofta ihop med kvinnlig flärd och en diskurs där kvinnan är den som behagar och ägnar sig åt sitt utseende medan mannen blir den som skall framträda som skötsam, men inte ägna för mycket tid åt utseendet. Mäns estetisering väcker här ambivalens genom att hamna mellan skötsamhetsdiskurser, jämställdhetsdiskurser och diskursen om kvinnlighet och flärd (jfr. Nordberg 2000). Dessutom finns stereotypen om den "feminine homosexuella frisören" ständigt närvarande och problematiserar ytterligare mäns närmande till det kvinnligt kodade.

Gränserna mellan olika maskulinitetsformeringar är dock inte alltid så klara, varken i Sverige eller i Turkiet. Samme man kan pendla mellan de två förhållningssätten. Dels iscensätta sig utifrån särartsmodeller, där män närmar sig ett hegemontisk maskulinitetsideal som förutsätter estetisering genom avståndstagande ifrån det feminint kodade (Connell 1995). Dels utmana tidigare estetiska maskulinitetsideal och närma sig feminina attribut. Under yrkeslivet sker i Sverige och Turkiet rörelser i båda riktningarna. Genom inträdet i yrket får männen tillgång till både kunskap, redskap och produkter som gör det möjligt att förändra utseendet – både mot mer dominerande maskulinitetsideologier och mot utvidgningar av hur en man kan se ut. Olika situationer och kontexter aktualiserar också olika maskulinitetsestetiseringar. I Sverige har de kvinnliga arbetskamraternas förhållningssätt betydelse. Hur det är möjligt att iscensätta sig som man beror också på de gränser som kvinnor aktualiserar. I fikarummet talas det efter visningen om "han med de röda naglarna" och i talet upprättas han som en avvikare, som någon som utmanar könsgrensar för mycket. Kroppspråk, kläder och frisyrer som närmar sig det kvinnliga modet är i Sverige möjliga och inte ovanliga, medan röda naglar möter reaktion och är något som de kvinnliga arbetskamraterna uppfattar som oförenligt med män. I Turkiet är arbetskamraterna främst män, vilket tillsammans med kulturen påverkar vilka maskulinitetsformer som är möjliga.

Omsorg kommer inte bara till uttryck i intresset för det egna utseendet. I de båda länderna är omsorg om arbetskamrater och kunder framträdande. I Turkiet är närheten mellan frisör och manlig kund fysisk, massagen innehåller smekliknande rörelser, men homoerotiken hålls på plats genom att kunden avpersonifieras. Frisören undviker blickkontakt med den manlige kunden. I Sverige handlar det mer om att upprätta ett intimt förhållande med kunden och relatera till honom som individ. Blickkontakten är här en del av upprättandet av relationen och då någon fysisk närhet som kan uppfattas som problematisk för heterosexuallitetshegemonin inte finns behövs ingen avpersonifiering.

Således kan estetisering inte bara ses som objektifiering och problematisk, utan också som nära sammanlänkad med omsorg. Genom inriktningen på utseende och med hjälp av de tekniker och produkter som gör det möjligt att ägna sig åt att förändra utseendet och de sociala relationer som förstärks genom detta intresse kan män ge uttryck för närhet och även träna andra typer av handgrepp där kroppsberöring är central. Den heterosexuella hegemonin är dock stark och aktualiserar också avstånd mellan män i samband med intim beröring, gränsen mellan homoerotik och homosocialitet upprätthålls med subtila medel. Frågan är om det omsorgsgivande som männen ägnar sig åt kan spridas till andra områden och

förändra andra manliga praktiker som våld eller rädsla för närhet. För att ställa det på sin spets kan man undra om det enbart är mäns omsorg om barn och sjuka som ger läroprocesser eller kan en utvidgning av omsorgsbegreppet öppna för andra bilder av män? Bilder som kan användas för att peka ut annorlunda förhållningssätt bland män och därigenom förändra innehållet som idag associeras till begreppet man och manlighet. Och vem vet, kanske en dag målar alla de turkiska frisörerna på salongen i inledningsexemplet naglarna och frågan är om det inte vore mer subversivt än om en enstaka manlig frisör i Sverige gör det....

Referenser

- Arnstberg, Karl-Axel (red.) 1987: *Bläckfisken. Om tillvarons tolkning, sunt förnuft och psykologins utbredning*. Stockholm : Carlsson.
- Ambjörnsson, Ronny 1988: *Den skötsamme arbetaren*. Stockholm: Carlsson.
- Amussen, Susan D. 1999: Manligheten och det sociala systemet under den tidigmoderna perioden. I: Anne Marie Berggren (red.) *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*. Forskningsrådsnämnden Rapport 99:4.
- Banner, Lois W. 1983: *American Beauty*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bozdogan, Sibel & Kasaba, Resat (ed.) 1997: *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*. Seattle and London: University of Washington Press.
- Butler, Judith 1990: *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge
- Butler, Judith 1993: *Bodies that Matter. On the Discursive Limits of Sex*. London and New York: Routledge.
- Cameron, Deborah 2000: *Good to Talk? Living and working in a communication culture*. London, Thousand Oaks & New Dehli: Sage.
- Connell, R. W. 1987: *Gender and Power*. Cambridge: Polity Press.
- Connell, R. W. 1995: *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- Delaney, Carol 1991: *The Seed and the Soil. Gender and Cosmology in Turkish Village Society*. Berkley, Los Angeles & Oxford: University of California Press.
- Derrida, Jacques 1978: Structure, Sign and Play in the Discourse of Human Science. I: *Writing and Difference*. London: Routledge.
- Ecevit, Yildiz F. 1995: The Status and Changing Forms of Women's Labour in the Urban Economy. I: Sirin Tekeli (ed.) *Women in Modern Turkish Society. A Reader*. London and New Jersey: Zed Books.
- Faludi, Susan 1999: *Stiffed. The Betrayal of the Modern Man*. London: Chatto & Windus
- Fiske, John 1989: *Understanding Popular Culture*. London & New York: Routledge.
- Giddens, Anthony 1991: *Modernity and Self-Identity: Self and Society in Modern Age*. Cambridge: Polity Press.

- Gramsci, Antonio 1981: *Brev från fängelset*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Havung, Margareta 2000: *Anpassning till rådande ordning. En studie av manliga förskollärare i förskoleverksamhet*. Lärarhögskolan Malmö, Institutionen för pedagogik.
- Hochschild, Arlie Russel 1983: *The Managed Heart*. Los Angeles: University of California.
- Johansson, Ella 1994: *Skogarnas fria söner. Maskulinitet och modernitet i norrländskt skogsarbete*. Stockholm: Nordiska Museet.
- Kandiyoti, Deniz 1995: Patterns of Patriarchy. Notes for an Analysis of Male Dominance in Turkish Society. I: Sirin Tekeli (ed.) *Women in Modern Turkish Society. A Reader*. London and New Jersey: Zed Books.
- Kandiyoti, Deniz 1997: Gendering the Modern. On missing Dimensions in the Study of Turkish Modernity. I: Sibel Bozdoğan & Resat Kasaba (ed.) *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*. Seattle and London: University of Washington Press.
- Kimmel, Michael 1997: *Manhood in America. A Cultural History*. New York: Free Press.
- Kuosmanen, Jari 2001: *Finnkampen. En studie av finska mäns liv och sociala karriärer i Sverige*. Hedemora: Gidlund.
- Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal 1985: *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Nilsson, Bo 1999: *Maskulinitet. Representation, Ideologi, Retorik*. Umeå: Boréa.
- Nordberg, Marie (1999): Synd att du inte kan hänga med in i duschen... Om könstillhörighetens betydelse vid intervjuer och fältstudier. I: *Nord Nytt* nr 75/76 tema Metod.
- Nordberg, Marie 2000: Vem är Björn: Manlighetskonstruktioner och omförhandlingar av kön. I: Ylva Hagström, Lena Martinsson, Magnus Mörck & Magdalena Petersson (red.): *Porträtt utan ram: Om kön och sexualitet bortom strukturalismen*. Lund: Studentlitteratur.
- Nordberg, Marie 2001: Livet är skönt. Det beror ju på vad en gör det till. Tommy, Lars och Åke – tre män i kvinnodominerade yrken. I: Claes Ekenstam, Thomas Johansson, Jari Kuosmanen (red.) *Sprickor i fasaden. Manligheter i förändring*. Hedemora: Gidlund.
- Plantin, Lars 2001: *Mäns föräldraskap. Om mäns upplevelser och erfarenheter av faderskapet*. Göteborgs universitet: Institutionen för socialt arbete.
- Segal, Lynne 1997: *Slow Motion: Changing Masculinities, Changing Men*. London: Virago Press.
- Smith, Anna Marie 1998: *Laclau and Mouffe. The radical democratic imaginary*. London and New York: Routledge.
- Tekeli, Sirin (ed.) 1995: *Women in Modern Turkish Society. A Reader*. London and New Jersey: Zed Books.
- Weber, Max 1978: *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda*. Lund: Argos
- Willis, Paul 1999: Labour Power, Culture and the Cultural Commodity. I: Manuel Castells et al (ed.) *Critical Education in the New Information Age*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Yumul, Arus 1999: Scenes of Masculinity from Turkey. I: *Zeitschrift für Türkeistudien*. Vol. 12, nr 1 s. 107-117.
- Ziehe, Thomas 1993: *Kulturanalysen: Ungdom, utbildning, modernitet*. Stockholm/Stehag: Symposion.

Man at home: Masculine dimensions of domestic life

By Leena Autonen-Vaaraniemi, Doctoral Student of Social Work, University of Tampere, Department of Social Policy and Social Work.

Some critical notions

This paper is based on my research plan concerning a man's home. I'm at the beginning of my doctoral dissertation, so in the following I try to sketch the field of study and its critical and interesting points. I don't have yet any final answers or results, but instead I've made some open-ended questions and statements.

As a woman why am I interested in critical men studies? One reason is my master's thesis in social work, which is a qualitative, ethnographic study called "Bachelors in Household Bustles" (Autonen, 1996). In that study I interviewed single men living in a peripheral village in northern Finland to explore those men's meanings and experiences of doing housework and caring for an old and sick mother at home. Secondly, I'm a social worker in an establishment for the treatment of alcoholics and drug users, and our clientele is mainly male. The most stereotypical picture of a male client is a single, homeless and in many ways from the socially excluded man. I've faced many male clients, who do not agree with this one-dimensional picture; many of them have temporarily dropped under the cradle guard of the community. Moreover, in the field of social work research, the focus on men and home life has largely focused on studying marginalized people. The study the living conditions of groups with special needs, such as handicapped people, the old or people suffering from mental health problems has rarely shed light on the meanings of gender. I argue that from the point of view of social work broadening the picture of manhood is extremely important; we need a better understanding of the variety of masculinities.

Studying the home and everyday life has been one of the important themes of women studies. Feminist researchers have exposed the gendered nature of domestic life: the unequal share of household duties and the home as a place of women's patriarchal oppression (e.g. Koivunen 1996, 43-47). Interestingly, domestic life has a contradictory nature for women; the home has traditionally been regarded also as a maternal realm. As mothers and caretakers women reproduce and maintain life, they are often considered to be the foundation of domestic life: they cook and clean, raise children, decorate the house, keep an eye on the household allowance, etc. What is the place for a man in the home?

A home can be considered as a mythical area for men and in domestic life many strong stereotypes of masculinity exist.

One of the important tasks of critical men studies is to reveal the diversity of masculinities in family life and to undo the stereotypes and narrowed images of a man. Studies of fatherhood tell us about caretaking fathers, who have found in themselves hidden or stifled dimensions of manliness. Charlotte Hagström (1999) stresses the process of becoming a father through learning and involvement, the goal of which is a close relationship to the child. Focusing on men in household tasks sheds light on men's own attitudes and experiences of cleaning, cooking, shopping, etc. (Autonen, 1996), a wife suffering from dementia or looking after an old and sick mother at home (Applegate & Kaye 1993; Hervonen etc. 1994, 159-164) are examples of studies on men in traditionally female tasks. Research on men has also focused on the growth of young boys and the formation of their masculine identities (Hoikkala, 1996). Violence as a masculine power in the home is one of the critical themes of men in domestic life (Hearn, 1998c). Although critical men's studies have revealed the diversity of masculinity in family life, new perspectives on men in the home are still needed.

The meanings of language constitute our experiences of life (see Gubrium & Holstein 1990, 6-10 and 36-40). I argue that in the social sciences, studying a man's domesticity has dealt mainly with family issues and it can be claimed that contemporary family ideology has overwhelmed domestic life. The home has been closely linked with words like family, marriage, parenthood and household. In my opinion, these kinds of words constitute a dichotomy, which has been rarely questioned. I wonder if fatherhood, a husband's or a son's role are the main concepts that masculinities in home life can be researched. I also consider, if men's domesticity has been examined much in terms of women studies. Does a man have to somehow prove his womanhood – e.g. be capable of doing housework and rearing children- before he is accepted in the home?

For a long time there have been a clear distinction between paid work and domestic life, which has gradually been obscured due to economical and cultural changes. Although reproducing – by which I mean things like doing household duties and rearing children- is a precondition of the continuity of human life, I criticize its prevalence in studying domesticity in social sciences. Why concentrate on doing instead of being? I'd emphasize the importance of the meaning of existence, which is closely linked with phenomenological thinking. I wonder if the meaning of paid work is still regarded to

be of greater value than domestic life, the main purpose of which is to produce capable and diligent workers for the needs of the economic world.

The construction of masculinities

According to the critical men's studies masculinity can't be sufficiently defined as an intrinsic or permanent quality of gender. Men can be seen as a social category. The concept of masculinities refers to the way that masculinities are in relation to femininity and also to other forms of masculinity (Connell, 1995). Hearn (1998b, 17-20) emphasizes that the concept of masculinities has many limitations that should be acknowledged. Concentrating on diverse forms of masculinities may make women disappear from the analysis and politics and also divert attention from other social divisions and oppressions. Hearn calls for an investigation of men and masculinities from critical, feminist and pro-feminist perspectives. In addition to critical men's studies, my study is based on women's studies in categorizing and theorizing gender. They were the feminist researchers who first started to pay attention to gender in studying everyday life and the home sphere.

Manhood can be defined as constructed in social interaction and it is crucial to shed light on the cultural and historical dimensions of masculinities. One task of the critical men's studies is to produce new ways of speaking about the male and manhood. Postmodern theories have discussed the category of man from new category and have questioned gender merely as a biologically or socially determined. Seidler (1997, 13 and 32-33) claims that living in the postmodern world, for which are typical quickly developments, globalization, discontinuities and fragmentation, easily alienates us from our roots and a sense of the past. He emphasizes that the search for new meanings to men's identity and in defining postmodern masculinities can't be done without taking into account the historical perspective; where men both historically and emotionally come from.

A home is one of the constructions of everyday life, where historical meanings and cultural positions have changed rather clearly. Many kinds of tensions and changes can be found in studying domesticity. One should also take into account the historical, socio-cultural or political systems and changes that construct and produce private manhood. How a society enables or set limits to men's private lives and how do men feel about it? On the other hand, it is often insisted that the public and private spheres can no longer be clearly separated from one another, instead they relate and are involved with each other.

Tracking the point of view

The focus of my study is on the relationship between man and home. My aim is to locate the gendered, masculine meanings of home and focus on how the dimensions of masculinity appear in a man's domesticity. The study is based on the historical, cultural and gendered ways that masculinities are constructed and produced in private life. I'm interested in

the diversity of masculinities and the differences between men; their various attitudes, sentiments and actions.

Masculinities have often been studied from the viewpoint of cultural images, but it can be claimed that historical dimensions of manhood have sometimes been overlooked.

According to Jeff Hearn (1998a, 39):

The notion of 'masculinity/masculinities' and the production and practice of particular masculinities, are not a single essential and coherent attribute attached to all men everywhere... " Rather, masculinities changes over generations, according to the social positionings of age, class, disability, ethnicity, race, sexuality and other social divisions and differences, and reproduced through the variety of social practices that men do as fathers, sons, workers, husbands, partners, lovers and so on.

Men and the meanings of home in various breaking points of the life path

I find it important to apply Per Gustafson's (2001) ideas in his theorizing meanings of various places and how individuals relate to places. He claims that meanings of place often involve a temporal dimension, which can be expressed with the concept of a life path.

Continuity and change introduce a temporal dimension, in which places may be regarded as processes; the reproduction of existing meanings as well as the creation of new ones, at times, appears as the outcome of individual and/or collective projects. (Gustafson 2001, 14).

Accordingly, I've chosen the perspective of a life path or a life cycle in studying man at home. The central theme is to locate the various meanings of home during a man's lifetime. Very crucial are those potential changing and breaking points of masculinities; how and where these breaking points place themselves in a man's life path and how the domestic sphere express these changes. The situations where a man is closely attached or disengaged from home are interesting.

In men's biographies also themes of men and home can be found (Roos & Peltonen, 1994). In her studies Anni Vilkkö (1998, 2000) has illuminated a man's and a woman's home meanings from the viewpoint of biography and personal home history. To recall and write is one method to grasp the meanings of varied homes during a man's lifetime. These memoirs have often been collected through writing competitions. Obviously, the stories that are selected are those that writers like to write and are good at writing; not every one wants to express oneself in literary manner. In my opinion interviewing men of different ages could shed new light on men's domestic experiences. One can suppose that an adolescent boy experiences home in a different way from an old man, who might have lived in many kinds of homes during his life.

Temporal and spatial aspects to a man's home life

In approaching the masculine dimensions of domesticity I've chosen the concepts of time and space. Time has a two-dimensional nature: it carries in itself cultural tradition and also our present, which are in cyclical relationship to each other. We can consider time as a gendered construction and see it as cyclical or linear. Cyclical time is mostly connected with womanhood and concepts like nature, repetitions, side paths, childbirth and the living for the needs of other people. Linear time is often connected with manhood, goal-orientation and demands of paid work. Are these stereotypes that can be questioned?

The concepts of generations and age help me to understand temporality as a social construction. A man's life can be regarded as a movement in time, and he carries with him memories and experiences of homes through lifetime. By interviewing men of different ages I'm able to grasp information simultaneously from the perspectives of present and past. A man can also express his own generation's experiences of time. It can also be a matter of relationship between generations; consistency or differentiation. Various homes are also in connection with each other; some are valued more than others. In taking into account the historical perspective I think we can understand the multitude of masculinities more profoundly.

A home can also be considered with concepts of space and spatial. A house is not necessarily a home, so when and where do men feel homelike? There are studies that question the physical limits of a house. Feeling homelike can be seen as an inner condition, a kind of state of mind. Dovey (1985, 36-43) argues that home means a relationship that can be formed between a human being and a meaningful and beloved doing or hobby, such as riding, playing the piano, etc. This construction is possible also to a meaningful spatial space (see Gustafson 2001, 9). To some men this kind of doing may mean repairs in the home or to build a house of his own, which is defined as a typically masculine project at home and the base of accomplishing manhood (Tigerstedt 1994, 75-76). I'm curious to test the statement of feeling

homelike in my study. Studies of men and masculinity express the importance of fellowship between men, which can be seen for example in sporting world, hunting groups, men at pubs, etc. Do some men feel their home is the other than a house with their address? What about busy businessmen; do they feel their home is in a car, train or plane?

From the viewpoint of culture a home can be defined as a construction of material objects. What does the object world (things and furniture) tell us about masculinities and constructing manhood? Are there some things that can be considered typically masculine from the viewpoint of men? I'm curious to find out how men define their space and territory; the meaningful domestic places for men at home. How does the use of space express masculinity? It is sometimes claimed that a man's place in the domestic sphere is on the sofa, in the garage mending a car or relaxing in the sauna.

I'm interested in the possible aesthetic dimensions of a man's home life. Decorating a home is typically seen as one of the women's tasks. From magazines we can read about the latest trends and fashions of home with colourful photographs of celebrities homes, the themes of which are commonly supposed to be directed to women. In stereotypical thinking a man decorating his home – to plan what kind of furniture, curtains and plants are cozy and where to accommodate them- is considered homosexual or at least effeminate. An ordinary man comes tired from work; falls to the sofa waiting for the dinner that wife is cooking, drops his dirty socks to the floor and concentrates on reading the newspaper without a glimpse to the surroundings or its aesthetic dimensions.

I find that the difficulties in studying the home partly depend on the fact that a home is such a commonplace and self-evident construction, full of repeated routines and a part of our everyday life, so that the substance is hard to grasp or define. The concept of home is also so loaded with emotions, and ideas of home are linked with many other words or phrases, like "make oneself at home", an institution was "homelike", etc. These are the critical points of studying domesticity, and one of my aims is to find out how concepts of home are connected with masculinity.

References

- Applegate, Jeffrey S. & Kaye, Lenard W. (1993) Male Elder Caregivers. In: Christine L. Williams (ed.) *Doing Women's Work. Men in Nontraditional Occupations*. Newbury Park, London, New Delhi: Sage Publications, 152-167.
- Autonen, Leena (1996) *Vanhat pojat kotihommissa. Tutkimus syrjäkylän naimattomista miehistä kotitaloustöissä ja omaishoitajina kodin piirissä*. Sosiaalityön pro gradu-tutkielma. Tampere. Julkaisematon. [Bachelors in Household Bustles. A study of single men in housework and as carers at home in the peripheral village. A master thesis in social work. University of Tampere, unpublished.]
- Connell, R.W. (1995) *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- Dovey, Kimberly (1985) Home and Homelessness. In: Irwin Altman & Carol M. Werner (red.) *Human Behaviour and Environment*. New York and London: Plenum Press, 33-64.
- Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. (1990) *What is Family?* Mayfield Publishing Company.
- Gustafson, Per (2001) Meanings of Place: Everyday Experience and Theoretical Conceptualisations. *Journal of Environmental Psychology* 21, 5-16.
- Hagström, Charlotte (1999) *Man blir pappa. Föräldrarskap och maskulinitet i förändring*. Lund: Nordic Academic Press.
- Hearn, Jeff (1998a) Troubled masculinities in social policy discourses: young men, In: Jennie Popay, Jeff Hearn and Jeanette Edwards (eds) *Men, Gender Divisions and Welfare*. London and New York: Routledge, 37-62.
- Hearn, Jeff (1998b) The welfare of men? In: Jennie Popay, Jeff Hearn and Jeanette Edwards (eds) *Men, Gender Divisions and Welfare*. London and New York: Routledge, 11-36.
- Hearn, Jeff (1998c) *The Violences of Men. How men talk about and how agencies respond to men's violence to women*. London: Sage.
- Hervonen, Antti & Arponen, Outi & Jylhä, Marja (1994) *Kun ei muista, mitä lusikalla tehdään. Dementiapotilaiden omaiset kertovat*. Helsinki: Kirjayhtymä Oy. [When one doesn't remember, what to do with a spoon. The relatives of patients suffering from dementia are telling.]
- Hoikkala, Tommi (1996) *Miehenkuuvia. Välihdyksiä nuorista miehistä Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus. [Images of Men. Glimpses about young men in Finland.]
- Koivunen, Anu (1996) Sorto. In: *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino, 35-75. [Oppression.]
- Roos, J.P. & Peltonen, Eeva (ed.) (1994) *Miehen elämää. Kirjoituksia miesten omaelämäkertoista*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura. [A Man's Life. Writings about men's autobiographies.]
- Seidler, Victor Jeleniewski (1997) *Man Enough. Embodying Masculinities*. Sage Publications: London, California, New Delhi.
- Tigerstedt, Christoffer (1994) Kotityö ja isyys uusina projekteina. In: J.P. Roos & Eeva Peltonen (ed.) *Miehen elämää. Kirjoituksia miesten omaelämäkertoista*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 68-85. [Housework and fatherhood as new projects.]
- Vilkko, Anni (1998) Kodiksi kutsuttu paikka. Tapausanalyysi naisen ja miehen omaelämäkertoista. In: Matti Hyvärinen, Eeva Peltonen & Anni Vilkko (ed.) *Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa*. Tampere: Vastapaino, 27-72. [A Place called Home. A case analysis about a man's and a woman's autobiographies.]
- Vilkko, Anni (2000) Riittävästi koti. *Janus. Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti*. 8 (3), 213-230. [Home Enough.]

WORKSHOP 3:

Mænd, kultur og historie

Varken fisk eller fågel - från bisexuella erfarenheter till biidentiteter?

Av Hanna Bertilsdotter. Se tidigare presentation.

Jag vill här dels diskutera erfarenheternas betydelse för identitetsskapande, dels olika sätt att se på vad en identitet är. Detta gör jag utifrån ett intervjumaterial med sex bi-identifierade män från Göteborg och Malmö.

Ett krav som vanligtvis framförs när en person hävdar en biidentitet är att personen ska kunna referera till bisexuella erfarenheter, eller med queerforskaren Tiina Rosenbergs ord, "bisexuella fältstudier" (jmf Bertilsdotter 2001a). Motsvarande krav ställs inte på vare sig homo- eller heteroidentifierade monosexuella människor¹. Det går alldeles utmärkt att hävda att man alltid har varit (eller identifierat sig som) homo- eller heterosexuell, oberoende av när eller om homo- eller heterosexuella erfarenheter har gjorts (jmf ex. Lundahl 1998).

Jag ser att det går utmärkt att identifiera sig som bi utifrån känslan att höra hemma i en bisexuell kontext, sympatisera med bisexuella representationer och normer och ideal, oberoende av bisexuella erfarenheter. Inom HIV-forskningen (ex Tikkanen & Månsson 1999) har fokus primärt varit på handlingar, sexuella praktiker, snarare än på identiteter. Inom den groende biforskningen, ser jag dock möjligheten att vända fokus mot identitetsskapandeprocessen i sig, och diskutera (sexuella) identiteter primärt beroende av sociala och kulturella "hem" och sekundärt av (sexuella) praktiker. Begreppet identitet är inte oproblematiskt (jmf Hall 1996/2000). Jag kommer att diskutera olika sätt att se på identitetsbegreppet och knyta samman dessa teorier med min empiri.

Biidentiteter och/eller bierfarenheter - att spegla sig i andra

Ett sätt att se på vad identiteten är, är "den vi är, varifrån vi kommer" (Taylor 1994). Charles Taylor menar att vi förverkligar och utvecklar den delvis öppet, delvis internt i dialog med andra. Jämför detta med Georges (26 år) berättelse i min intervjustudie. George tycker att det "egentligen" inte är viktigt för honom att identifiera sig som bisexuell. Däremot tycker han att det "som känns viktigt för mig det är att jag umgås med folk som är likasinnade i någon mening".

Ibland kan jag uppleva att det är svårt att få, när jag talat exempelvis med homosexuella personer, killar, att få dem att förstå hur jag känner. Och då känns det som en ganska befriande grej, när jag umgås med andra bisexuella killar. Det behövs liksom inga andra konstiga förklaringar. Men just att definiera sig själv som det. Det kommer väl som en följd av det andra då kanske, jag vet inte. (...) Det känns inte viktigt för mig att sätta en stämpel på mig på något sätt.

Något att förhålla sig till

Michel Foucault (1976/1998) talar om identiteten som något som tvingar individerna att hålla sig innanför en viss kategori, som en "dominering eller som att det är en form av disciplinering att kategorisera individer och låsa dem vid fixerade och enhetliga identiteter" (Foucault ref i Lundahl 1998:18). Detta kan jämföras med mina intervjupersoners uttalade skepsis mot kategorier och kategoritänkande. Min intervjuperson Magnus (38 år) kan tycka att avsaknaden av bisexuella representationer är något både positivt och negativt.

På ett sätt kan det ju vara lättare att ha någonting att förhålla sig till så att säga. Någonting som är färdigt som man kan ta till sig, allt eller inget eller delar av, men man har något att förhålla sig till. [Det] kan ju vara lättare, speciellt när man är yngre.

Samtidigt menar han att han inte är "så förtjust i färdiga identiteter", för att dessa gärna blir till "ett tvång", "så ska man vara".

På ett sätt kan jag tycka att det är skönt att det inte finns.

Oviljan att kategorisera sig kan även exemplifieras med min intervjuperson Mats (36 år) berättelse.

För Mats innebär "att vara bisexuell det är att attraheras av båda könen". Han brukar säga om sig själv att han inte vill "kallas bisexuell, eller homo eller heterosexuell eller liknande, utan det som skulle vara mest korrekta benämningen på mig skulle vara icke-hetero". Att vara "icke hetero" för Mats innebär att han fortfarande känner attraktion gentemot män, även om han till större delen "av de senaste tio, kanske femton åren, har levt det liv som förväntas levas av en heterosexuell man".

Ibland när jag hyr en porrfilm kan det lika gärna vara en böj eller biporfilm som en heteroporfilm. Jag känner fortfarande att jag har lusten, (...) [att] jag attraheras av män.

⁹ En monosexuell är en person som attraheras av antingen män eller kvinnor och som kan identifiera sig som antingen homo- eller heterosexuell.

Mats ideal är en framtid där alla människor blir "partykids, som inte sätter etiketter på varandra".

Man förälskar sig i, blir tillsammans med, har sex med, i den personen som man attraheras av, oberoende av sexualitet och ålder. (...) Det är min bild av utopia.

Mats sympatiserar med begreppet *sexuell varelse*, eller att jag som *människa attraheras av andra människor*. Orsaker som Mats anger till varför han inte tycker om etiketterna homo/hetero/bisexuell är att "det känns begränsande".

Rebellen inom mig gillar inte begränsningar. (...) Tanken att ha en gränslös sexualitet tilltalar mig.

Ingenmansland eller erkänd diskurs

Stuart Hall (1996/2000) menar att identiteter kan ses som skärningspunkten mellan diskurser och praktiker. I min tolkning kan diskurser här liknas vid tillgängliga representationer och praktiker liknas vid erfarenheter. Identiteter kan här ses som något som håller oss på plats som "the social subjects of particular discourses" (a.a:19). Identiteter kan också ses som ständigt pågående processer som skapar subjektivitet, vilket konstruerar oss som subjekt som kan bli talade om, respektive tala. För att processen ska bli framgångsrik måste det ske en framgångsrik artikulering. En biidentitet kan i min tolkning inte bli till om den inte lyckas genom artikulation bli upptagen som en erkänd diskurs. I min intervjustudie med kvinnor med bisexuella erfarenheter (Bertilsson 2001a) urskilde jag från det empiriska materialet fyra faktorer som krävs för att en identitetsprocess ska lyckas; erfarenhet, representation, artikulation och erkännande.

Det specifika för bi-identiteterna (eller både/och-identiteterna) är att de till skillnad från monoidentiteterna inte går från en plats till en annan, där resan är att ses som en temporär förvirring, att liknas vid en Rites de Passage (jmf van Gennep 1960/1972) utan att dess gränsländstillstånd är något permanent. Både/och positionens identitetsskapande kännetecknas sålunda av att den kan välja mellan att ständigt eller tillfälligtvis befinna sig i ett ingenmansland eller "hoppa mellan" de två monoidentiteterna. Möjligheten att "hoppa mellan" ser jag som beroende av hur djup klyftan mellan de båda monoidentiteterna är. Detta kan exemplifieras med en av mina intervjupersoners berättelse om "Berlinmurens fall". Gunnar (född i slutet av 1950-talet), liknar klyftan som han upplever fanns mellan homo- och heterovärlden, som någon form av "Berlinmur".

Antingen bodde man i väst eller så bodde man i öst. Och ingen i väst ville vara i öst. (...) Det är väldigt få hetero som vill vara i homo eller bivärlden. (...) Går man från västsidan, heterovärlden, och ställer sig i homovärlden, så måste man passera Berlinmuren, och där finns nästan ingen återvändo, det finns ingen "Check-point Charlie", till det hela. Outar man sig så gör man det med buller och bång.

Och då är man, det finns ett antingen eller, i det hela. (...) Så har det varit väldigt mycket innan. Det har väl styrts mig också. (...) Det har nästan inte funnits ett utrymme för att faktiskt vara, stå och balansera mitt på muren, eller hoppa än dit och än dit.

Att identifiera sig med och mot

Stuart Hall bygger sitt resonemang på Derrida, Laclau och Butler när han menar att identiteter konstrueras inom inte utanför diskurser, att vi måste se dem som produkter av en specifik historisk och institutionell plats inom specifika diskursiva formationer och praktiker (1996/2000:17). Identiteter är snarare produkter av "the marking of difference and exclusion" än uttryck för en "identical, naturally constituted unity" (a.a:17). Det är bara i relation till "den andra", relationen till "what it is not, to precisely what it lacks" (a.a), till det som benämns som "its constitutive outside" som en positiv betydelse av någon term och därmed dess identitet kan konstrueras. Detta resonemang kan exemplifieras med Georges (26 år) berättelse om sitt förhållande till hetero- och homosexuella män samt till stereotypen, normbilden av "Mannen". Jag tolkar George som att han upplever att både den hetero- och homosexuelle mannen är låst i sina identiteter. Den homosexuelle mannen uppfattas som generellt mer feminin än den bisexuelle mannen, den heterosexuelle mannen som mer känslohämmad. Den bisexuelle mannen förknippas med något diffust, en mer anonym representation än den homosexuelle mannen. Den bisexuelle mannen kan i högre utsträckning än den homosexuelle passera som heterosexuell, genom att vara mer "straight acting"². George menar sig ofta kunna se på en person om han är homosexuell. Som jag tolkar George så är hans bild av den bisexuelle mannen positiv. Exempel på bisexuella manliga förebilder som nämns i intervjumaterialet är sångarna David Bowie och Ola Salo (i musikgruppen *The Arc*). Magnus (38) menar att hans biidentitet är präglad av "glitterpopen och glamrocken" under 1970-talet. En epok där David Bowie var en av de ledande karaktärerna. Han beskriver epoken, och killarna i banden, med att vissa kvinnliga attribut, som att sminka sig, kunde blandas med manliga attribut samtidigt som resultatet inte var fjollighet. Killarna i banden kunde vara "tuffa och coola" samtidigt som de exempelvis kunde ha på sig en fjäderboa och smink. Attityden var att "mjukt och hårt kunde blandas" på ett sätt som för honom är "jättemycket bi". Varken George eller Magnus menar sig kunna identifiera sig med den stereotypa bilden av "Mannen". George identifierar sig mer med homosexuella män och med "vissa kvinnor". Magnus identifierar sig med "folk som är annorlunda", som på något vis inte är så "fyrkantiga". Han känner inte igen sig i "de sätt att vara man som erbjuds", utan finner det snarare hos maskulina kvinnor som han kan känna igen sitt sätt att vara man på.

² Att vara "straight acting" innebär att uttrycka en viss maskulinitet som vanligtvis förknippas med normbilden av manlig heterosexuell maskulinitet.

Tvetydig biidentitet - upprätthållande av gränser som en bisexuell paradox

Ju starkare förmåga en identitet har att upprätthålla gränser mellan sig och det utanför eller ju bättre förmåga till eller brist på förmåga till sammanhållning inom gruppen (Elias/Scotson 1965/1999), ju bättre fyller identiteterna sin funktion som "points of temporary attachments to the subject positions which discursive practices construct for us" (Hall 1996/2000:19).

Framförallt Georges berättelse skulle kunna tolkas som ett försök till gränsdragning mellan sig och de bisexuella männen å ena sidan, å andra sidan de homo- och heterosexuella männen som framställs som "de andra".

Behovet av att dra eller definiera en gräns mellan "de bisexuella" och "de monosexuella" kan ses som en paradox i "bivärlden". Inom bivärlden³ finns det som jag ser det en "mångfaldsnorm", där vem som helst som sympatiserar med bisexuella ideal är välkommen i den bisexuella gruppen. Ett exempel på ett vanligt förekommande *bisexuellt ideal* är ovilja att kategorisera sig. Mångfaldsnormen kan komma till uttryck som föreställningar inom gruppen att det inte finns ett sätt att vara bi på, det finns lika många sätt att vara bi på som det finns bin. Var och en har rätt att själv definiera vad bisexualitet innebär för henne/honom, snarare än att påtvingas någon allmänrådande definition av bisexualitet. Fenomenet kan illustreras med ett skämt som jag fick för en tid sedan på en internationell biaktivistlista Bi_Act, som är dominerad av amerikanska biaktivister.

*How many bisexuals does it take to change a lightbulb?
They wouldn't try - it has a right to be different.*

Skämtet vidarebefordrade jag sedan till RFSLs e-postlista för bisexuella, BiPride, där det verkade som om "alla" på listan förstod skämtet. Jag fick exempelvis reaktionen från en av Sveriges ledande biaktivister Charlotta Haldén:

**asgarva* Gjorde det redan när jag läste den men det kom annat emellan :-). Kanonbra! Vill ha på tröja!!! (Charlotta Haldén, citat från inlägg på BiPride, 010830)*

Jag återfann även skämtet vid ett senare tillfälle på bigruppen i Göteborgs, BiGs, hemsida. Därför tolkar jag att skämtet skulle kunna uppfattas som en del av den binorm som finns i det som löst kan kallas "bisamhället".

Mångfaldsnormen kan även ses som uttryck för ett praktiskt

³ "Bivärlden" kan definieras som en social och kulturell subkultur som domineras av en viss sorts (urban) binormativitet. Även om det fortfarande är svårt att tala om en "bivärld" i någon mer fast bemärkelse ser jag att det finns något som skulle kunna betecknas som en bivärld i Göteborg och Stockholm. I Stockholm, där den är "äldst" och mest stabil, kan man säga att en mer medvetet formulerad bivärld har funnits i drygt ett år (jmf Bertilsdotter 2001b).

behov, att bigruppen än så länge är för liten, för bräcklig för att ha möjlighet att exkludera vissa och inkludera andra. Detta kan jämföras med min intervjuperson Gustafs (35 år) berättelse om första gången han mötte andra bisexuella. Han hade haft arbetskamrater som var homosexuella och beskriver att han hade haft en "klar" föreställning om hur homosexuella var, såg ut. När han träffar de andra bisexuella blir han dock "våldigt överraskad".

Vissa var precis som jag hade föreställt mig och andra inte alla. Men framförallt var gruppen så spretig åt alla håll.

Den "gemensamma nämnaren" i bigruppen är att det är "högt tålmod och förståelse för andras situation". Gustaf uppfattar att alla har "våldigt olika erfarenheter" och olika bakgrunder. Vissa gemensamma nämnare håller ihop gruppen där den viktigaste är att "vi inte kan hitta andra".

Vi vet inte hur andra bisexuella ser ut. Och vi ställer oss alla frågan, är vi ensamma om det här? Och det gör att vi håller ihop den här gruppen hela tiden.

Parallellt med avståndstagandet från kategorisering finns bland många bisexuella en uppfattning om att "alla" egentligen är bisexuella. Påståendet kan härledas till Freud som menade att människor föds "with a bisexual predisposition from which heterosexuality or homosexuality will later develop" (Storr om Freud 1999b:21). Detta kan exemplifieras med Gustafs berättelse. Han menar att:

... det enda logiska sättet att se på sexualiteten för mig är att man föds bisexuell.

Det kan komma vad som helst utav det. Och oavsett vilken linje man väljer kan man vara lycklig i det. Vissa människor väljer inte, utan väljer att vara just det de är födda till.

"Oavsett vilken linje man väljer..." tolkar jag att Gustaf menar att vissa människor väljer en homosexuell eller heterosexuell "linje", leverne eller identitet, andra människor väljer att vara/leva/identifiera sig som "just det de är födda till", nämligen bisexuella.

Icke autentiskt bisexuellt subjekt

Jag tolkar att Hall menar att identiteter konstrueras och upprätthålls genom att definiera gränser och utesluta element som inte passar in i gruppen. Det sken av inre samstämmighet och inre konformism som identiteten upprätthåller, upprätthålls genom hävdande av att identiteten är ett uttryck för en naturlig essens och därmed ett osynliggörande av det inre "play of power and exclusion" (Hall 1996/2000:18). Detta kan jämföras med diskussioner om det autentiska lesbiska subjektet och det icke-autentiska bisexuella subjektet (bl.a. Rust 1995, Jeffreys 1999), där den bisexuella positionen framställts som ett ständigt passerande, en föreställningsakt som hela tiden riskeras att avslöjas som falsk. Detta kan exemplifieras med min intervjuperson Martins (45 år) berättelse.

telse om hur han när han kom ut på 1970-talet valde att kalla sig homosexuell eftersom han uppfattade att den bisexuella positionen inte var ett reellt alternativ. För sju, åtta år sedan blev Martin förälskad i en kvinna. Han hade dessförinnan levt med en man i tio år. I och med att han levde tillsammans med en kvinna kunde han inte längre kalla sig för homosexuell. Samtidigt ville han inte heller börja kalla sig för heterosexuell, i och med att han hade sin homosexuella historia med sig "som jag kände mig stolt över".

Därför tog jag det då till mig, bisexualitet.

Han hade tidigare hört talas om "uttrycket men mer som en teori på något sätt".

Men det var mycket det att jag kände att det här var allvar. Jag var förälskad i den här kvinnan. Jag ville leva tillsammans med henne. Och samtidigt hade jag en historia som jag inte ville dölja på något sätt. Och en del av min historia bär jag ju med mig, och fortfarande bär jag med mig denna känsla av att kunna bli attraherad av andra män.

Möjligheten att attraheras av en kvinna har funnits för Martin hela tiden:

När jag tänker efter så har jag nog växlat genom hela livet på något sätt. Även om jag hittills mest haft längre förhållanden med andra män. Men jag har ju haft korta förhållanden med kvinnor dessemellan. Och det har känts förvirrande på något sätt.

Hanna: Varför då?

Martin: Just för att jag inte hade någon att identifiera mig med. Jag kände mig ensam, kände att så här kan det inte vara. Jag måste välja. Antingen måste jag vara hetero- eller homo, det finns inget i praktiken som heter bisexualitet. I så fall, vad är det? Hur lever man då, ensam?

Bisexualitet var "något mycket obekant" för Martin, något som han inte hade någon föreställning om "annat än att det lät förvirrande, något som ingen människa är egentligen".

Konklusion: bland bipraktiker och biidentiteter

Identitetsbegreppet innebär för mig att känna sig tillhörig ett socialt och kulturellt hem. Identiteten kan ses som både tillhörig en person och mer begränsande, något som en person tillhör. Detta kan jämföras med hur det i USA talas om skillnaderna mellan begreppen "homosexual" och "gay", där homosexual refererar till ett sexuellt beteende och "gay" till en identitet (Ross, Fernándès-Esquer & Seibt 1995). Det finns många som handlar homosexuellt, men som inte identifierar sig som gay. Den bisexuella utmaningen i tänkandet som Ross, Fernándès-Esquer & Seibt representerar är att sätta fingret på att det inte är nog att definiera att en person utför homosexuella handlingar för att definieras som homosexuell.

Detta kan exemplifieras med Magnus som identifierar sig som bi, känner att han är lika attraherad av män som av kvinnor, men av olika anledningar bara har haft sex med män.

Behovet av ett hem/en identitet

Som framgått i min diskussion finns en diskrepans mellan å ena sidan ett bisexuellt ideal, där man förhåller sig kritisk till kategoritänkande, där man odlar en mångfaldsnorm, samtidigt som man kan se vissa, om än fortfarande löst formulerade, uttryck för exkluderingsmekanismer i materialet.

Det är flera teoretiker som velat tolka den bisexuella flytande positionen, icke-identiteten som ett exempel på en postmodern position⁴, ett postmodernt fenomen (jmf ex Storr 1999a). Jag vill snarare argumentera för att den sortens flytande position som det bisexuella befinner sig i för närvarande är en temporär del i en identitetsformningsfas (jmf Rust 1996, Edenheim 2001). Den bisexuella positionen ska ses som temporärt hemlös, i full färd med att definiera ett hem åt sig. Jag håller med Sara Edenheim när hon argumenterar för att det hela tiden skapas hybrider mellan fasta ömsesidigt uteslutande identiteter. I samma ögonblick som ett subjekt, eller i det här fallet en identitet, skapas, i betydelsen definierar sig gentemot objektet "den andra" (jmf Hall 1996/2000), skapas också dess "monsterbarn", dess objekt.

Att tolka den bisexuella positionen som ett i sig konkret uttryck för postmodernitet ser jag som att man fastnar i en föreställningsvärld där det finns fasta identiteter, till sin natur i det närmaste essentiella: de homo- och heterosexuella identiteterna. Dessa fasta identiteter är uttryck för en modern epok och har i en historielös tolkning närmast "alltid funnits". Utöver dessa fasta identiteter finns det idag flytande postmoderna identiteter, likt den bisexuella, som man uppfattar som ett nytt fenomen, ett uttryck för lösligare tillfälliga identitetspositioner, men också för icke-autentiskhet. Det bisexuella har allt sedan fenomenet började uppmärksammas anklagats för att vara icke-autentiskt, den bisexuella kan passera som det ena eller det andra, men kan alltid avslöjas som "falskt" (jmf tidigare diskussion). Som jag ser det är identitetsformning en ständigt pågående process. "Problemet" som det bisexuella sätter fingret på är att identiteten inte kan förklaras utifrån en serie handlingar, bisexuella erfarenheter. Judith Butlers (1990) tes om hur genus(identiteter) skapas utifrån handlingar faller delvis när det kommer till en översättning från genusperformativitet till (bi)sexualitetsperformativitet. Biidentiteten handlar inte enbart om en samling sexuella praktiker. Som jag ser det skapas inte bi-identiteten exklusivt utifrån bi-sexuella erfarenheter, bi-sexuella handlingar, utan genom handlingar i enlighet med bisexuella representationer som finns, något som i sin tur reproducerar en känsla av social hemmatillhörighet i den ideologi och de normer som bisexuella representationer ger uttryck för.

Jag tror att biidentiteterna kommer genom allt fler represen-

⁴ Tack till Thomas Johansson för inspirationen!

tationer att utgå från, att bli mer och mer definierade och därmed få en större förmåga att upprätthålla "raka led" inom gruppen, och därmed begagna sig tydligare av, än vad mitt empiriska material visat, exkluderings tekniker.

Binormativa rum

Avslutningsvis vill jag visa på några *binormativa rum*⁵, eller tillfälliga *bisexuella hem* som kan sägas förekomma idag i Sverige.

Som jag ser det finns för närvarande tre olika uttryck för binormativa rum, varav inget av dem är fasta – d.v.s. det är inte rum att komma tillbaka till utan de är i en ständig omvandlingsprocess, något som pågår, iscensätts var helst det finns möjligheter till det. Exempel på möjligheter är att ett fysiskt rum, exempelvis en RFSL-lokal, vid ett tillfälle domineras numerärt och/eller ideologiskt av bisexuella. Det binormativa rummet kan hela tiden pendla över till att bli ett mononormativt rum. För att återanvända exemplet med RFSL-lokalen kan detta ske genom att de bisexuella som rummet domineras av upplever sig vara mer homoidentifierade än heteroidentifierade⁶. Bilderna av de binormativa rummen ska även här ses som symboler för några olika möjliga bisexuella identiteter som jag tror är på väg att formas i Sverige idag.

Ett uttryck är det planerade iscensatta binormativa rummet. Exempel på ett sådant binormativt fysiskt rum är stockholmsbiklubben Honung, en bibas- eller bisnackegrupps träffar (ex "Bikupan" i Stockholm) eller bikonferenser (ex *BiForum* under *Stockholm Pride*). Ett binormativt rum kan även iscensättas "icke fysiskt" exempelvis i form av en e-postlista som BiPride⁷. Biidentiteten som denna slags rum ger uttryck och utrymme för är en mer definierad identitet, något som visserligen kan förändras men som jag ser det utgår från gemenskap med andra "likasinnade".

Därutöver finns det två, som jag ser det, tillfälliga och oplanerade binormativa rum. Det ena uttrycket för detta är ett rum som äger tidsmässigt och rumsligt rum i skärningpunkten mellan ett definierat homo- och heteronormativt rum⁸. Här blir biidentiteten en slags blandidentitet, som bär spår av både en homo- och heteronormativ sida/kultur. Den beror på det homo- eller heteronormativa underlaget/materialet i sin formning av en biidentitet, och kan därmed ses som underordnad de båda mononormativa kulturerna. Exempel på detta är den sexuellt mixade videoklubben som figurerar i Magnus berättelse. Magnus har tillfälliga sexuella kontakter med män på en sexuellt mixad videoklubb, en miljö där Magnus möter både homo-, bi- och heterosexuella män. Att miljön är sexuellt mixad gör att det blir "ganska speciellt". Han beskriver det som att "vissa är där för att se på heterofilmer och vissa är där för att ragga". De som är ute efter att ha sex med män "är ganska synliga i det" men att det accepteras av de som inte är det, att det är en "tolerant miljö".

På det sättet en ganska intressant miljö, tycker jag. Därför att det liksom accepteras, att jag aldrig sett någon negativ reaktion, egentligen. Förutom en gång från en man som var ganska psykiskt förvirrad. Men annars, aldrig märkt någon negativ reaktion från de som är ... eller de som troligtvis är heterosexuella. Trots att de vet vad som försiggår.

Slutligen kan man se det som att bisexuella har möjligheten att kolonisera, lägga beslag på ett rum som är definierat som homo och hetero. Detta kan exemplifieras med det hypotetiska RFSL-exemplet ovan eller med Stockholm *Shame-festivalen* 14 juli 2001. På festivalens hemsida finns följande programförklaring:

Tanken med festivalen var bla att vara en motvikt till [Stockholm, förf anm] Pride som ju förpassat vår sexualitet till ett trist men löst homonormativt reklamjippo. Istället ville vi göra något nytt, kul och annorlunda! Vare sig du är flatig, bödig, transig eller lite heterofilisk så skulle du känna dig hemma! Men framför allt så är Shame till för alla oss som inte platsar in i normen. Vare sig det är med sexualitet, kön, ålder, hudfärg, funktionsstatus, hivstatus eller vad som helst. Shame handlar om att få leva på sitt sätt och på sina villkor. (Stockholm Shames hemsida, nerladdad 011025)

Även om det inte i programförklaringen uttryckligen nämns ordet bisexualitet, så tycktes det mig som om detta med att den uttryckligen välkomnade både homo- och heterosexuella, gjorde att det var många bisexuella som kände sig välkomna. Därmed syntes och deltog de, vilket präglade normen under festivalen till att bli binormativ.⁹

När det binormativa rummet blir till genom att kolonisera, ta över ett homo- och heteronormativt rum ser jag det som att det binormativa rummet skapar sig en överordnad identitetsposition. Åtminstone tillfälligtvis har det binormativa elementet här makten att omdefiniera det homo- och heteronormativa rummet till att bli ett rum på binormativa villkor.

⁵ Med ett binormativt rum menar jag ett rum (eng. "space"), som inte nödvändigtvis måste vara ett fysiskt sådant, där en viss sorts bisexuell identitet/representation – framställning/iscensättning (jmf Butler 1990) - beroende av kontext är norm/ideal.

⁶ Att vara mer homoidentifierat än respektive heteroidentifierat bi har här två betydelser.

⁷ Dels innebär det att man som bi känner sig mest social och kulturellt hemma i homo- eller heterovärlden, dels att man som bi känner sig mer hetero- än homosexuell eller vice versa.

⁸ BiPride är RFSLs nationella e-postlista för bisexuella och andra som är intresserade av att diskutera bisexualitet.

⁹ Homo- och heteronormativa rum, är i likhet med de binormativa rummen, rum (eng. "space"), som inte nödvändigtvis måste vara ett fysiskt sådant, där en viss sorts homo- eller heterosexuell identitet/representation – framställning/iscensättning (jmf Butler 1990) - beroende av kontext är norm/ideal.

¹⁰ Min subjektiva bedömning baserar sig dels på att jag deltog under festivalen – både som besökare och som workshopledare, dels på e-postdiskussionerna på BiPride efter festivalen.

Referencer

- Bertilsson, H, Biidentitet/er – Presentation av en bistudie, *lambda nordica*, 2001a(5)1-2
- Maskrosbarn - Historisk genomgång av svensk och internationell biaktivism, *lambda nordica*, 2001b(5)1-2
- Butler, J, *Gender Trouble*, Routledge, New York: 1990
- Edenheim, S, Handledning i Teratologi - En dekonstruktion av bisexualitet och andra monstruösa fenomen, *lambda nordica*, 2001a(5)1-2
- Elias, N, & Scotson, J. L., *Etablerade och outsiders*, Arkiv förlag, Lund: 1965/1999
- Foucault, M, *The History of sexuality: 1 – The will to knowledge* (fr. orig. 1976), Penguin books, London: 1998
- van Gennep, A, *The Rites of Passage* (fr. orig. 1908), The University of Chicago Press, Chicago: 1960/1972
- Hall, S, Who needs 'identity?', i ed. du Gay, P, Evans, J. & Redman, P, *Identity: a reader*, SAGE Publications, London: 2000
- Jeffreys, S, Bisexual politics: A superior form of feminism?, *Women's Studies International Forum*, no 3, 1999
- Lundahl, P, *Lesbisk Identitet*, Carlsson Bokförlag, Stockholm: 1998
- Ross, M. W, Fernández-Esquer, M. E. & Seibt, A, Understanding across the sexual orientation gap: sexuality as culture. In: Landis, D. & Bhagat, R. (eds), *Handbook of Intercultural Training* (2nd ed), Berverly Hills: Sage, 1995, 414-430.
- Rust, P. C., *Bisexuality and the Challenge to Lesbian Politics*, New York University Press, New York: 1995
- Sexual identity and bisexual identities: The struggle for self-description in a changing sexual landscape, i ed. Beemyn B, & Eliason, M, *Queer studies: A lesbian, gay, bisexual and transgender anthology*, New York University Press, New York/London: 1996.
- Storr, M, Postmodern Bisexuality, *Sexualities*, vol 2(3):309-325, 1999a
- Sigmund Freud – Extracts from Three Essays on Theory of Sexuality: 1 The Sexual Aberrations (1905), i ed. Storr, *Bisexuality: a critical reader*, Routledge, London: 1999b
- Taylor, C, m.fl., *Det mångkulturella samhället och erkännandets politik*, Bokförlaget Daidalos AB, Göteborg: 1994
- Tikkanen, R, & Månsson, S-A, *Förhandlad säkerhet och kalkylerade risker – rapport från enkätundersökning om socio-sexuella livsstilar och hiv-risktaganden bland män som har sex med män*, Rapport 1999:7, Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet, Göteborg: 1999

Internet

<http://come.to/honung>, nerladdat 011030

Stockholm Shames hemsida, <http://www.caos.nu>, nerladdat 011025

BiGs hemsida, <http://www.big.hypermart.net/>

Charlotta Haldén, inlägg på BiPride, RFSLs e-postlista för bisexuella och andra intresserade av bisexualitet, "Re: [BiPride] glödlampa", 010830

Anstalten och manlighetsfostran

Intervjuer med två gamla "värstingar" från den statliga uppfostringsanstalten Bona

Av Renée Frangeur, *Forum för kvinnliga forskare och kvinnoforskning, Linköpings Universitet. Frangeurs forskningsområden är historia, arbete, kvinnorörelsen och välfärdsstaten*

Gunilla Fredriksson, *Univ. Lektor, Institutionen för Tematisk Utbildning och Forskning (ITUF), Linköpings Universitet*

Syftet med projektet *Pojkar, pli och pedagogik* är att undersöka pedagogiken och genuskonstruktionen i en institution för "vanartiga gossar", den statliga Bonaanstalten, under 1900-talets första hälft. Projektet har en tvärvetenskaplig inriktning. Pedagogiken relateras till den diskussion om behandlingen av samhällets avvikande och behövande, som nyligen förts i andra vetenskapliga verk om denna tid och genuskonstruktionen till de teorier om manlighet som skapats under de senaste åren i svensk och internationell forskning. I synnerhet trettio- och fyrtiotalen är en formativ period enligt aktuell forskning, då sociala reformer genomfördes samtidigt som den sociala ingenjörskonsten och arbetarrörelsens skötsamhetsideal i stor utsträckning kom att präglade synen på de skolasociala och icke-skötsamma. Steriliseringarna ökade i folkhemmet och blev ett instrument för att kontrollera de avvikande. Detta gör att denna period är speciellt intressant i anstaltens historia.

Huvudfrågeställningar

Vilka intentioner med fostran för enbart "vanartiga gossar" fanns det i statens ledning och inom anstalten vid starten 1905? Hur förändrades dessa intentioner framför allt under 1930- och 1940-talen och varför lades anstalten ner 1948? Hur såg den pedagogiska praktiken ut? Vilka var pojkarna och utvecklade de någon motkultur?

Material och metod

Vi arbetar med källkritisk granskning av det rika arkivmaterialet, riksdagsprotokoll och partsinlagor i form av tidningsartiklar och självbiografiska böcker om livet på Bonaanstalten. Vi skall också göra kvantitativa analyser av ett urval av personakterna samt intervjuer med f d personal och intagna.

Vi, Renée Frangeur och Gunilla Fredriksson, har hittills genomfört intervjuer med sex personer som på olika sätt har haft kännedom om förhållandena på Bonaanstalten. Två av dessa personer har varit intagna på anstalten, en var gift med den senare anstaltsdirektören Bertil Forsell, en har arbetat som kokerska i köket, en är dotter till en förman och senare gifte hon sig dessutom med en förman. Den sjätte kan ses som en lokalhistoriker, dock utan egen erfarenhet av Bonaanstalten. En förman som numera är avliden har lämnat efter sig ett kassetband där han ger sin syn på olika förhållandena på Bona. Vi har också gått igenom anstaltens årsberättelser.

Vi har dessutom gjort ett slumpurval på tio pojkar av de 3500 och läst deras journaler. Att dessa pojkar har haft stora problem under sin barndom visar sig bl.a. genom att fyra av dem miste sin mor när de var små. Tre pojkar hade skilda föräldrar och bl.a. av den anledningen hade de fått skyddsfostran antingen på skyddshem eller i fosterhem. Två av pojkarna hade skilda föräldrar, men hade ändå bott kvar i hemmet under relativt svåra förhållanden. Den tionde pojken bodde i hemmet med två föräldrar under psykiskt pressande förhållanden.

Flera av pojkarna beskrivs i journalerna som moraliskt underlägsna och med intellektuella brister. Sådana egenskaper betraktades som medfödda under anstaltstiden. Asocialitet och "vanart" förknippades med kriminalitet hos unga pojkar och uppfattades också som nedärvda egenskaper vid denna tid.¹ I journalerna kan man dessutom läsa att flera pojkar tillskrevs låg intelligensålder trots att de visat prov på begåvning och att de lyckats ta sig fram på ett bra sätt senare i livet.

Intervju med f.d. Bonapojke 19/4 2001

XX berättade inte först självant att han varit en bonapojke. Vi träffade honom för att tala om förman Svale, men genom källor i lokalsamhället hade vi fått reda på att det ryktades att han hade varit intagen. Vid en direkt fråga så småningom svarade han dock jakande och godkände att vi använder intervjun med honom.

XX växte upp utanför en norrländsk medelstor stad på tjugooch trettiotalen. Han kom vid endast 10 månaders ålder med sin biologiska mor till en hemmansägare på landsbygden. Modern blev anställd som hushållerska där, men övergav sonen och lämnade honom som fosterbarn till hemmansägaren och hans syster, som kom på besök då och då. Systemen blev nästan som en mor för XX. Han uppfattade sig själv som timid och lugn som barn. Efter problem i unga år och knappt tre år på anstalten hamnade XX vid 17 års ålder på ett lantbruk utanför Mjölby. Där arbetade han i två år för att sedan söka plats på en industri i trakten. Han blev kvar där hela sitt yrkesliv, i 40 år, slutade som förman och får fortfarande fina vitsord, när han möter gamla arbetskamrater. Nu är XX pensionär och 75 år.

XX har varit politiskt aktiv i (s) sedan 1950-talet, då han blev ordförande i SSU lokalt och utbildades på Bommersvik. Hela sitt senare liv har han haft många förtroendeuppdrag i kommunen, bl.a. i barnvårdsnämnden och varit kyrkvård. XX är gift och har ett biologiskt barn och har haft många fosterbarn.

XX uppfattade Bonaanstalten "...på gott och ont. Det är klientelet som avgör". Agan var inte bara av ondo. Det fanns en motsättning mellan direktör Forsell och förmännen, som försvarade agan. Pojkarna skulle lära sig "att bli människor igen". Förmännen måste vara stränga för att "återskapa en naturlig livsstil hos pojkarna". Det fanns ju bara en anstalt som Bona, därför var den stor och låg isolerat. Där fanns inte mycket kärlek, mera hårt klimat. Å andra sidan "daltas det för mycket i dag" med unga brottslingar. "Polisen protesterar ju". Skötsamhetsidealet var normen på Bona, målet var att bli en arbetsduglig människa.

Många pojkar kom till Bona för att de inte blivit omhändertagna hemma, mamman saknades ofta. Andra var där för att de också var kriminella. Det var elever från hela Sverige där. Där fanns också tattare. Pennalism förekom, i synnerhet från de större orternas pojkar, som var de tuffaste. Många pojkar var lite veka och tog åt sig av de tuffa. Tjallare förekom också.

Det var hårt arbete på anstalten, i synnerhet i skogsarbetet. Yrkeskunskaper kunde man dock få t.ex. i lantbruk. Lantbruksavdelningen var den största. Idrotten, friluftstävlingar och fotbollslag, dominerade fritiden. "På kvällarna låstes eleverna in". Utflykter förekom inte, eftersom för många passade på och rymde på 1940-talet. De som rymde hörde man inte talas om så mycket. 80-85 % av pojkarna klarade sig bra efter anstaltsvistelsen, trodde XX.

De anställda var mest folk från trakten. De hade ingen speciell utbildning för sitt arbete med pojkarna. En del förmän var hårda. "Knicken" ("Knick-knack" enligt Hans Möller, som vi också intervjuat) var liten, men aggressiv och jobbade på straffavdelningen. "Eleverna var rädda för honom". Harry Ahlgren (skräddarmästare med hårda nypor och ett hetsigt humör, RF:s anmärkning) var en duktig yrkesman. Prästen Svantesson var en timid person och hade mer kontakt än andra anställda med pojkarna. "Han var ju utbildad för det". Mest kontakt hade XX med förmannen, f.d. fanjunkare Svale både på anstalten och efteråt. De samarbetade då om hembyggsdagarna och med politiska och kulturella frågor i bygden. Svale arbetade mycket i hembyggsföreningen i lokalsamhället, där också gammal Bonapersonal samlades. Den f.d. personalen hade också egna träffar, där XX dock inte deltog. 1927 hade Svale blivit nedslagen av några pojkar på anstalten då han arbetade på straffavdelningen. Senare flyttade han till sjukvårdsavdelningen. Svale var noggrann med sitt ordval, militärisk. XX betecknar honom som "en fin människa, han var korrekt".

På min (RF) fråga om varför anstalten las ner 1948, svarade XX snabbt utan tvekan: "Den var inte lönsam längre".

Till vilken typ av män skulle Bonapojkarna uppfostras?

Anstaltens mål med fostran av "vanartiga gossar" från starten till nedläggningen var att göra dem arbetsdugliga och gudfruktiga. Pojkarna betraktades som "ligapojkar", som skulle bibringas "ansvars- och hederskänsla", fastare karaktär och vänja sig vid regelbundet arbete. Vid anstalten skulle de få en viss utbildning i följande yrken (i storleksordning): jordbruk, trädgårdsskötsel, skrädderi, snickeri, smide, skomakeri, sadelmakeri, måleri, mureri och bageri. Eleverna uttogs till de olika yrkena, delvis efter egna önskemål och erfarenheter.² Anstalten skulle från starten vara självförsörjande och det betydde att eleverna svarade för råvaruproduktion av matvaror, skogsbruk och renhållning, tillverkning av kläder och skor, viss inredning och reparation av byggnader, försäljning av smideskonst samt skötsel av djur och skog. De byggde telefonledningen från Bona till Motala och den stora idrottsplanen utanför skolbyggnaden. I genomsnitt arbetade varje Bonapojke på anstalten 300 dagsverken under ca ett års tid, innan det var dags för en villkorlig utplacering, ofta som dräng hos en lantbrukare och därefter utskrivning om man hade skött sig. Under många år gick anstaltsbudgeten med ett överskott, år 1927 t.ex. på 39 400 kr på grund av pojkarnas arbete. Antalet dagar som blev över för andra aktiviteter än arbete, från tidig morgon till sen kväll, var inte många.

För elevernas utbildning till dugliga arbetare, skola de allt efter anlag och förmåga, användas vid de med anstaltens och egendomens skötsel förenade göromålen samt tillika inövas i enklare slöjd och hantverk.

Arbetsdugligheten och skötsamhetsidealet är de normer för manlighetsfostran som är de mest påfallande under hela anstaltstiden. XX ifrågasätter inte de idealen, även om han uppfattar arbetet som hårt. Tvärtom berömmar han anstalten för att så många "blir människor igen" efter anstaltstiden, 80-85 %. Det är högre siffror än anstaltens egna beräkningar, vilka uppgick till ca 60 %.³ Att bli människa igen och att vara arbetsam och skötsam är för XX synonyma begrepp och så verkar han själv ha levt efter utskrivningen från anstalten 1945. Det kan man kalla för en anpassning till anstaltsideologin. Lönsamhetskriteriet på anstalten är han väl medveten om utan att kritisera det. Likaså försvarar han det hårda klimatet på anstalten, att lära sig lyda utan att ifrågasätta och ibland bli agad. De flesta förmännen, som han hade kontakt med, har han också förståelse för. Det var ju inte någon "dalt" som han menar att det är i dag. Den militäriske Svale uppfattar han som en "fin och korrekt människa". Det är en disciplinerad, skötsam manlighet XX gjort till sin efter straffet för bl.a. stöld och åren som Bonagrabb.⁴

Robert Connell och historikern Björn Horgby har båda pekat på hur den respektabla, ordentliga maskuliniteten i arbetarklassen under slutet av 1800-talet utvecklades som en kontrast mot den råa, oordentliga maskuliniteten hos de marginaliserade och oorganiserade arbetarna.⁵ Trots att manlighetsidealen utformades något olika i arbetarklass respektive borgarklass,

har de skötsamhet, arbetsamhet och disciplin gemensamt.⁶ När det gäller den statliga Bonaanstalten kan man konstatera att både förmännen och de Bonapojkar, som anpassade sig som XX ovan, kunde enas om arbetsamhetens och skötsamhetens välsignelse för Bonagrabbarna. Det handlade dock inte om att arbeta sig fram till högre positioner i samhället, att göra karriär eller förkovra sig via studier utan att vara en "duglig arbetare". Att stanna på sin post som arbetare eller möjligen avancera till förman som XX gjorde, var ett tillräckligt mål för en Bonapojke. På det sättet påminner den klassmässiga genusfostran på Bonaanstalten om den fostran till tjänarinna och till lydnad, som drabbade barnhemsflickorna enligt Ingrid Söderberg.⁷

Men den manlighet som förbands med det borgerliga familjeförsörjaridealet och som under 1900-talet spreds till den välbeställda delen av arbetarklassen var inte det dominerande på anstalten. Förmågan att försörja en familj var den mest framträdande aspekten i den disciplinerade manliga skötsamhetskulturen. Yvonne Hirdman har beskrivit ett "husmoderskontrakt" under mellankrigstiden med det manliga familjeförsörjaridealet i fokus i en rad uppsatser. Även Ronny Ambjörnsson och Eva Blomberg har problematiserat en skötsamhetens kultur i arbetarklassen och en framväxande familjeförsörjaridentitet hos manliga arbetare under denna tid.⁸ Genom att visa att man kunde försörja sig själv, en hemmafru och en familj kunde en man kräva respekt och vinna status. Familjelön och barntillägg på lönen genomfördes också delvis i den statliga sektorn för manliga anställda. Detta är den dominerande, med Connells ord, hegemoniska manligheten⁹ som existerade från 1930-tal till 1960-tal i det svenska samhället, vilket de flesta historiker numera är ense om.

På anstalten förekommer inte något tal om familjebildning eller ens sexualitet i undervisningen eller i normerna för manlighetsfostran av eleverna¹⁰. Pojkarna var mellan 15 och 20 år under sin Bonavistelse och de flesta av dem skulle direkt ut i produktionen eller i militärtjänst efter utskrivningen. Vad vore naturligare än att förbereda dem för ett liv med en familj eller åtminstone med en kvinna? Den sexuella nöden var stor på anstalten som Hans Möller beskriver den och kontakter med flickor obefintliga under anstaltstiden. HM beskriver t.ex. hur han gick och tittade på den unga, söta direktörsfrun i brist på andra flickor¹¹. Den unga kokerskan Sigrid hade då och då kontakter med pojkarna i arbetet, som handräckning i köket och som blåbärsplockare i skogen. Men aldrig en sexuell kontakt eller ett sexuellt ofredande, poängterade hon i intervjun¹². Distansen mellan anställd och intagen var omöjlig att forcera på det planet. Sexualbrott tillhörde dessutom de absolut ovanligaste brotten enligt anstaltens egen statistik, 7 av totalt 1867 elever under 26 år hade dömts för "otukt". Tjuvnadsbrott däremot var det vanligaste, 78 % av alla¹³. "Det sexuella tillståndet här är bättre än bland andra kategorier pojkar i städerna. Ett friskt härdande friluftslivs finns på Bona med utearbete, gymnastik och sport. Övervakning av eleverna stävjer sexuellt missbruk", skriver pastorn¹⁴.

Det goda tillståndet vad gäller sexualitet tycks vara liktydigt

med officiellt förtigande av sexualiteten på Bonaanstalten. Möjligen spelar den speciella religionsfostran som förekom en viss roll i detta sammanhanget. Pastorn var tillika förste lärare och ansvarig för den religiösa fostran av eleverna. Kristendomsundervisningen innehöll samtal om sanning, gudsfruktan, fosterlandskärlek, lydnad, ridderlighet, kärlek till naturen, arbetsliv och glädje, självbehärskning beträffande sprit, tobak och sexualitet, sparsamhet och osjälviskhet, rapporterar pastorn år 1931¹⁵. Religionsfostran innebar också att konfirmationsundervisning erbjöds dem som inte var konfirmerade och att man marscherade till kyrkan varje söndag förmiddag för att delta i psalmsång och åhöra predikan. Någon undervisning i moral eller etik, som kunde ha med samlevnadsfrågor att göra, förekommer inte i pastorns redogörelser.

Det friska och härdande friluftslivet har däremot en framträdande plats i redogörelserna för anstaltsåren. Pojkarna spelade fotboll och deltog i idrottstävlingar, där t.o.m. pastorn vann utmärkelser, och där man kunde träffa andra jämnåriga pojkar från andra fotbollslag. När de anställdas pojkar bildade en scoutkår på tjugotalet, erbjöds några elever, som önskade det, att delta efter stor tvekan. En tredjeklass scout utnämndes bland eleverna. Men de visade sig inte värda förtroendet, skriver pastorn, och elevernas deltagande i gemensamma scoutövningar med de anställdas barn upphörde efter detta. Några försök att bilda scoutkår bland elever gjordes senare, men dog ut¹⁶. Scoutidealet för manlighetsfostran av eleverna visade sig däremot i det myckna marscherandet och uppställningarna varje morgon och i disciplineringen av kroppen genom fysiska övningar. Pastorn var enligt Karin Forsell, direktörsfrun sedan 1935, även ordförande i Östergötlands scoutkår¹⁷. Etnologen Bo Nilsson understryker att den framväxande scoutrörelsen under 1900-talets början krävde ridderlighet, sexuell renhet och självdisciplin av sina pojkar¹⁸. Det är manlighetsideal som slog igenom på anstalten under i stort sett hela perioden.

Manlighetsfostran på Bonaanstalten handlade om att skapa en disciplinerad avsexualiserad arbetare åt framför allt jordbruket eller i hantverkssysslor. Det var en manlighetsfostran till lydnad och underdånighet, till att veta sin plats i klassamhället - inte till att efterlikna borgerlighetens respektabla familjefäder som i Ronny Ambjörnssons berättelse om de skötsamma arbetarna i Holmsund. Det handlade inte heller om att kräva sin plats bland överhetens barn i utbildning eller karriär.

Intervju med Hans Möller 10/4 2001

Det fanns dock pojkar, som trots att de inte anpassade sig till anstaltens manlighetsfostran, klarade sig bra i livet efter anstaltstiden. En av dem, Hans Möller, har vi intervjuat. Hans Möller är numera 80 år och har arbetat som målare efter anstaltstiden, men framför allt har han varit kulturarbetare och författare. Han är gift sedan 40 år med Svea och har tre barn. I flera böcker har han skrivit om sina upplevelser

som skyddshemsplacerad och som Bonaelev¹⁹. Han har också skrivit om tegelbruksarbetarna i Uppland och varit med om att ordna ett museum om dem.

Hans Möller är mycket kritisk till Bonaanstalten och kallar den för "en skamfläck för Sverige". Att han klarat sig bra i livet beror snarare på att han träffade Svea direkt efter anstaltsvistelsen och att det var kärleken till henne som gav honom kraft att leva ett bra liv och låta bli spriten, säger han själv. Hans pappa var nämligen fallen för missbruk och hans mor hade dött, när Hans var endast åtta år. Hans bror som var yngre och också varit på Bona hade däremot haft ett svårare liv, gick senare under, "blev kriminell" och dog vid 42 års ålder.

Vi var där samtidigt en kort tid. När jag hade varit ungefär ett halvår på Bona då kom min lillbrorsa dit. Jag var hemskt bedrövad - jag tyckte så väldigt mycket om honom. Du förstår att när vi blev omhändertagna - jag var 15 år då - då var han bara elva år. Jag tyckte jag hade krav på mig att skydda honom, det var nog det. Och det var hårt - pennalismen var hård. Han var en mycket fin människa i sig, men helt förstörd.

Hans Möller beskriver att han ingrep vid flera tillfällen, när han såg uttryck för pennalism på anstalten från "s k tättarpojkar" som plågade de mindre eleverna och tog deras tobak t ex. Han själv tillhörde de äldre eleverna och var rätt stark. Vid ett tillfälle vågade han dock inte ingripa till försvar av en av de yngre grabbarna, som försökte skoja med en förman, som ertappat honom och Hans Möller med en hemmagjord födelsedagstårta, där grädden var stulen från lagården. När förmannen frågar varifrån tårtan kommit, svarar Sorken, en liten Bonagrabb, 15 år: "Från min halta moster i Marocko!"

Då viner det en smocka rakt på näsan på den lille Sorken. Blodet pulserar kraftigt ur näsan på honom och han faller raklång bakåt. Hans Möller beskriver hur han känner sig förödmjukad själv av förmannens övergrepp. Han vill visa honom vilket förakt han känner "för typer som han" men det enda han vågar är att blänga ilsket på honom:

När jag äntligen utan ett ord lämnar dom, och tar mig till min egen box känner jag mig krympt och full av självförakt. Jag vet att kryperiet och fegheten är ett medel för att klara av tillvaron här, men missaktningen mot mig själv kommer jag inte ifrån²⁰.

Föraktet mot den repressiva manligheten, som de flesta av förmännen symboliserade, går igen både i intervjun med Hans Möller och i boken *Bonagrabben!* Möller tillstår att agan avskaffades officiellt på Bona 1935, men därefter skedde den i stället okontrollerat. Tidigare skulle den ju redovisas och bokföras, men efter det officiella avskaffandet, kunde den i gengäld bli "jåkligt hård". Hans Möller kritiserar också det faktum att personalen var utbildad för sin uppgift och ofta förbjuden eller ovillig till någon som helst kontakt med pojkarna. Militär disciplin och elevuppställningar på led

förekom dagligen. Där fanns inget mänskligt eller humanitärt i relationen mellan förman och elever enligt Hans Möller.

Några i personalen vid straffavdelningen betecknar Hans som sadister, de var råa, "dumma och okunniga". Det var de som tvingade pojkarna att hugga ved hela dagar under total tystnad som straff för någon förseelse. Förmannens inställning till eleverna, enligt Hans Möller, var att var man inte besvärlig så var man bra. Någon uppmuntran för intellektuella intressen kan han inte heller minnas utom en gång då en ung vikarierande präst kallade på honom en kväll för att tala med honom om hans bakgrund och hans framtid. Kanske han visste att Möller "höll på och skrev" även under Bonatiden. Men samtalet ledde inte någon vart.

Flera av pojkarna kunde enligt Hans Möller värna sin integritet och uttrycka sitt förakt mot förmännen på ett ironiskt sätt eller stoltsera med kunskaper som de visste att förmännen inte hade. När tyskarna just hade anfallit Polen i september 1939 utspann sig ett samtal i dagrummet på C-avdelningen. Gasten, en Bonagrabb som är socialist, frågar förmannen Tarzan om han tror att polackerna skall klara Hitlers pansar. Tarzan som "vädrar underläge", tiger förstas.

Hörde förman Per Albin tala i radio i går kväll? fortsätter Gasten troskyldigt med en röst utan sarkasm. Statsministern förklarade Sverige neutralt. Det är ju bra! Hur ska det gå om förmännen här måste dra ut i krig. Har förman tänkt på det?

Tarzan hade all möda i världen att behärska sig. Det enda han kan komma på att säga är att "nu får det vara nog med tjafs" och så vänder han på klacken, tittar sig ilsket om och går sin väg²¹. Nej, några diskussioner om tillståndet i världen uppmuntrades inte på Bona - trots att samtalet handlade om en storkonflikt, inledningen till andra världskriget i detta fallet. På min fråga om den erkänt spirituelle direktören Bertil Forsell inte uppmuntrade till samtal med eleverna, svarar Hans Möller nekande. Han berättade om en frågesportkväll med pojkarna från alla avdelningarna. Hans Möller kunde svara rätt så bra, och så fick han frågan vad förkortningen KB betydde. Han svarade att det var dels konungens befallningshavare och Kungliga biblioteket. Men då sa en av Bertil Forsells favoriter bland pojkarna att det betydde Karlbergs bollklubb och då fick han rätt²²!

Några av förmännen skildras däremot som lite mänskligare än andra. Framför allt Jiggis, den gamla lagårdskarlen, var en fin människa enligt Hans Möller, men mobbad av sina arbetskamrater. Jiggis ger Hans ett lindrigare jobb i lagården, när han kommer en morgon och är trött och han hjälper honom att slippa det tunga jobbet med tröskningen, när han visar allergiska reaktioner. En dyster decembermorgon ger Jiggis Hans och en annan Bonagrabb en ask cigarrcigaretter i julkapp, vilket är emot reglementet²³. Med Jiggis kan Hans diskutera Sovjets anfall på Finland 1939. Det var till Jiggis familj Hans gick sista kvällen när han hade ledigt innan han muckade från anstalten. Där blev han väl mottagen och fick dricka kaffe i riktig kaffekopp.

Jiggis är den ende i personalen som Möller hade kontakt med på anstalten. Flera av grabbarna utbytte han dock ofta tankar med, oftast en och en eller i smågrupper. Det var Gasten, som var väl påläst både vad gäller litteratur och tidningsnyheter och Röksugen, som var lite "skör" men snäll och skojig. Till honom är boken *Bonagrabben!* dedicerad och Hans berättade att han dog strax efter Bonatiden, sannolikt genom självmord. Den intellektuelle men dystre Farfar, som senare skickades till sinnessjukhus för påstådd homosexualitet, blev också en vän:

... alltså de kontakter man fick kamrater emellan det var med såna människor som man tyckte att de hade någonting att säga eller ge mig något utbyte av samtal. I övrigt så var vi individer och gick bara med den längtan att vi skulle slippa det där²⁴.

En gång rymde Hans från Bona. Det var märkligt nog med en elev han inte gillade. Det varade bara ett par timmar innan de skildes och Hans blev fast, men rymningen hade ändå sitt värde. "Man längtade efter tjejer och ville ut". Före Bonavistelsen och efter skyddshemmet hade han ju varit på luffen i två år och "upplevt livet". Bonatiden blev straffet för den rymningen.

I motsats till XX talar Hans gärna om att han varit på Bona²⁵. Han säger att det inte är han som skall skämmas för en sådan anstalt. Ett stort problem med anstalten var att alla sammanföstes, "ungdomar med klart förstånd" med imbecilla och de blev behandlade på samma sätt. "Visst hade de kunnat skilja på oss", menade Hans. Han hävdar också att dagens ungdomsvård är betydligt humanare och mer pedagogisk än Bonaanstaltens. XX tyckte däremot att det numera daltas med unga brottslingar.

Den egensinniga manligheten - motkulturen

Ella Johansson beskriver skogarnas fria söner i sin doktorsavhandling om de norrländska skogsarbetarna vid seklets början²⁶. Deras liv utmärktes av ett relativt självständigt arbete och egensinniga handlingar. De levde med en ständig längtan efter frihet och uppbrott. På många sätt utformade de sina liv som en kontrast eller protest mot ett ordnat familjeliv och den skötsamma manligheten i byarna. Fastän de inte tvingades till skötsamhet eller disciplinerad bofasthet, värnade de om, ja t.o.m. idealiserade sin frihet, sina dikter och sånger vid lägerelden. Ella Johansson betonar nämligen att skogsarbetarna även odlade en intellektuell manlighet, där böcker och kultur spelade större roll än materiella värden. I Hans Möllers fall blev rymningarna från skyddshemmet och från Bona och som "lösdrivare" under de två åren en protest mot inlåsningsen, d.v.s. mot ett reellt tvång att räta in sig i leden och mot den militära disciplinen. Även i hans fall fungerade litteraturen som stimulans och räddning från tristess och andlig utarmning. Hans Möller berättade för oss att han ofta besökte bibliotek under sina rymningar på 1930-talet dels för att läsa och dels för att det var ställen där polisen sällan letade

efter förrymda fångar. Så kom han till ett bibliotek någonstans i Sverige, hungrig och frusen och grep första bästa bok för att ta skydd bakom. Det råkade vara *Åke och hans värld* och den gav honom en läsoplevelse, så att han glömde bort både hunger och ensamhet. Flera medlemmar av 1930-talets unga manliga arbetarintelligentsia levde under några år på vandring och på flykt undan normaliteten med böckerna som huvudkudde och himlen som tak²⁷. Det blev en livsstil för unga fattiga intellektuella och ett sätt att göra en dygd av nödvändigheten, arbetslösheten, i det Fattigsverige som det unga folkhemmet ännu var på 1930-talet. Det var framför allt en livsstil, som gav en gnutta självrespekt och makt över det egna livet²⁸.

På min fråga till Hans om Bonagrabbarna utvecklade någon egen motkultur, svarade han först nej under hänvisning till att de var "kreatur" på anstalten, rädda och ansatta av hemlängtan. Sedan gick han med på att rymningarna i alla fall var ett exempel på att man inför sig själv försökte visa att man skapade en egen väg i livet, en slags uppkäftighet. Maria Sundkvist menar att de sk vanartiga barnen inte var några passiva objekt som lät sig styras. Hon visar i stället fram barn som på eget bevåg tog sig rätten till en annorlunda barndom än den som deras föräldrar och lärare ville ge dem. Kampen om hur barndomen skulle te sig fördes således av dem själva. De underordnade sig inte de vuxnas idealbild. De levde ett bångstyrt liv i skuggan av socialpolitiska åtgärder och vuxnas kontroll²⁹. Birgitta Svensson menar att tattarena i sin kamp mot överheten t.o.m. utvecklade en sorts motkultur, vilket gav dem en egen tattaridentitet samtidigt som de medverkade till den samhälleliga konstruktionen av tattaren³⁰.

Bonapojkarna hade en språklig kod som gjorde dem igenkända för varandra: "Bonáfis luktårilla" står det under titeln på titelbladet i Hans Möllers roman. Om man uttalar orden med den betoning, som HM anger är det omöjligt för en utomstående att förstå. Det är ett exempel på en motkultur. Andra exempel är de uttryck för kunskap om litteratur och politik, som HM och några av hans kompisar ger exempel på och som de briljerar med inför förmännen. Att de kunde känna sig lite överlägsna förmännen, som de föraktade och var rädda för, på ett intellektuellt plan! Ofta knöt HM relationer med kompisarna i små grupper. Han var intresserad av samtal och att etablera djupare kontakter. Det var nämligen just det som anstalten inte erbjöd, det var t.o.m. förbjudet för förmännen och övrig personal att inlåta sig i samtal eller närmare kontakt med grabbarna³¹.

Hans Möllers berättelse handlar i hög grad om behovet av att bli sedd. Det blev han också av några kamrater och av förmannen Jiggis. Han skapade alltså en egen samtalskultur på några individuella plan, där hans intellektuella manlighet kunde få någon liten bekräftelse. Andra pojkar tog enligt HM chansen att göra sig åtminstone hörda varje söndag i kyrkan. De sjöng psalmerna så brusande och intensivt som om "pojkarna kände att nu så har vi chansen och gör oss hörda"³².

För den intellektuella, egensinniga manlighet som Hans Möller representerar måste anstaltens krav på inordning, disciplin och lydnad vara likvärdigt med förtryck. Han återkommer också flera gånger till anstaltens omänsklighet och brist på humanitära värden i intervjun och i sina böcker. På anstalten blev en elev inte sedd som en egen individ med förmåga att tänka och känna. Att formulera sig och samtala var nödvändigheter i livet som Hans Möller tidigt utvecklade och som han på egen hand trots allt skapade tillfällen till även på Bona. Han är också den som höll kontakt med andra Bonapojkar efter anstaltstiden. Hans böcker och föredrag om anstalten var också ett sätt att offentliggöra en protest mot det han uppfattade som omänskligt på anstalten. Det var hans sätt att formulera sin egensinniga manlighet och sin motkultur. Men därmed har han inte lämnat anstalten bakom sig. Han berättade för oss att han fortfarande kan drömma mardrömmar om att han befinner sig i sin "box" inlåst på Bonaanstalten.

Anstalten hade för XX och Hans Möller helt olika betydelser. I det första fallet som en avstamp mot en manlighet som utmärks av skötsamhet, lydnad och disciplinering, men också sannolikt en skam över att ha varit en Bonagrabb. I det andra fallet betydde anstalten en förtryckets manifestation, både klassmässigt och i sin manlighetsfostran, som Hans Möller öppet och egensinnigt har protesterat mot hela sitt liv och bearbetat i sitt konstnärliga arbete.

Vi tror, i linje med det som Staffan Larsson kallar för generaliseringar via maximerad variation, att dessa båda hållningar kan vara typiska för flera Bonagrabbar³³. I varje fall finns det åtminstone ytterligare en Bonapojke, Yngve Eskilsson, som formulerat sig i Fasta Paviljongen om Långholmen, och flera som skrivit insändare mot anstaltens fostran³⁴. Samtidigt är det många som aldrig talat om för arbetskamrater, vänner och kanske inte ens anhöriga att de varit Bonagrabbar utan alltid levt ett till synes "normalt" och välanpassat liv.

Noter

1. Se Kristina Engwall, *"Asociala och imbecilla". Kvinnorna på Västra Mark 1931-1967* (Örebro, 2000)
2. Årsberättelser 1905 och 1937.
3. Årsberättelser 1927 bilaga C, 1920 och 1936-37. Vadstena Landsarkiv.
4. Minnesbok xxxx.
5. Robert Connell, *Masculinities* (Los Angeles, 1995); Björn Horgby, *Egensinne och skötsamhet: Arbetarkulturen i Norrköping 1850-1940* (Stockholm, 1993).
6. Claes Ekenstam, *Manlighetens kriser och kransar. Mansbilder och känsloliv vid tre sekelskiften i Sekelskiften och kön*, red. Anita Göransson (Stockholm, 2000). Rationaliteten hade inte t.ex. inte samma betydelse inom arbetarklassen.
7. Ingrid Söderlind, *Barnhem för flickor. Barn, familj och institutionsliv i Stockholm 1870-1920* (Linköping, 1999).
8. Yvonne Hirdman, *Genusystemet*, Maktutredningens huvudrapport SOU 1990:44 ; Kvinnorna i välfärdsstaten i *Kvinnohistoria. Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar* (Stockholm, 1992); Ronny Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren: Idéer och ideal i ett norrländskt sågverksambälle* (Malmö, 1988); Eva Blomberg, *Män i mörker: Arbetsgivare, reformister och syndikalister. Politik och identitet i svensk gruvindustri 1910-1940* (Stockholm, 1995); även Renée Frangeur, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna, Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige* (Lund, 1998).
9. Connell.
10. Årsberättelser 1905-1948 och Pastorns och förste lärarens berättelser 1905-1948.
11. Hans Möller, *Bonagrabben!* (Stockholm, 1985) och intervju med författaren.
12. Intervju med f.d. kokerskan Sigröd Pettersson 10/4 2001.
13. Årsberättelsen 1930.

14. Pastorns berättelse 1924. Det märkliga är att det pratades en del internt på anstalten om att just denna pastor, som rapporterar om att stävja sexuellt missbruk och självbehärskningen vad gäller sexualiteten, var homosexuell själv och hade möjligheter till "förbindelser" med pojkarna. Karin Forsell drog en lättnadens suck när han slutade 1935 . Hans avskedspredikan var enligt KF 27/4 2001 mycket gripande och fylld av uttryck för uppriktig ånger över felsteg!
15. Årsberättelsen 1931.
16. Pastorns berättelse 1932.
17. Intervju med Karin Forsell 27/4 2001.
18. Bo Nilsson, *Maskulinitet* (Umeå, 1999).
19. Hans Möller, *Mördarskolan, Så ung och så fördärvad och Bonagrabben!*
20. *Bonagrabben!* s 93.
21. *ibid.* s 140.
22. Intervju med HM.
23. *Bonagrabben!* s 166.
24. Intervju med HM.
25. Se inledningen till intervjun med XX.
26. Ella Johansson, *Skogarnas fria söner: Maskulinitet och modernitet* (Stockholm, 1994).
27. Se t.ex. Lars Ahlin, *Tåbb med manifestet* och Harry Martinsson, *Vägen till Klockrike*.
28. Se Maria Sundkvist, Gud ser Dig! Var redlig! I Bergqvist, K; Peterson, K; Sundkvist, M. (red) *Korsvägar*. (Stockholm, 1995) om de vanartiga barnens kamp för att utforma sitt eget liv. Se även Birgitta Svensson, *Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan* (Stockholm, 1993); Maria Sundkvist, *De varnartade barnen. Möten mellan barn, föräldrar och Norrköpings barnavårdsnämnd 1903-1925* (Stockholm, 1994);
29. Sundkvist 1995.
30. Svensson 1993.
31. Intervjuer med Sigrid Pettersson och Karin Forsell.
32. Intervju med Hans Möller.
33. Se konferenspaper Staffan Larsson, *Om generalisering från kvalitativa studier*, bidrag till konferensen Ethnography and learning 14-15 mars 2001.
34. T.ex. Clarence Andersson.
35. När jag, RF, arbetade på Bona folkhögskola fick vi flera gånger besök av välskräddade f.d. Bonapojkar, som inte berättat för någon om sin Bonatillvaro, och som ville vara anonyma.

Broderskap

Av Stig Grundvall, Doktorand, Göteborgs universitet, institutionen för socialt arbete. Grundvalls forskningsområden är Biker-kulturer, ungdomar i riskzon, familjeterapi och psykosocialt arbete

Man kan inte ta avstånd från kamrater som man har vuxit upp tillsammans med bara för att de har gjort något dumt. Har de gjort en kriminell handling och tagit konsekvenserna av det och avtjänat sitt straff är de väl inte längre kriminella. Man skall inte behöva bära en kriminell stämpel hela livet för att man vid något tillfälle burit sig dumt åt. De är ju samma personer och de förblir ens kompisar. Vi har i klubben under åren tagit hand om en del killar som varit på väg utför. (Samtal med en biker från Göteborg)

I Sverige finns uppskattningsvis 700 motorcykelklubbar. Hälften är rygg-märkesklubbar och känns igen på att medlemmarna bär skinnväst med klubbens logo på ryggen. Ryggmärkesklubbarna ingår med sin mångfald i ett vitt förgrenat nätverk som ibland beskrivs som *Harley Davidson miljön, bikerkulturen* eller *mc-kulturen*. Detta nätverk omfattas av motorcyklister med gemensamma intressen och attityder där en del är mer hängivna och odlar en kulturspecifik livsstil. Paul Willis (1979) använde en distinktion mellan 'lifestyle bikers' och 'conventional bikers' där de förra till stor del sammanfaller med vad man brukar kalla 'outlaw bikers'. Suzanne McDonald-Walker (2000) hävdar att den polariseringen är tveksam och menar att motorcyklister i gemen placerar sig i ett kontinuum mellan de olika dimensionerna. Att köra motorcykel är för de flesta bikers en högt värderad aktivitet som ibland tenderar att övergå i en livsstil. Motorcykeln bör därför förstås som ett symboliskt laddat objekt med central ställning i ett liv som också inbegriper sociala och moraliska plikter samt ansvar för en rad mellanmänniska åtaganden. Även om begreppet outlaw inte är entydigt så indikerar det - oavsett vem som använder det - en form av avståndstagande i förhållande till samhället. Talar vi om outlaw-bikers handlar det om att broderskapet, det vill säga kamratskapet och gemenskapen i den egna gruppen, väger lika starkt - och ibland starkare - än samhällets lagar och förordningar. Man hävdar i bikerkretsar att man lever vid sidan av lagen, men inte utanför lagen.

Bikermiljön är inte enhetlig utan bör ses som en heterogent sammansatt kultur där människor från olika skikt i vårt samhälle deltar i olika hög grad. Många, antagligen de flesta, lever ett parallellt liv anpassat till vardagslivets mödor med arbete, familj och barn. Det går inte att påstå att bikermiljön ser ut på ett sätt, men på gott och ont hänger bikervärlden ihop i ett nätverk som värnar om och betonar en livsstil som inte alltid går hand i hand med gängse värderingar. Man håller ihop och skyddar sin livsstil för att få fortsätta leva på det sätt man föredrar även till priset av utsatthet. (Grundvall 2001)

I de klubbar där motorcykelåkandet alltmer har blivit en

livsstil spelar broderskapet en avgörande roll. Enligt Joi Bay (1998) kan man tala om broderskap på två nivåer. Det finns i en vidare bemärkelse ett mer generellt broderskap mellan 'rik-tiga' bikers. Detta överordnade broderskap är inte sammanbundet av personliga relationer utan är ett abstrakt kamratskap där man som biker har förpliktelser gentemot andra bikers. Det innebär att bikers utifrån kulturella koder och livsstil känner igen andra bikers. Av lojalitet mot bikerkulturen är man beredd att välvilligt bistå varandra. Detta gäller i stort inom den delkultur som jag tidigare benämnt som bikermiljön.

På ett personligt plan finns också det primära broderskapet där man tillsammans med medlemmarna i klubben bildar ett tätt socialt nätverk där mottot är "en för alla - alla för en". Broderskapet handlar här om hängivenhet inför klubben och dess medlemmar. Det är något som växer fram ur att ständigt vara tillsammans och dela såväl glädjeämnen som vedermödor.

Broderskap är kärlek till medlemmarna i klubben. Det finns alltid en broder där som är beredd att ge dig ett handtag om det behövs. Det finns alltid en broder som är beredd att låna dig pengar till bensin, det finns alltid en broder som du kan prata med om något tynger ditt hjärta. Broderskap är något som växer fram ur att vara tillsammans. Det är en känsla som inte går att förklara. Du behöver aldrig oroas för det finns alltid någon där som är beredd att backa upp dig, och du vet det. (Wolf 1991 s. 96)

För en bikerklubb är broderskapet och etablerandet av vänskapsband viktigare än den formella organiseringen. Genom ständiga kontakter och interaktioner går man upp i kollektivet och bildar ett informellt socialt nätverk som tenderar att bli viktigare än det nätverk som finns utanför klubben. Broderskapet blir till sociala band som sträcker sig utanför klubbundna aktiviteter. Banden mellan medlemmarna är genomgripande och tjänar skiftande intressen. Man assisterar varandra vad gäller såväl pengar, bostad, arbete som personliga problem. Likaväl som man delar de goda stunderna av motorcykelglidande och fester tar man också hand om varandra i tider av svårigheter som till exempel om någon är i fängelse, på sjukhus eller utsätts för personliga hot. Man är beredd att offra sitt välbefinnande till förmån för sina bröder. Broderskapet kan sammanfattas i samhörighet, hängivenhet och intensiva och mångfasetterade interpersonella relationer. Genom denna samhörighet blir man en del av ett gemensamt öde som sammanfaller med klubbens överlevnad. (Wolf 1991, Thompson 1966, Bay 1998)

En medlem kan alltid räkna med understöd från sina bröder i hotfulla situationer, men om personen utnyttjar förtroendet och använder det till men för klubben och dess övriga medlemmar kommer han att ställas till svars för vad han har åstadkommit. I media ges en bild av ett utåt sammansvetsat "gäng" som försvarar varandra blint, men där offentlighetens blickar upphör träder oftast en inre process vid där den skyldige får försvara sitt beteende. Inte sällan träder klubbens egna sanktioner in och vid upprepade missbruk av förtroendet kan medlemmen uteslutas.

Initiation

Den *ömsesidiga-understöds etiken* blir en viktig gränsmarkör som skyddar medlemmarna från angrepp och avskräcker utomstående. Detta ställer stora anspråk på de personer som aspirerar på att bli medlemmar. Vem som helst platsar inte i klubben. Det går inte att ställa sig utanför och inte ingripa om en broder är i fara. Initieringen blir därför en viktig procedur för att försäkra sig om hängivenhet och solidaritet. Ju mer etablerad och ju högre status en klubb har desto längre tid tar det att bli medlem. Ett stort engagemang satsas i de personliga relationerna och varje avhopp, frivilligt eller påtvingat, blir en stor belastning för gruppen. Man har satsat en del av sig själv i relationen och det känns som ett svek när personen inte lever upp till förväntningarna. Klubben blir som en tätt sluten familj och klubblivet blir en livsstil.

För att bli medlem i en klubb blir man oftast inviterad till en av klubbens fester. Om klubbmedlemmarna finner personen intressant inbjuds man så småningom att komma allt oftare för att delta i aktiviteter - man får då officiellt status som "hang-around". Som hang-around kan du hänga med klubben en tid, cirka 1-2 år, förrän eventuellt någon i klubben är beredd att sponsra dig som "prospect". Tiden som prospect, som kan variera från 1 till 3 år, är till för att pröva förtroendet. Det är viktigt att relationer och band till utomstående inte stör förbindelsen med klubben och själva initieringen blir en process där utsida band tunnas ut och hängivenheten till klubben förstärks. Som prospect handlar det om att ställa upp och visa vem du är inför medlemmarnas granskande ögon. Du sätts att utföra vardagssysslor, ordna fester, vara chaufför etc. och antas finnas till hands för att hjälpa medlemmarna. Myter gör gällande att det är en tid av slavarbete och att man förnedras via initiationsriter. Det kan finnas klubbar som utnyttjar provmedlemmen på detta sätt, men mestadels hör dessa procedurer till en förgången tid och rövärhistorier. Idag är tendensen den att prospectmedlemmen en längre tid ingår i de vardagliga sammanhangen och där synas. Prospecttiden har förlängts för att på så sätt försäkra sig om rätt medlem. Alla medlemmar måste vara överens för att en prospect sedan skall upptas som medlem. Klubbmedlemskapet blir genomgripande och personens identitet kommer alltmer att förknippas med klubben, både i egna och andras ögon.

Man skulle kunna tro att likriktningen är stor men paradoxalt nog vittnar de flesta initierade om att individualiteten odlas.

Olikheter ses som berikande för klubbens utveckling och man förväntas vara sig själv och framhäva sin karaktär. Rättframhet och ärlighet är honnörsord som bildar stommen i en speciell moralisk kod byggd kring heder och ära. Medlemmarna är klubben; de konstituerar klubben. Bikers vill ogärna bli kontrollerade, vad det än gäller. Det finns därför ingen överordnad organisation som talar om för medlemmen vad han får och inte får göra.

I massmedia framställs bikerklubbarna som hierarkiskt uppbyggda och toppstyrda. Det kan gälla gentemot icke-medlemmar men däremot inte inom klubben, d.v.s. klubbmedlemmar emellan. Mestadels är klubbarna demokratiskt uppbyggda inbördes och varje klubbmedlem har i princip lika stort inflytande, en medlem - en röst. Det som bestämmer verksamheten är det gemensamma mötet en gång i veckan där löpande frågor tas upp samt ett begränsat antal regler som reglerar umgänget. Mötet har med tiden blivit klubbens beslutande organ och det är medlemmarna tillsammans som beslutar i olika ärenden. Att vara president eller ordförande i klubben har till övervägande del en representativ funktion och är sällan någon åtråvärd syssla. Presidenten för klubbens talan i kontakt med omvärlden. Övriga sysslor är också av enbart funktionell natur, till exempel seargent-at-arms eller treasurer (kassör)¹. En bikerklubb eller avdelning har sällan mer än 20 medlemmar. Med större antal förlorar man överskådligheten och de täta, sammansvetsade relationerna tunnas ut och klubben blir mer som vilken förening som helst. Broderskapet tenderar i sådana fall att bli en formalitet.

Rivalitet

Man får inte bortse från att det finns svårigheter med denna konstruktion av tät och sluten gemenskap. Baksidan av broderskärlek är brodersrivalitet. Rivaliteten skyltar man inte med utåt. Den blir en inre angelägenhet där skärmytslingar löses som reglerade tvister. Rivaliteten kan ibland visa sig i att gruppen formerar sig i fraktioner, där olika inriktningar förespråkas (se Wolf 1991). Det har också hänt att ett pyrande missnöje tar sig våldsamma uttryck gentemot en eller flera personer (se Nielsen 1993). I etablerade klubbar är rollerna sedan flera år tillbaka tydligt utmejslade och den nytillkomna växer successivt in sin specifika roll som allteftersom jämkas samman med de övrigas. Man undviker på så sätt mycket friktion. Familjen med sin långsiktiga organisering blir en behjälplig metafor i förståelsen av rollfördelningen i klubben. Rivaliteten accentueras ibland i kontakten med bikers från andra klubbar. Där är rollfördelningen under ständig omförhandling och en bikers anseende kan lätt ifrågasättas. Enligt Bay (1998) är summan av anseende konstant och du kan bara förbättra ditt anseende genom att vinna det från någon annan, som i sin tur mister i respekt. Duster och fejder har därför inte varit ovanliga klubbar och bikers emellan. I

¹ I Sverige används de amerikanska och svenska begreppen parallellt. Tendensen är att internationella klubbar och nyare svenska klubbar använder de amerikanska benämningarna, medan ett flertal äldre klubbar har bibehållit de svenska motsvarigheterna. Seargent-at-arms är inte direkt översättningsbart, men hans uppgifter sammanfaller med att vara klubbens ceremonimästare eller ordningsman.

och med de internationella klubbarnas intåg i Sverige, som Hells Angels och Bandidos, har en viss stabilisering skett då få personer vågar anta en utmaning mot en medlem av dessa klubbar. Å andra sidan kan personliga kontroverser få oanade följder och bli till eskalerande fejder klubbarna emellan. Slutenheten och hemlighetsmakeriet kan på sikt också ställa till svårigheter. Som med alla slutna sällskap finns en risk för inåtvändhet där vissa åsikter förstärks och andra förnekas. Utsattheten kan förstärka detta då negativa förväntningar lätt blir självuppfyllande.

Heterogeniteten bland klubbarna är stor och det jag här skisserat måste ses som mer allmänna tendenser. Den ena klubben är inte den andra lik. Ryggmärkesklubbarna är i olika grad tätt organiserade. Den klubb som jag själv har följt har utvecklats från en kamratklubb till bikerklubb sedan starten 1998. Från början var det några kompisar som träffades och ville starta en mc-klubb. Öppenheten var stor och man gjorde ingen skillnad på klubbmedlemmar och gäster. Med tiden kan man urskilja att den allt mer börjat organisera sig utifrån klubbens specifika intressen. Trots ideliga maktkamper och rivalitet börjar rollerna för varje medlem bli tydligare och gränsen gentemot omvärlden mer markerad. Det tar sig i uttryck i att ett par av medlemmarna allt mer för klubbens talan utåt, flickvänner och fruar avgränsas allt mer genom att de inte tillåts lägga sig i klubbens angelägenheter och att veckomöten blivit exklusiva och endast för medlemmar. Den från början festglada kompisars klubb har tagit viktiga steg in i bikervärlden.

Samtidigt som gränserna utåt förstärks blir umgänget mellan medlemmarna tätare. Det kan låta paradoxalt men också utbytet med andra klubbar ökar i takt med klubben får en tydligare profil. Samhörigheten förstärks och umgänget blir mer självklart.

Andra brödraskap

Broderskap, mäns förhållanden till män, har tidigare varit ett minst lika viktigt socialt fenomen som äktenskapet, mäns förhållanden till kvinnor. Övergången till kapitalistiska produktionsformer reducerade, på gott och ont, broderskapets sociala betydelse till individuella kamratskap. Dessa organiserades och kom till uttryck i form av föreningar, klubbar och olika loger. När man allmänt talar om broderskap handlar det mestadels om ett socialt förhållande män emellan, mer sällan ett biologiskt broderskap. Broderskapet är då en gemenskap formad kring arbete, kamp och makt. När ett broderskap blivit formaliserat och slutet, ofta i form av hemliga sällskap, brukar man benämna det brödraskap. Brödraskapet odlar mäns samhörighet med män avskilt från familjegemenskapen. Den hemliga strukturen tjänar inte bara till att skapa fruktan bland oinvigda utan också till att uppnå en mer effektiv kontroll över politisk och ekonomisk makt i samhället. Med initiationsriter och ceremonier sker ett urval som skall garantera gruppens fortlevnad genom att få med modiga, dugliga och pålitliga kollegor och efterträdare. De mäktigaste brödraskapen, i dagens samhälle logerna, vill därför försäkra

sig om att dra till sig de "bästa" kandidaterna. (Fausing et al 1987)

Klostret och dess munkordnar är kanhända det äldsta och mest konsekvent genomförda brödraskapet. Klostret är ett litet samhälle med en social ordning präglad av planering, organisation och krav på självkontroll hos individerna. Håkan Thörn (1997), som beskriver det moderna samhällets uppkomst, ser klostrets brödraskap som en av inspirationskällorna till de välkända parollerna frihet, jämlikhet och broderskap i den franska revolutionen. Samtidigt tycks klostermiljön och dess livsgemenskap sätta fingret på ett dilemma kopplat till brödraskap och till det moderna samhället. Klostret som skulle utgöra en oas i utvecklandet av jämlika, individuella möjligheter till andlig och intellektuell utveckling skapar genom sin avskärmning hierarkiska maktstrukturer och förtryck. Umberto Eco skildrar utförligt klosterlivet och dess konsekvenser i sin bok *Rosens namn* (1983).

Historiskt finner vi också brödraskap inom skråväsendet. Ursprungligen skulle den garantera ett gott hantverksarbete men kom med tiden att betyda en monopolisering. Kännetecknande för skrået var dess bestämda hierarki med lärling, gesäll och mästare. Initiationen föregick varje nivå och blev allt strängare ju närmare maktens centrum man kom. Den tekniska utbildningen var också kopplad till livsgemenskap och blev på så sätt allomfattande till att gälla även det mest privata. Överinseendet och den sociala kontrollen var total och kom att å ena sidan att garantera den enskilde skråbroderns och hans familjs trygghet och överlevnad. Å andra sidan, om en skråbroder vid upprepade tillfällen bröt mot hantverkets etos, dess ära, kunde han vänta sig att bli utstött, vilket var detsamma som ekonomisk ruin och förlust av borgerlig heder.

I takt med den kapitalistiska omvandlingen av samhället kom den växande varuomsättningen att tvinga mästaren att skilja mellan varuproduktion och hushåll. Det var början till skråsystemets sönderfall. Den ökade tillgången på ekonomiska medel och massproduktion delade upp den tidigare gemenskapen i kapitalägare och lönearbetare. Försörjningen blev individualiserad och det var upp till var och en att bli *sin egen lyckas smed* (Edgren 1987, Josefsson 1988).

Maskulinitet

Vad som krävs för att växa upp till man varierar mellan kulturer. I västerländska samhällen försiggår den offentliga demonstrationen av maskulinitet främst på tre sinsemellan länkade arenor – hemmet, arbetet och manliga sammanslutningar. Att sätta upp ett nytt hushåll är den essentiella kvalifikationen för manlighet. När hushållet är etablerat träder mannens produktiva egenskaper in kopplat till rollen som försörjare. Den tredje arenan av betydelse för den manliga identiteten är manliga sammanslutningar. De kan vara av olika slag allt från den lokala tavernan eller fritidsklubben till hantverksgillet. Attraktionen hos manliga sammanslutningar har oftast varit störst hos de unga ogifta som förnekas maskulinitetens fulla privilegier. Dessa tre olika delar har säl-

lan kunnat ses som ett sammanlänkat system utan har historiskt karakteriserats av motsägelser och instabilitet. Det har ständigt funnits konflikter mellan det privata och offentliga. Förväntningarna på arbetsplatsen och i hemmet har varit olikartade. Likaså har snacket på klubben inte varit gångbart i hemmet. Var har mannens "verkliga jag" fått plats? (Tosh 1994).

I min förståelse av bikerklubben kan ovanstående bild tjäna som underlag till en närmare betraktelse. Hemmet, arbetet och klubben är alla centrala arenor för bikerns maskulina identitet. Det som kan vara intressant är hur bikern viktat och balanserar de olika delarna mot varandra. Klubben har oftast en mer framskjuten plats än vad andra sammanslutningar tenderar att ha för män. Klubben blir den institution som står för kontinuitet och stabilitet. Äktenskap spricker men klubben består. De flesta bikers träder in i klubblivet när de fortfarande är ungar och odlar där kontakter av bestående karaktär. När kvinnan, den blivande hustrun, kommer in i bilden blir hon oftast tvungen att ge klubben och motorcykelintresset en oinskränkt plats i mannens liv om familjelivet skall fungera.

Motorcyklister i efterkrigstid har till största delen varit män från arbetarklass (se Lagergren 1999, Aronsson 1998). Intresset för mekande och körning har varit ett accepterat sätt att leva ut de behov som släckts av ett monotont arbete. Många av dagens aktiva bikers är i trettioårsåldern. Det innebär att de flesta på ett eller annat sätt drabbats av 1990-talets ekonomiska kris och arbetslöshet. För en del har det inneburit att arbetet aldrig kommit att bli en garant för trygghet och försörjning. 1990-talets kris kan i förlängningen ses som en slutpunkt på decennier av strukturella samhälls- och ekonomiska förändringar där nedlagda industrier ödelagt möjligheter till arbeten av manuell karaktär. Åtskilliga personer inom biker-rörelsen har överhuvudtaget inte fått en chans att etablera sig på arbetsmarknaden.

Broderskapets betydelse inom de svartas "faderlösa" kulturer har länge haft en framskjuten plats. Idag ser man allt fler tecken på att denna form av gemenskap också vinner inträde i

företrädesvis vita kulturer. Då patriarkala strukturer och auktoritära mönster börjar rämna ställer det andra krav på fadern för att kunna upprätthålla sin roll som förebild och vägvisare. Brist på reellt faderskap förstärker sökandet efter brodersgemenskap (se Sernhede 1996). Efter mordet på urfadern blir söner/bröder tvungna att upprätthålla moralen utifrån andra förutsättningar (Freud 1995). I den vilshet som uppstår i och med faderns frånvaro kan processer ta vid på både gott och ont. Likaväl som utbrott i kriminalitet, kan, som det inledande exemplet visar, broderskap utmynna i trygghet och ömsesidigt stöd.

I balanseringen av maskulinitetens arenor ser jag andra skillnader. Fragmenteringen av den manliga identiteten som sker mellan de olika sammanhangen, hushåll, arbete och sammanslutning, tenderar i bikermiljön att bli mer sammanhållen. Den livsgemenskap som var utmärkande för skräväsandet går i viss mån att känna igen. Hushållning, arbete och manlig gemenskap ingår som en del av klubbens vardag. Jag har tidigare nämnt hur man stödjer varandra ekonomiskt och med boende. Bikerns familj är integrerad i klubblivet även om fruans och barns närvaro är reglerad. De är ändå en del av klubben, annars skulle det inte fungera. Ett bikerideal är att man skall kunna vara stolt av sin bikeridentitet. Det tar sig i uttryck i att man helst bär sin märkesbeprydd väst var man än befinner sig. Många bikers skaffar sig därför arbeten och sysselsättningar, ofta med koppling till motorcykelintresset, som går att kombinera med bikeridentiteten. Även om klubbaktiviteterna inte i direkt överförbar bemärkelse är ett arbete främjar de en hantverksgemenskap män emellan.

Kombinationen av de arenor för frambringande av maskulin identitet som Tosh (1994) problematiserar får en annan karaktär i bikermiljön. Gränserna dem emellan blir inte lika markerade utan tenderar att överlappa varandra. Bikern vinnlägger sig om att odla en identitet som är densamma vilken sektor han än befinner sig i. Det kan tyckas märkligt att del av dessa äldre livsformer har överlevt i det moderna samhället, om än i annan tappning.

Referenser

- Aronsson, B (1998): *Historien om Harley-Davidson i Sverige*. Stockholm: Galago/Ordfront.
- Bay, Joi (1998): *Fra subkultur til subsamfund – elleve historier om rockere og bikere*. Københavns Universitet: avhandling.
- Fausing, Kiselberg och Clausen (1987): *Bilder ur männens historia*. Stockholm: Alfabet.
- Freud, S (1995): *Totem och tabu*. Göteborg: Daidalos.
- Eco, U (1983): *Rosens namn*. Stockholm: Brombergs.
- Edgren, L (1987): *Lärling - gesäll – mästare*. Lund: Universitetsförl. Dialogos AB.
- Grundvall, S (2001): Rövare, rebell och outlaw. Om utanförskap och alternativa livsformer från Robin Hood till Hell's Angels. I Sernhede, O & Johansson, T (red) (2001) *Identitetens omvandlingar. Black metal, magdans och hemlöshet*. Göteborg: Daidalos.
- Josefson, I (1988): *Från lärling till mästare*. Lund: Fou rapport 25.
- Lagergren, L (1999): *Svensk motorcykelkultur*. Stockholm: Symposium.
- McDonald-Walker, S (2000): *Bikers. Culture, politics and power*. Oxford: Berg Publ.
- Nielsen, J (1993): *Fönke – mitt liv*. Stockholm: Tre mag Sweden.
- Sernhede, O (1996): *Ungdomskulturen och de andra*. Göteborg: Daidalos.
- Sernhede, O & Johansson, T (red) (2001): *Identitetens omvandlingar. Black metal, magdans och hemlöshet*. Göteborg: Daidalos.
- Simmel, G (1971): *On individuality and social forms*. Chicago: The University Press of Chicago.
- Thompson, H S (1966): *Hell's Angels: A strange terrible saga of motorcycle gangs*. London: Penguin.
- Thörn, H (1997): *Rörelser i det moderna. Politik, modernitet och kollektiv identitet i Europa 1789–1989*. Stockholm: Tiden Atena.
- Tosh, J (1994): What should historians do with masculinity? Reflections on nineteenth-century Britain. *History, Workshop Journal*.
- Willis, P (1979): *Profane culture*. London: Routledge.
- Wolf, D R (1991): *The Rebels. A brotherhood of outlaw bikers*. Toronto: Toronto University Press.

Konstruktionen av maskulinitet i Lars Noréns dramatik

Av Sven Hansell, Univ. lektor, litteraturvetenskap, Högskolan Dalarna.

Kanske har dramat de bästa möjligheterna av alla litterära genrer att undersöka könet som ideologisk och psykologisk konstruktion. Detta beroende på att dramatikern faktiskt konstruerar sina roller utifrån vissa sociala och psykologiska förutsättningar; genusteorin ligger så att säga implicit i den "genuspraktik" som det litterära projektet innebär.

Påfallande många pjäser under 1900-talet utspelar sig i situationen av en frånvarande fader. Detta gäller inte bara för manliga dramatiker utan även hos många kvinnliga dramatiker. I en situation av övergivenhet och vilsenhet ställs rollkaraktärerna inför etiska, existentiella och könsmissiga val. Konflikten mellan gamla mönster och viljan till förändring slår igenom i form och tematik. När det gäller Lars Norén har forskningen mest fokuserat på det tidiga författarskapet.² Min infallsvinkel ligger på skildringen av hur genus formas och förändras i Noréns författarskap; först i *Orestes* och i *Modet att döda*, sedan i raden av pjäser som kommer efter *Natten är dagens mor* och *Kaos är granne med gud*.

Noréns stora dramatiska produktion som har kallats *De borgerliga kvartetterna* och *De döda pjäserna* är en provkarta på manliga och kvinnliga identitetsproblem. Intressant är *Tiden är vårt hem* (1992), en pjäs som skildrar ett syskonpar som möts på barndomens sommarställe strax efter det att deras far har gått bort. Signifikant är att Noréns dramatik inleds med tonvikten på individen, oidipusdramat och en benhård realism medan den senare produktionen präglas av en mer upplöst, icke aristotelisk dramaturgi. Intresset har förskjutits från den enskilde till kollektivet. Uppenbart är att Norén har gått från O'Neill-traditionen mot Tjechov samtidigt som de binära motsatsparen upplöses. I Lars Noréns pjäs *Personkrets 3:1* (1998) ställer författaren frågor om kön, moral och etik. Det är en samling människor på samhällets botten som skildras. I pjäsen är Gud placerad på den gode – men frånvarande – faderns plats medan samhället präglas av en förkrympt manlighet. Istället för en god fader finns bara den tyranniska Kreon-gestalten. Han representerar lag, förbud och exploatering. Det är en bitande kritik av ett patriarkalt system där män och kvinnor faller offer för utstuderad könshandel.

Lars Norens produktion utgör ett dramatiskt universum. Norén är en oerhört flitig dramatiker och de samlade verken lämpar sig utmärkt för ett tematiskt studium.³ Pjäserna är variationer, omtagningar och förskjutningar av en högst egen problematik. Samtidigt kan man se texterna som en barometer på samtidsfrågorna. De speglar både en individuell kon-

flikt och samtidens uppfattningar av genusproblemen. Man kan grovt dela upp de dramatiska verken i två linjer - en realistisk linje och en symbolisk linje.

Realistiska pjäser

De realistiska pjäserna tar sin utgångspunkt i Ibsen, Strindberg och O'Neill traditionen. Vi vet att Norén såg Bengt Ekerots uppsättning av *Lång dags färd mot natt* när han var helt ung, och pjäsen ligger väldigt nära Noréns *Natten är dagens mor*. De realistiska pjäserna fokuserar till en början hårt på kärnfamiljen men vidgar senare miljöer och persongalleri ut mot samhället. I dessa pjäser finns inga manliga hjältar. Det mentala klimatet kännetecknas av brist och vilsenhet. I den familjestruktur som visas fram är fäderna känslomässigt frånvarande. Även om de har respektabla borgerliga yrken som läkare och politiker så är de känslomässigt förkrympta män som överger sina barn. Kvinnorna i dessa pjäser är påfallande ofta tyranniska och narcissistiska. De sätter sitt ego framför sin moderlighet. I dessa dåligt fungerande familjer är det barnen som far illa. Norén gestaltar hur rollkaraktärerna ständigt ställs inför etiska, moraliska situationer där barnen offras. Med John Stoltenbergs formulering kan man säga att de väljer genusidentiteten framför den moraliska identiteten.⁴ Stoltenberg lyfter fram konflikten mellan att vara man (kvinna) och att vara medmänniska. Han skiljer mellan moralisk identitet och genusidentitet. Den moraliska identiteten är horisontell. Den har sin grund i empati och ömsidigt ansvar människa för människa. Genusidentiteten är vertikal och enkelriktad. Den manliga självbilden, menar Stoltenberg, är ofta infångad i ett språk av vinnare och förlorare. För någon som är uppvuxen som man i det västerländska industrisamhället tenderar den moraliska identiteten att komma i konflikt med genusidentiteten.

Föräldrarna i *De borgerliga kvartetterna* väljer efter strikta mönster. Det är yrket, karriären och könsidentiteten som är bestämmande. Männen bejakar en mycket konventionell maskulinitet. Norén utmanar nämligen den heteronormativa fasaden. Bisexualiteten är ett tema från första början i det dramatiska författarskapet, alltifrån *Fursteslickaren* (1973) till

² Lars Nylander, *Den långa vägen hem*, Stockholm, 1997 och Mikael van Reis, *Det slutna rummet*, Stockholm/Stehag, 1997. Akad. avh.

³ Yvonne Blomberg, *Att besvärja döden: död- och återfödelsematiken i Lars Noréns författarskap 1963-1984*. Otryckt lic. avh. Stockholms universitet, 1998.

⁴ John Stoltenberg, *Healing from Manhood: A Radical Meditation on the Movement from Gender Identity to Moral Identity in Feminism and Men*, Ed. Steven P. Schacht and Doris W. Ewing, New York and London, 1998.

Personkrets 3:1 (1998). Noréns analys visar hur genus konstrueras efter olika ideologiska mönster – kyrkans, politikens och t.ex. teatervärldens förväntningar. I praktiskt taget alla dramer skriver han in en homo- och/eller bisexuell rollkaraktär som fungerar som en dramatisk katalysator. Ofta är denna gestalt en social förlorare men gestalten har å andra sidan vunnit i mänsklig insikt. Dramerna ställer genom dessa karaktärer ut det rigida heteronormativa mönstret.

*Sommar*⁵ är t.ex. en studie i fastlåsta genusidentiteter. Dramat skildrar en kärnfamilj med far, mor och två vuxna söner (precis som i *Natten är dagens mor*). Fadern är politiker och står för en mycket konventionell och dömande kristendom. Modern är f.d. skådespelerska. Båda föräldrarna iscensätter sina jag som om de ständigt vore på en scen. Med Judith Butler kan man säga att det är själva performativiteten, det ständiga upprepadet av självbilder som skapar deras självförståelse. Föräldrarna spelar sina roller utifrån ett mycket bestämt scenario. Ur sönnernas perspektiv är dramat ett rop efter en frånvarande verklig far och mor. Tomas är den yngre sonen som håller på att suppa sig till döds. David är den äldre sonen. Han är homosexuell och har blivit smittad av HIV. Pjäsen visar hur föräldrarnas val av genusidentiteter och oreflekterade heteronormativitet medför en oförmåga att se sanningen om dem själva och sönnernas behov.

Symboliska pjäser

Redan från början av författarskapet fokuserar Lars Norén på existentiella och psykologiska grundproblem. Den radda av pjäser som jag här benämner symboliska gestaltar arkaiska skikt i människornas personligheter, så t.ex. de tidiga dramerna *Modet att döda* samt *Orestes* vilka skildrar fader- respektive modernmordet. I dessa pjäser ligger fokus på protagonisternas inre värld och psykiska dominer till skillnad från de realistiska pjäserna som räknar in hela det sociala sammanhanget. Med *Fursteslickaren* (1973), som blev ett stort debacle när den sattes upp första gången, undersöker Norén förhållandet mellan en maktfullkomlig renässansfurste och en ung begåvad tonsättare. Pjäsen gestaltar såväl bisexualitet som ett mönster av dominans och underkastelse samt begär efter makt och erkännande. Här skildras ett land och en tid där Gud och den gode fadern är frånvarande. Istället härskar våld och människornas sökande efter ordning och humanitet.

I den sena pjäsen *Blod*⁶ varierar Lars Norén motivet, och nu använder han Sofokles *Kung Oidipus* som intertext. *Blod* är en regelrätt omskrivning av oedipusmotivet som återigen markerar faderns blinda och oförstående position. I Sofokles pjäs dödar Oidipus i hastigt mod sin far och gifter sig med sin mor, men Noréns drama skiljer sig i flera viktiga avseenden från Sofokles. Föräldrarna lämnar inte frivilligt den unga pojken att dö, utan Norén placerar sin familj i juntans Chile där föräldrarna på grund av det politiska våldet tvingas fly landet. Föräldrar och barn lever med en förlust, en outhärdligt brist som för alltid formar deras längtan. Norén gör fadern, som kallas Eric med en ironisk gest, till psykoanalytiker. Okunnig om det verkliga förhållandet tar han sin egen son Luca som analysand. Trots att Eric fortfarande lever

ihop med modern Rosa inleder han ett homosexuellt förhållande med sin egen son utan att förstå de rätta sammanhangen. Till skillnad från Sofokles pjäs handlar det alltså inte om sonens kärlek till modern. Modern skildras som vacker och attraktiv men det är männens kärlek som är det centrala. *Blod* ifrågasätter den heteronormativa strukturen och med den Freuds version av oedipuskomplexet. Pjäsen visar sonens längtan efter faderns erkännande och kärlek och samtidigt faderns oförmåga att se och ge kärlek. Det blinda begäret hos fadern driver pjäsen till en blodig uppgörelse. Man kan förstå Noréns drama som en attack på den förstenade fadersinstans som regerar världen och orsakar politiska och mänskliga katastrofer genom sin blindhet. Den gode och seende fadern är lika avlägsen och ouppnåelig som den frånvarande Guden.

Natten är dagens mor

Lars Noréns stora genombrott som dramatiker kom med pjäsen *Natten är dagens mor* som Göran Stangertz satte upp i Malmö. Med ens stod det klart att den svenska dramatiken slagit in på en ny väg. Uppsättningen färgades av en benhård naturalism och en fränhet i spelet som länge saknats. Därmed etablerades också en lång realistisk speltradition av Noréns texter som varit dominerande intill dags dato. Man har lyft fram de realistiska spelmöjligheterna och i mindre utsträckning tagit fasta på fantasin och de surrealistiska momenten. Dessutom har man utgått ifrån kärnfamiljens heteronormativitet som en självklarhet, både i kommentarer och i uppsättningspraxis⁷. Denna praxis avslöjar det omgivande samhällets omedvetna förväntningshorisont. Dramat har emellertid en avsevärd motståndspotential som min närläsning visar.

Natten är dagens mor utspelar sig i ett skåniskt landsortshotell på fallrepet den 9 maj 1956. Ett dygn som för alltid kommer att förändra den yngste sonen Davids liv. De 24 timmarna kan beskrivas som en initiationsresa ner i nattens mörker och utlämning och därpå ett uppstigande till ljuset och klarheten. Dramat skildrar Davids insiktsprocess och hans känslomässiga utseparering från barndomens föräldragestalter.

Inledningsvis möter vi David tidigt på morgonen. Han fyller 16 år denna dag. (I verkligheten är det också Lars Noréns födelsedag.) David står framför den stora spegeln i köket och får plötsligt på allvar syn på sig själv. Spegeln ger honom möjlighet att testa olika roller, och han intar olika poser. Lars Norén skriver i scenanvisningarna:

(... han uttrycker olika känslor av hat, åtrå, desperation, mordlust, rädsla, feminitet, maskulinitet – försöker likna olika förbilder, t.ex. Montgomery Clift i "Häriifrån till evigheten" eller Stan Getz under en konsert – låtsas att han har en kamera, fotograferar sig i spegeln och står frusen, målar sig med mammans läppstift – går närmare spegeln, ser in i sig själv, kysser sig i spegeln – drar ner byxorna, stoppar

⁵ Lars Norén, *Tre borgerliga kvartetter*, Stockholm, 1992.

⁶ Lars Norén, *De döda pjäserna del III*, Stockholm 1995.

⁷ Jmf van Reis. a.a.

⁸ Lars Norén, *Två skådespel*, Bonniers, 1983. s. 11.

*könet mellan lären, gömmer det så att han ser ut som en flicka – går och snor en av pappans cigaretter, en lång Ritz, röker och leker kvinna, hör inte stegen i trappan)*⁸

Det är i denna situation som den tio år äldre brodern George kommer in i köket och upptäcker David. George reagerar häftigt. Han betecknar David som "spegelbög" och inte riktigt normal. Varpå David svarar om normaliteten: "Det tycker jag är ett mycket äventyrligt ord"⁹.

Dramats exposition står på detta sätt klar. Lars Norén visar redan från inledningsscenen att grundkonflikten i pjäsen handlar om genusordningen. Vilken är Davids roll i familjemönstret och vad ska han göra av sitt liv? Noréns pjäs knyter därmed an till genusproblematiken i pjäser som *Hedda Gabler och Fadren*. Det framgår att trots att David är mycket begåvad och vill bli författare har han slutat skolan. Han arbetar inte och är istället uppe på nätterna och spelar skivor. David umgås med homosexuella och visar själv upp en ganska tydlig bisexualitet. Det är dessa fakta som sparkar igång den dramatiska handlingen. Hur ska föräldrarna agera? Till oron för David kommer de ekonomiska problem som drabbat familjen och som medför att pappan har börjat supa.

Det är inte bara brodern George utan också modern Elin som står för en repressiv heteronormativ attityd. Dramatiskt är de försänkta i sunda förnufts realistiska kod. Båda förespråkar traditionella maskulina värderingar som att mannen ska vara karl för sin hatt, tjäna pengar och vara stark. George har bil, motorcykel och flickvän. När han klär sig fin i hatt och kostym finns det en självklar harmoni mellan det yttre och det inre jaget. Han arbetar och gör rätt för sig. Målet är kärnfamilj, hustru och barn. Elin bejakar sin kvinnoidentitet. Hon låter sig uppvakts och beklagar sig över att hon så sällan kommer ut och dansar.

Elin och George bildar en allians inom familjen för att värna om heterosexualiteteten. Att George är homofob har vi redan konstaterat, men också Elin är beredd till tvångsåtgärder för att upprätthålla heterosexualiteteten. För att undvika "skadligt inflytande" från de homosexuella vännerna till David har hon bestämt sig för att David ska gå till sjöss och därmed bli riktigt karl. (Hon förbiser dock att sjömanslivet ofta rymmer homosexuella miljöer.) Hennes beslut får David att gå i taket och leder till en maktkamp. När Elin ber pappa Martin om hjälp undrar han uppgivet vad han ska göra. Martin har en helt annan inställning till bisexualiteteten. Men Elin ställer hårda krav på patriarkal maskulinitet: "Ta i med hårdhandskarna. Försök vara som en far för honom."

Martin är fantasimänniskan, känslös och sentimental. Han är vänd mot det andliga och citerar kunnigt och förtjust ur bibeln. Han har ett prydligt yttre, men är nervös och orolig inuti. Till skillnad från George fyller han inte upp manskostymen. Martin har rollen som den säkre källarmästaren men under fasaden härskar ångest och osäkerhet. Lars Norén tar här upp ett tema som sedan blir återkommande i hela den dramatiska produktion och som jag vill benämna "den manli-

ga maskeraden". I analogi med hur Joan Rivière har beskrivit den kvinnliga maskeraden¹⁰ kan man säga att männen drar på sig den maskulina kostymen¹¹ och därmed förlorar möjligheten till ett sannare liv. Under fasaden finns en osäkerhet och vilshenhet som provoceras fram under dramernas krisförlopp. På ett mycket "omanligt" sätt faller Martin i tårar och vädjar till Elin när hon hotar med skilsmässa. Hon har ju en gång gett ett löfte. Men Elin konstaterar kallt att: "Du hade en annan kostym då"¹².

Att Martin är tolerant för Davids eventuella homosexualitet är inte så konstigt när det visar sig att han själv har en latent homosexualitet. Han är genuint ambivalent inför sin hustru Elin. När han blir pressad hemfaller han till ett misogynt och "grabbigt" språk. I en central passage deklarerar han: "Jag har aldrig accepterat det här ingäendet med kvinnan, kvinnor..."¹³ Denna ambivalens är väl känd inom familjen och George kallar honom utan vidare "fikus".

I centrum för dramat står emellertid David. Han är intelligent, verbalt begåvad och snabb i repliken. Han har ännu inte dragit på sig den sociala mask som fadern sedan länge burit. När man läser dramat eller ser pjäsen upptäcker man dock snart stora likheter mellan David och fadern. Påfallande ofta får Martins repliker ett eko hos David. De är båda känsliga fantasimänniskor. Bisexualiteteten har de gemensamt. Både far och son ser sig ofta i spegeln. Martin för att kolla fasaden. David för att testa en ny roll. Man kan kanske säga att fadern i allt sitt tillkortakommande ändå är någon slags igenkänningsgestalt för David. Han bryr sig så mycket om fadern att han ber om lov att se på TV. Han kallar honom pappa och berörs mycket illa när George misshandlar Martin. Och Martin vägrar att ge sig. Han är liksom David utsatt för intolerans och homofoba våldsmekanismer. Martin är urtypen för den lidande människan som mitt i sitt alkoholberoende och förnedring ändå förblir djupt mänsklig. Han är den sorts rollkaraktär som dramatikern Norén gestaltar med sympati.

David hatar och älskar modern. Hon tvingar Martin till yttre ordning genom att ge honom sömntabletter och ta ifrån honom nycklarna till spritskåpet. Men David misslyckas hon med. Det är en kraftmätning mellan mor och son där sonen väljer att gå sin egen väg. Genom pjäsens förlopp distanserar sig David alltmer från modern. Separationsprocessen blir ett känslomässigt faktum. Han låter sig inte infogas i normaliteteten. David söker sig fram till en position som inte låter sig kodas som självklart maskulin. Om Elin och George till varje pris försöker upprätthålla de konventionella binära paren som heteronormativiteten föreskriver så underminerar pjäsens dramaturgi binarismerna. Det är inte bara Martin och David som vägrar att anpassa sig. Pjärens realism undermineras av ett flertal surrealistiska scener. Ur den stora radioapparaten kommer främmande röster ur etern som viskar Davids namn.

⁸ ibid. s. 19.

¹⁰ Joan Rivière, Kvinnligheten som maskerad i *Divan* 5/92.

¹¹ jmf David Savran, *Communists cowboys and Queens*, Minneapolis 1992.

¹² Norén, 1983, s. 82.

¹³ ibid. s. 122.

Pjäsen inleds med en lek och ett sökande framför spegeln, men den slutar med att David sjunger och dansar den gamla schlagern *Night and day*, "som om han hade krafter kvar för ett helt liv"¹⁴. Till sist har polletten trillat ner. Han inser att han känner både hat och kärlek till sin mor. Han väljer inte

¹⁴ibid s. 130.

en identitet. Han upplever både närhet och distans, maskulinitet och feminitet, mörker och ljus. Istället för att söka bekräftelse i spegeln, eller hos modern som vänder sig ifrån honom, är det sången, dansen och dikten som erbjuder sig. Med sorg och glädje tar han steget in i språkets symboliska skikt, och nu ligger en framtid som författare öppen för honom.

Referenser

Blomberg, Yvonne, *Att besvärja döden: död- och återfödelsematiken i Lars Noréns författarskap 1963-1984*. Otryckt lic. avh. Stockholms universitet, 1998.

Norén, Lars, *De döda pjäserna* del III, Stockholm 1995.

-.: *Tre borgerliga kvartetter*, Stockholm, 1992.

-.: *Två skådespel*, Stockholm, 1983.

Nylander, Lars, *Den långa vägen hem*, Stockholm, 1997.

van Reis, Mikael, *Det slutna rummet*, Stockholm/Stehag, 1997. Akad. avh.

Rivière, Joan, Kvinnligheten som maskerad i *Divan 5/92*.

Savran, David, *Communists cowboys and Queers*, Minneapolis, 1992.

Stoltenberg, John, Healing from Manhood: A Radical Meditation on the Movement from Gender Identity to Moral Identity i *Feminism and Men*, Ed. Steven P. Schacht and Doris W. Ewing, New York and London, 1998.

Mannlige vennskap i historisk perspektiv

Av Marianne Berg Karlsen, stipendiat, Historisk institutt, Universitetet i Oslo.

Bidraget bygger på min doktorgradsavhandling som omhandler mannlige vennskap på 1800-tallet. Mannshistorie er et felt som norske historikere stort sett har latt ligge urørt. I norsk sammenheng er derfor studier av mannlige vennskap i historien noe relativt nytt.¹ Samtidig er det et tema som jeg opplever at det er økende interesse for både i faglige og ikke-faglige kretser.

I USA derimot har forskere innenfor fagene sosiologi, historie og antropologi lenge interessert seg for vennskap.² Disse studiene viser at måten vennskap kommer til uttrykk på, varierer i ulike kulturer, men også i ulike historiske epoker. Variasjonene er interessante blant annet fordi de forteller oss mye om mannlighetsnormer. Dessuten forteller de om endringer i syn på seksualitet og kjærlighet. Disse aspektene ved mannlige vennskap skal jeg belyse avslutningsvis. Det jeg først og fremst vil gjøre her, er å vise frem eksempler på mannlige vennskap fra 1800-tallet. Som historiker er jeg nemlig av den oppfatning at det empiriske materialet, historiene om de levde liv og vennskap, må ligge i bunn før vi for alvor har nytte av å problematisere og teoretisere rundt dette temaet.

Vi skal holde oss til Norge. Jeg bruker utelukkende et norsk kildemateriale bestående av korrespondanse og dagbøker. Men min oppfatning så langt er at vennskap mellom norske menn i min periode kan sies å være ganske like de mannlige vennskap på 1800-tallet som amerikanske forskere har beskrevet. Det ser altså ut til at det er en rekke fellestrekk når det gjelder mannlige relasjoner i den vestlige kultur.

En annen bemerkning innledningsvis: Når jeg her bruker uttrykket "norske menn på 1800-tallet", så mener jeg egentlig ikke menn i sin alminnelighet, jeg mener menn i ulike elitemiljøer. Dette er det naturligvis viktig å ha klart for seg. Ideelt sett skulle man også undersøkt om vennskap kommer til uttrykk på ulike måter innenfor ulike sosiale lag. Dessverre gjør ikke kildematerialet dette mulig. Stort sett er det kun bevart brev og dagbøker etter personer som av forskjellige grunner var kjente i sin samtid, og som dermed ofte tilhørte de øvre sosiale lag. De fleste av mennene jeg har befattet meg med så langt var enten kunstnere, embetsmenn, universitetsfolk, og fremstående næringslivsfolk.

Det første eksemplet vi skal se på er vennskapet mellom *Conrad Schwach* (1793–1860) og *Maurits Hansen* (1794–1842). Disse to traff hverandre som studenter ved Universitetet i Kristiania i 1814, og med utgangspunkt i sterk felles interesse for litteratur og diktning innledet de et nært vennskap som kom til å vare livet ut. Schwach og Hansen bodde på hver sin kant av landet i mer enn tjue år, men gjen-

nom brevveksling klarte de å holde tett kontakt. I brevene kommer sterke følelser til uttrykk. Oftest innledes de "Min inderlig elskede" og "Sødeste Ven", og avsluttes med uttrykk som "Din evig hengivne."³ Savnet etter den andre kunne fremkalle voldsomme følelsesutbrudd, og mye plass er viet til å fortelle om gråt og om lengsel. Mange utsagn er også nesten erotisk ladete. Hansen skriver for eksempel om sin "brændende" lengsel og om hvordan han tørster etter å trykke ven- nen til sitt bryst.

I vennskapet mellom Schwach og Hansen finner vi også uttrykk for sjalusi. Hansen skriver i et av brevene: "Jeg kunde ikke taale at nogen anden end en Qvinde stod Dig nær som jeg, Conrad min, dit Venskab er mit Livs skjønneste Blomst." Det er interessant å merke seg at sjalusien utelukkende var rettet mot andre menn. Både Schwach og Hansen var gift på hver sin kant, men lite tyder på at de opplevde hverandres hustruer som en trussel for den nærhet og fortrolighet som stod så sentralt i vennskapet mellom dem.

Uttrykket "tvillingsjeler", forestillingen om at de var to sjeler som smeltet sammen til et harmonisk hele i vennskapet, er noe som til stadighet går igjen i brevene. Det å være atskilt skildres som en nesten fysisk smerte. Og Schwach forteller at da vennen døde i 1842 grep sorgen ham så sterkt og voldsomt at han selv trodde han kom til å dø.

I kretsen rundt de to kunstnerbrødrene *Halfdan* (1815–1868) og *Hjalmar Kjerulf* (1821–1847) finner vi mannlige vennskap som minner mye om forholdet mellom Schwach og Hansen. Fra tiden da Hjalmar Kjerulf, den yngste av de to brødrene, studerte ved malerakademiet i Düsseldorf på 1840-tallet er det bevart mange brev som vitner om lojalitet og vennskapelig kjærlighet.⁴ Kort tid etter at Hjalmar var kommet til Tyskland ble han alvorlig syk. Frem til han døde etter noen måneders sykeleie ble han pleiet av brorens venn, maleren *Hans Gude* (1825–1903). Etter at Gude var reist

¹ Et unntak er Jón Vidar Sigurdssons arbeid med patron-klient-forhold i det islandske middelaldersamfunnet, se f.eks. Jón Vidar Sigurdsson *Friendship in the Icelandic Commonwealth*, i Gísli Pálsson (red.) *From Sagas to Society - Comparative Approaches to Early Iceland*. Enfield Lock: Hisarlik Press 1992.

² Se f.eks. Peter M. Nardi (red) *Men's Friendships*. Newbury Park, Calif.: Sage 1992; Davidson, L. og L. Duberman "Friendship: Communication and interactional patterns in same-sex dyads", *Sex Roles*, 8 (8) 1982; James, Muriel og Louis M. Savary *The Heart of Friendship*. New York: Harper & Row 1976; Rotundo, E. Anthony "Romantic Friendship: Male Intimacy and Middle-Class Youth in the Northern United States, 1800-1900", *Journal of Social History*, 23 (1), Pittsburgh 1989.

³ Sitatene er hentet fra Maurits Hansens brev til Conrad Schwach 1820–42.

⁴ Brevsamling Ms 4o 1005, Håndskriftsamlingen, Nasjonalbiblioteket i Oslo. Brevene er også trykt i forkortet versjon i Ludvig Daae "Af Maurits Hansens Breve til C. N. Schwach 1820–42", i *Historiske Samlinger*, bd. II. Kristiania: Den norske historiske Kildeskritikkommisjon 1907.

⁵ Brevene er trykt i Wladimir Moe *Halfdan Kjerulf: Av hans efterlatte papirer*. Bd. I-II. Kristiania: Dybwad 1917–18.

nedover til Tyskland, skriver Halfdan til den syke lillebroren: "Gude har lovet mig at ville betrakte dig som sin Øiesteen." Og av brevene fra den syke Hjalmar til familien hjemme i Norge, fremgår det at Hans Gude virkelig gjør hva han kan for å pleie og trøste ham. Gude sitter hos ham nesten hele dagen, hører på hosten hans og steller for ham.

I denne tiden brevvekslet Hjalmar også med sin gode venn dikteren *Johan Sebastian Welhaven* (1807–1873). Hjalmar var umettelig på brev fra ham. Når han spent åpner brevpakker fra Kristiania og oppdager at det ikke er noe brev fra Welhaven der, blir han veldig skuffet. "Drag ikke Din Haand fra mig," trygler han, "lad mig altid blive Din bedste, Din hengivneste Ven". Og at Welhaven gjengjeldte Hjalmars følelser, kommer tydelig frem av hans siste brev til den dødssyke vennen hvor han skriver: "Min inderlig elskede Hjalmar! Jeg kysser din Pande, jeg holder dit Hoved i mine Hænder – du er hos mig alle Dage."

Welhaven var en omsvermet person. Han var en tøff individualist som gjorde seg bemerket i norsk samfunnsliv i første halvdel av 1800-tallet. En av dem som skal ha vært svært betatt av ham som ungdom, var advokaten *Bernhard Dunker* (1809–1870). Dunker skriver i et brev til sin mor i Trondheim i begynnelsen av 1830-årene at han er sammen med Welhaven nesten hele tiden og at han ikke har behov for annet selskap.⁵ "Jeg har fullkomment nok med ham og holder hjertelig av ham." På sine eldre dager forteller Dunker at Welhaven hadde kuert ham ved sin dominerende væremåte, men, skriver han "han eide mitt hele hjerte og jeg var rede til å gå i ilden for ham. [...] Jeg elsket Welhaven som en kjæreste."

Et annet nært og varmt forhold jeg har kommet over, er vennskapet mellom maleren *August Cappelen* (1827–1852) og juristen *Vilhelm Nicolaysen*⁶. I likhet med Hjalmar Kjerulf, studerte August Cappelen i Düsseldorf og fra denne tiden er det bevart en rekke brev som han skrev til bestevennen Vilhelm.⁷ I brevene sender Cappelen varme vennskapelige hilsminger: "Sødeste Ven" eller "Min snildeste kjæreste Vilhelm!" Vi får et godt innblikk i August Cappelens sinn. Han var en livsglad og sosial ung mann, oppvokst i en harmonisk familie med flere søstre, og han skal ha vært familiens kjæledegge. Brevene er fylt av hyggelige og kanskje litt naive beretninger om livet hjemme på storgården Holden, om ridderleker med medstudenter i skogen utenfor Düsseldorf, om søstrene, og om blomster, hagestell, og deilige sommerkvelder.

August følger vennen sin i motgang og medgang, og det med stor innlevelse. Han fryder seg over Vilhelms lykke. "Lev vel min Ven", skriver han, "og benyt Vinteren godt c'est à dire dands, moer dig, courtiseer, og forelsk dig 10 Gange, saa at Du kan have ret meget at betro mig og underholde mig med." Og den åpenhet som han selv viste vennen vil han ha gjengjeldt. "Det er en Skam at Du aldrig fortæller mig noget om dine Hjerteanliggender, thi det er dog det Moersomste af alt."

Det siste eksemplet vi skal se på er kanskje det mest intense og lidenskapelige vennskap jeg så langt har arbeidet med, nemlig forholdet mellom departementsmann og forfatter Bernhard Herre og godseieren Jens Ring. I den biografiske litteraturen er dette vennskapet ikke nevnt med et ord, mens de derimot ofte kobles til helt andre som de stod i nær forbindelse med. Men på Nasjonalbiblioteket i Oslo kom jeg over to svært interessant brev signert Bernhard Herre som vitner om at han hadde et særlig nært forhold nettopp til Jens Ring.⁸ Det første brevet er skrevet natt til første juledag 1836, det andre selve nyttårsnatten. I disse to gripende brevene avdekkes sterke følelser. Stemningen er alvorstung, nærmest apokalyptisk. Det fremgår at Rings mor krever at vennskapet med Bernhard må opphøre etter at Jens forlover seg. Hvorfor? Brevene gir ingen svar. Bernhard gir i alle fall uttrykk for dyp fortvilelse over situasjonen og bruker sterke ord: "Jeg har elsket Dig og Elsker Dig endnu i den Grad at der kun gives Faae der vil faae min Hengivenhed saaledes." Han kan ikke leve i noe slags halvt forhold til den andre. "Jeg har lidt mere ved Tabet af Dig end Du troer, jeg har fældt Taarer ved ethvert af Dine to sidste Breve og har havt sønløse Nætter og urolige Dage for dem." Og han erklærer dramatisk: "Jeg vil fra nu af betragte dig som død for mig, og hvergang jeg modtager et Brev fra Dig, skal det være den uendelige kjære Erindring om en elsket Vens Hedenfart, der skal opstaae i min Sjæl. Jeg vil da græde ved Tanken om Dig Jens!" skriver Bernhard – mens han hører slottsuret slå tolv slag i den stille vinternatten.

Det vil neppe være for sterkt å hevde at måten disse vennskapene kommer til uttrykk på skiller seg vesentlig fra den måte man uttrykker vennskap på i vår egen tid. Det mest oppsiktsvekkende fra vårt ståsted er den utilslørte kjærligheten, fortroligheten, de sterke følelsene, den romantiske tonen. I dag er romantikk som er løsrevet fra seksualitet nesten vanskelig å forestille seg. På 1800-tallet, spesielt i tiden før 1850, var situasjonen en annen. Vi vet også fra amerikansk forskning, som blant annet Anthony Rotundo har vist, at det ikke var uvanlig at mannlige venner kysset og holdt rundt hverandre, ja til og med delte seng.⁹

Spørsmålet vi må stille oss er selvfølgelig: Hva kommer det av at mannlige vennskap var så annerledes den gang?

For det første tror jeg vi har å gjøre med en annen form for mannlighet. Tidlig på 1800-tallet synes det som om det var andre normer for hvordan en kunne være som mann og hvilke type følelser en kunne uttrykke. Eksempelene som jeg har presentert vitner om hemningsløs dyrking av romantikk

⁵ Siteret etter Einar Østvedt: *Bernhard Dunker*. Oslo: Gyldendal 1940, s. 18 og 23–24.

⁶ Vilhelm Nicolaysen døde i 1892. I skrivende stund har jeg ennå ikke lyktes i å finne hans fødselsår.

⁷ Brevene finnes i brevsaml. 89, Håndskriftsamlingen, Nasjonalbiblioteket i Oslo. De er også trykt i Einar Østvedt *August Cappelens brev*. Oslo: Cappelen 1952.

⁸ Brev fra Bernhard Herre til Jens Ring 25. des. 1836 og 1. jan. 1837. Ms fol 3572, Håndskriftsamlingen, Nasjonalbiblioteket i Oslo.

⁹ Rotundo, E. Anthony "Romantic Friendship: Male Intimacy and Middle-Class Youth in the Northern United States, 1800–1900", *Journal of Social History*, 23 (1), Pittsburgh 1989.

og sentimentale følelser. Vi har sett menn som gråter i sorg og i glede og som erklærer sin kjærlighet og avhengighet til hverandre i vennskap. Dette synes ikke å ha vært uforenlig med datidens mannligsidealer, i alle fall ikke innenfor de miljøer som jeg har befattet meg med. Mot slutten av århundret, derimot, skjedde en dreining mot en type mannlighet der idealet var styrke, både kroppslig og følelsesmessig. Gradvis ble det viktigere å demonstrere at man verken på den ene eller andre måten var avhengighet av andre mennesker – mannsidealer som jo har vist seg å være levedyktige langt inn i det 20. århundret.¹⁰ Jeg tror altså vennskapene vi her har sett på gjenspeiler en mannlighet som tillot et større følelsesmessig spekter.

Like viktig for å forklare den måten disse vennskapene kom-

mer til uttrykk på er det å peke på at seksualitet og kategoriene homo- og heteroseksualitet er moderne konstruksjoner. På dette området har særlig Michel Foucault hatt stor gjennomslagskraft.¹¹ Tidlig på 1800-tallet ble ikke mannlig intimitet oppfattet som et uttrykk for homofili. Det var først mot århundreskiftet at kjærlighet mellom menn ble gjenstand for medisinsk forskning og betegnet som en form for seksuell perversjon. Dette ga mannlige venner på 1800-tallet en type frihet som ikke skulle være senere generasjoner forunt.

¹⁰Flere mannhistoriske oversiktsverker beskriver denne utviklingen, se f.eks. George L. Mosse *The Image of Man – The Creation of Modern Masculinity*. New York: Oxford University Press 1996; Michael Kimmel *Manhood in America – A Cultural History*. New York: Free Press 1996.

¹¹Foucault, Michel *Histoire de la sexualité*. Paris: Gallimard 1976–1984.

Myter om truckers och män på väg

Av Eddy Nehls, doktorand i etnologi, Institutionen för kultur och medier, Umeå universitet.

Även om jämställdhetsarbetet gått framåt på många arenor är vägen fortfarande ett mansdominerat, maskulint könskodat, rum. Kvinnors status och rätt till respekt är där inte självklar. En kvinna som uppehåller sig på vägen har svårt att erhålla förståelse för sin situation om hon till exempel utsätts för övergrepp. Det har visat sig i otaliga rättegångar och artiklar i dagspressen. Kvinnan får skylla sig själv och gärningsmännens skuld görs diffus. Om detta är orsaken till mansdominansen inom transportnäringen vet jag inget. Men lastbilsföraryrket som utförs på vägarna är ett yrke med tydligt manliga konnotationer:

Varhelst i världen man möter en lastbilschaufför är han densamme. En ensamvarg som utan kompromisser envist utför det arbete han blivit satt till att göra.

Det spelar ingen roll om han sitter bakom ratten på ett road-train som dunderar fram genom Australiens outback, eller han står i en tillsynes ändlös kö vid en gränsövergång i Centraleuropa. Han visar samma tålmodighet och engagemang inför uppgiften.

Den här boken handlar om den mannen. Den dokumenterar hans insats i världen. Den ger läsaren inblick i livet på vägen, slitet, ensamheten, och tristessen. Men påvisar också yrkesstoltheten, sammanhållningen och glädjen i arbetet.

Det är en bok för alla människor i hela världen med intresse för trucking. (Trucking world wide 1984)

Syftet här är att diskutera förhållandet mellan mansmytiska berättelser om truckers och de förare jag intervjuat och läst om i olika tidskrifter. En viktig fråga är vad sådana myter "gör" och hur de kan styra uppfattningen om en bra arbetsorganisation inom transportnäringen.

De teoretiska utgångspunkterna för resonemanget som gör det möjligt att ställa liknande frågor är socialkonstruktivistiska och (i viss mån diskursteoretiska) teorier om genus som en kontextbunden, socialt konstruerad och kulturellt upprätthållen berättelse, eller manuskript, som benämner olika handlingar som maskulina och andra som feminina. Maskuliniteterna som här behandlas betrakts som fullt möjliga män, och det är viktigt, absolut inte nödvändiga, eller för evigt givna (Rorty 1997). Artikelns kritiska udd rikts mot transportnäringens arbetsorganisation eftersom det främst är där som uttrycken för manlighet omsätts och förmedlas (jfr Kimmel 2000). För att öppna upp för alternativa tolkningar av manlighet inom transportnäringen ska därför "sprickorna i fasaden" av de rådande idealen synliggöras (jfr Ekenstam m.fl. 2001).

Myten

USA är på många sätt föregångslandet när det gäller lastbilar. Där produceras ett speciellt ideal som genom en rad böcker och filmer, relativt okritiskt och oförändrat, tas emot i Sverige och övriga världen. Lastbilsföraryrket mystifieras därigenom och görs till något exklusivt ouppnåeligt för den som inte uppfyller vissa specifika krav.

The guy who drives a long haul truck has always been of a special breed, yet to millions of city dwellers, whose lives are rarely crossed by a major highway, this vital member of the community might just as well live in another world. Only recently has the rest of the population started to come somewhere near understanding the complexity and self-containment of that world of rolling wheels and diesel smoke. Over the last decade roughly coinciding with the completion of the Interstate Highway System, the status of the trucker has risen, along with his standard of living. The stereotype, blue-collared, uniformcapped figure, with greasy fingers and a pot belly is a thing of the past. He has been replaced by a new-look, slimline character in a fancy shirt and western boots, whose rig is the pride of the highway, whose road judgement is widely respected, and whose lifestyle is increasingly envied. This is the independent trucker of today. (The cult of the big rigs and the life of the long haul truckers).

I denna litterära genre är det genomgående *mannen* som ensam bakom ratten behärskar den stora, glänsande maskinen, som okritiskt hyllas.

Författaren Christer Olsson (1990) skriver på svenska om delvis samma teman i boken *Landsvägens Riddare. Berättelsen om Volvo-chaufförernas bilar och vardag förr och nu*. Hans bild är något mindre "glänsande" men det är samma heroiserande endimensionella mansbild som förmedlas. I boken antyds visserligen, inom parentes, att en lastbilschaufför även kan vara kvinna. Men i den löpande texten är hon lika osynlig som i den amerikanska boken. Olssons boktitel visar också på den så ofta förekommande otydliga distinktionen mellan mannen och lastbilen (jfr Mellström 1999). Det är ibland som om dessa två enheter flyter samman.

Inom transportnäringen finns ett yrkesideal och en arbetsorganisation som binder upp transportarbetarna (och andra åkeriarbetare) vid mycket speciella krav på tillgänglighet och anpassning i förhållande till lastbilen (Nehls 1999). Till exempel är det inte ovanligt att en förare i fjärrtrafik ligger ute 220 nätter om året. Detta, menar jag, kan bara motiveras med tillskrivet maskulina argument. Men vad händer med föraren som ska leva upp till förväntningarna?

Mannen

I ett reportage, i tidskriften *Trailer*, om en svensk förare som flyttat till USA, konfronteras idealet med en vardagsverklighet.

Det är söndag förmiddag i en sömnig trailerpark i Suffolk, Virginia. Magnus Björnby håller just på att säga adjö till sin familj för ännu en vecka på vägen. Hans yngste son Tim, 3 år, gråter och tycker att pappa ska byta jobb. Magnus tröstar honom så gott det går och lovar att köpa med en present hem. Äldste sonen, Tor 5 år, och fru Gittan tar det lite mer med ro. Tor kanske till viss del på grund av att han har fullt upp med att hålla balansen på sina rullskridskor. Gittan för att hon vet att Magnus gillar sitt jobb. (...) "Detta är det värsta med jobbet, att lämna familjen så här, säger han lite nedstämt". (Trailer nr 4 2000).

Citatet visar (omedvetet?) på ambivalens hos föraren. Eftersom idealbilden inte rymmer sociala problem erbjuder den heller inga lösningar på några sådana. Den frågan släpps också omgående i artikeln. Att köra lastbil i USA har Magnus drömt om sedan han var liten, säger han. Under tre års tid sökte han permanent arbetstillstånd och 1998 fick han sitt efterlängtrade "greencard". Magnus tog då med sig familjen och flyttade dit. Efter fyra månader hittade han drömanställningen som fjärrförare och kastade sig ut i sitt livs äventyr, men...

Gittan blev inte särskilt glad då hon fick höra att Magnus skulle vara hemifrån hela veckorna. Men hon visste att om hon inte lät honom göra det skulle hon antagligen få höra det resten av livet. (Trailer nr 4 2000).

Det är alltså Magnus och inte Gittans drömmar som realiseras i Amerika. Hennes uppgift blir underförstått att stödja hans dröm genom att hon är hemma och tar hand om när han är ute och kör. Förhållandet problematiseras inte i artikeln, eller någon annanstans i tidningen, som istället koncentreras på arbetet och lastbilens tekniska prestanda. Reportage av denna karaktär är mycket vanliga och genom dem reproduceras, på nytt och på nytt, bilden av lastbilföraren som en man med en bil och ett viktigt uppdrag. De sociala problem som är kopplade till den speciella arbetsorganisationen och som föraren måste lösa talar ingen om.

Ibland visas, som ovan, ambivalens och ett privatliv utanför yrket, men frågan problematiseras sällan. Barnen, vars uppväxt föraren, med nuvarande arbetsorganisation, inte kan följa görs på detta sätt till det pris mannen får betala för att leva upp till idealet.

Jaa det sämsta... det är ju barnen. Jag har två. Det har jag hunnit, så sett va... Men jag menar, du får inte följa uppväxten på dem och det är bara att beklaga att man har slarvat... Jag hade med dom ibland, men pojken var inte intresserad av att åka med, han spelade fotboll och så. Man missar mycket i deras uppväxt. Man kommer hem en gång i veckan och de

har hela tiden blivit större och större. En får ju inte följa de olika stadierna på riktigt sätt. Men däremot så var jag ju väldigt... när de var små, då var jag inte direkt på några utställningsgrejer. Helgen var helig, då gav jag fan i alltihopa va. Jag åkte inte på TIAs fester. Jag åkte inte på något sådant. Jag tyckte det att jag har så liten kort tid va. Så att det är väl det som är missen.

Citatet ovan är ett utsnitt från en två timmar lång intervju med en förare i fjärrtrafik och, tillsammans med ett kort ganska skamset konstaterande (i hustruns närvaro) om hur lite han gör hemma, var det de enda tecknen han visade på att han hade familj.

Ambivalensen som finns hos många förare utvecklades under intervjuerna sällan. Ofta lämnade förarna det känsliga hängande i luften och övergick istället till att tala om något annat.

Förr [när barnen var små, förf:s anmärkning] tog jag inte semester ens. Men det gör jag nu och hade kunnat ta tio veckor, om det var så. Men det är väl lite grand så att man blir äldre också. (...) På den tiden då var det roligt alltså, då var man så djävla upp i det. Det var ju många som inte tyckte att man var klok. Nej det var bra då. Då körde man så länge man var igång. Vi behövde ju pengar till att bygga huset och så. Då gick det för fullt, så det har kretsat mycket kring lastbilar och jobbet. Jobbet har varit intressant. Det har aldrig upplevts som jobbigt, att sticka iväg.

Eftersom idealbilden är så pass kategorisk finns egentligen inte utrymme för egna tolkningar. Chauffören måste köpa hela programmet, eller förkasta det helt.

Manligt (och kvinnligt) i vägens manliga rum

Lördagen den 10 januari 1998 begåvades mitt avhandlingsarbete med ett ovärderligt underlag till diskussionen om vägen som ett manligt rum då journalisten Carin Höglund skrev i *Göteborgs-Posten* om en resa hon gjort med en svensk lastbilschaufför i Ryssland. Hon kom under researcharbetet att uppehålla sig ett par veckors tid i det manliga rummet och hennes reflektioner ska här diskuteras. Med följande ord väcks hon i lastbilen, en av de första morgnarna:

Uh, Uh, käring, sätt på kaffet. Mats buffar mig i ryggen. Ligga där och lata sig, när en annan får slita för både fittan och matbiten. Jag rycker till. Har inte riktigt vant mig än. Vid snacket. Han skrattar, drar på sig kläderna, vevar ner rutan, kammar sig i backspegeln, tänder en cigg och sitter bakom ratten innan jag själv hunnit få upp ögonen. (Höglund 1998)

Artikeln är intressant på flera sätt, dels är den skriven av en kvinna som själv levtt tätt in på chauffören i lastbilen och yrkets sociala miljö, men framförallt finns den utgiven i två versioner som riktar sig till två helt olika läsarkategorier. Först

en gång i GP, som är en morgontidning med bred täckning i Västsverige. Då heter den *Med fönster mot öst* eller "Håll käft, käring – jag kör". Den återfinns också, något senare samma år, i en omredigerad version i tidskriften *Trailer* (nr 7/8 1998) som vänder sig till en förmodat manligt dominerad och initierad publik. I *Trailer* heter artikeln *På väg till Sibirien. Spännande resa från Tollarp till Kemerovo*. GP-artikeln inleds på följande sätt:

Jag säger som kompiserna, det finns två sorters kvinnor, horor och idioter. Mats gör en paus, flinar tittar på Lulle, sneglar på mig. Vi har rullat ombord och kedjats fast, djupt i valens mörka mage, sitter i den ruffiga lilla matsalen, dricker en ljummen öl. Mats är stöddig och glad, jargongen hård. Låt säga att en tjej blir erbjuden tiotusen spänn för ett ligg. Säger hon ja så är hon hora och säger hon nej så är hon en idiot. Han flabbar, tänder en cigg, lutar sig tillbaka på stolen.

Här bekräftas med några få men distinkta ord bilden av lastbilsföraren som finns utanför gemenskapen. Den råa jargongen och den sexistiska kvinnoosynen lyfts effektivt fram och den tonen följer läsaren genom hela artikeln. Trailerversionen som får förmodas vara ämnad i första hand för läsare inom näringen inleds med dessa ord.

Man är ju egentligen en idiot som kör här borta. Allt handlar bara om pengar och ett människoliv är inte mycket värt.

Publiken i *Trailer* måste uppenbart antas vara en annan. GPs läsare, kan man anta, förväntas förfasa sig över chaufförernas språk och värderingar och får därmed, genom GPs försorg, sina fördomar bekräftade. Lastbilsförarkollegorna, å sin sida måste istället förväntas känna beundran för Mats mod.

Det är samma artikel i grunden. Trailerversionen är bara något kortare och skillnaderna dem emellan kan, utan att vara konspiratorisk, lätt tolkas som en medveten strategi. Samma händelse beskrivs här utifrån två vitt skilda perspektiv och resultatet blir en påtaglig skillnad mellan de båda artiklarna. Huvudpersonen framställs på två helt olika sätt. Det jag finner mest intressant med versionerna är att de var för sig reproducerar välkända berättelser om lastbilsförare. Berättelserna fyller var för sig olika behov, men gemensamt för dem är att båda upprätthåller vägens manliga tolkningsföreträde. I GP kulminerar sexismen borta i Sibirien under ett samtal med några byggarbetare:

Vitali vänder sig till Mats. Är det inte så att hon egentligen är en turkisk hora. Och så gör de knulltecknet till Mats, som rasket faller in i jargongen och tar sig i skrevet.

Carina reagerar på sexismen för första gången här i slutet av resan och hon blir arg. Men alla andra tillmälen hon fått ta emot under resan, och som också återges i GP, har hon mottagit utan reaktion, eller med ett skratt. I Trailerversionen framställs Mats helt annorlunda. Här syns han istället vara en reko kille som står över det sexistiska som även i övrigt är rejält nedtonat. I GP säger Mats vid några tillfällen att han är

en cowboy, men detta nämns inte i *Trailer*. På punkt efter punkt bekräftas berättelserna och myterna kan hållas vid liv ännu ett tag.

Speciellt viktigt att lägga märke till i GP är att Carina där tar plats i hytten, även om det är på männens villkor. Hon framträder också i texten på ett helt annat sätt. Det verkar där nästan som hon beskriver en resa hon gjort med en kollega/kompis. I GP berättar hon hur svårt det var att vänja sig vid den sexistiska jargongen och även hur hon motvilligt, i slutet av resan börjar breda Mats smörgåsar. Anmärkningsvärt är att hon verkar anse att hon just "måste" vänja sig. Sådana resonemang återfinns inte alls i tidningen *Trailer*. Där befinner sig Carina tydligt i ett manligt rum som hon beskriver ur ett utifrånsperspektiv. I *Trailer* lämnar Carina också lättad, och utan saknad Mats i slutet av artikeln. I GP däremot är slutet mer utdraget och där avslutas artikeln med två intressanta episoder.

Köttfärsås direkt ur burken. Kroppen är stinkande svettig och trött. Bajsar under trailern, skit samma. Uh. Uh. Käring, sätt på kaffet. Säger Mats. Ligga där och lata sig. Jo jag vet. Säger jag. När en annan får slita för både det ena och det andra. Mats flinar. Jag flinar. Klättrar ner. Drar på mig kläderna. Vevar ner rutan. Kammar mig i backspegeln. Tänder en cigg. Famlar efter Novalucolen. Sätter på kaffet. Och så kör vi.

Nästan samma citat som i inledningen! Men här har Carina genomgått en metamorfos och har nu blivit nästan som Mats. Hon har internaliserat det manliga tolkningsföreträdet och anpassat sig. Några rader ner följer sedan det slutgiltiga beviset på att hon ser sig som en i mängden:

Jaså du, så du har åkt utan visum. Limpan fyller upp muggen och tittar på mig. Han kör för Svendsen i Norge, vi träffas i Moskva. Sitter i hytten på Soyuz parkering. Utanför i mörkret trippar klackarna. Jag hörde om några vitrysskor. Säger han. Som hängde med ett par chaffisar i bilen. Inga pass hade de. Inga visum, ingenting. De blev avplockade av GAIen, fångslade och våldtagna och ingen har någonsin sett dem igen. Du snackar. Säger jag. Tittar storögt på honom och tar en djup klunk. Jaså. Säger Limpan. Ha du, ha du. Säger Mats. Och så skålar vi. För kung och fosterland.

Inget av dessa två citat återfinns i *Trailer*. Där är det Mats som kör och Carina som tyst följer med och iakttar. Just dessa ord har GP valt att sätta som titel: Håll käft, käring - jag kör. Paradoxalt nog är det just det hon inte gör i GP, men väl i *Trailer*.

Sprickor och ambivalens – behov av nya tolkningar

Artiklarna, var för sig, men på olika sätt, bekräftar och för vidare två olika bilder av lastbilschaufförer. Dels den mytiske, hypermaskuline, sexistiske mannen som gör vad som faller honom in (GP). Dels den äventyrslystne, stolte, fixaren som

ensam i sin bil ger sig ut på ett omöjligt uppdrag och som rör det i hamn (Trailer). Båda förknippas med manlighet och visar därigenom att det inte går att tala om manlighet i bestämd form singularis. Mellan dessa bilder återfinns mina informanter och alla andra förare. Efter eget huvud tvingas de att navigera mellan berättelsernas ideal. Det är därför inte förvånande att Mats vid ett tillfälle under resan erkänner något som skulle kunna betecknas som en spricka i fasaden.

En fårfarm på Nya Zeland. Det vore verkligen drömmen. Han tittar på mig. Ja, jag är så trött på det här ibland. Att aldrig vara hemma. Jag har ju missat barnens uppväxt belt. Fast jag har prickat förlossningarna. Säger han. Och skiner. Utom pojkens förstås. Då stod jag i Munkedal med en trasig kardän. Nä. Det gäller att ha en jävligt stark hustru. Hon får sköta allt, barnen och huset. Tackla problemen själv. Och så kommer jag hem och är trött. Då vill jag vara med familjen, ta igen allt vi har missat. Men så finns det ju alltid något att fixa med huset. Och sen ska man hinna med lite socialt liv, träffa kompisar. Ja, fy fan. Viket liv man har. Jag har försökt jobba på Volvo. Men jag stod inte ut med staketet

omkring mig. Han tystnar. Tittar på vägen. Gnider sig i skäggstubben. Tänder en cigg. Jag vet inte. Säger han. En dag när man kommer hem så står kanske väskorna där på trappan. Och då är inte Mats Erik Olsson stor, det kan jag lova dig.

Här visas på ambivalens och sårbarhet som det saknas lösningar på inom idealberättelserna men som ändå pockar på uppmärksamhet. Myterna om lastbilschaufförer erbjuder visserligen prestige och makt, men de lämnar också föraren ensam att lösa problemen som uppstår när myten ska omsättas i praktiken (jfr Faludi 1999). Eftersom det i princip saknas motbilder kan effekten därigenom bli att en eventuell strävan mot ökad mångfald och jämställdhet inom transportnäringen förhindras och att möjliga lastbilsföraraspiranter med milt våld (Foucault 1993) motas bort.

Det är min uttalade förhoppning att resonemangen här kan visa på behovet av nya alternativa tolkningar av hur en lastbilschaufför kan vara och hur transportarbete bäst organiseras.

Referencer

- Connell, Robert W. 1999. *Maskuliniteter*. Göteborg: Daidalos.
- Ekenstam, Claes, Johansson, Thomas, Kuosmanen, Jari (red). 2001. *Sprickor i fasaden. Manligheter i förändring*. Stockholm: Gidlunds Förlag.
- Ewens, Graeme & Ellis, Michael. 1977. *The cult of the big rigs and the life of the long haul truckers*. Middlesex: A Quarto Book.
- Faludi, Susan. 1999. *Stiffed. The betrayal of the modern man*. London: Chato & Windus.
- Foucault, Michel. 1993. *Övervakning och straff*. Lund: Arkiv förlag.
- Höglund, Carin. 1998 a. Med fönster mot öst eller "Håll käft, käring – jag kör". I *Göteborgs-Posten* (Lördagsbilagan *Två Dagar*) 1998-01-10.
- Höglund, Carin. 1998 b. På väg till Sibirien. Spännande resa från Tollarp till Kemerovo. *Trailer* (nr 7/8 1998).
- Kimmel, Michael S. 2000. *The gendered society*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Nehls, Eddy. 1999. *Lastbil som livsstil. En etnologisk yrkeskulturstudie bland lastbilsförare i fjärrtrafik*. Umeå: Designhögskolan, Umeå universitet.
- Mellström, Ulf. 1999. *Män och deras maskiner*. Nora: Nya Doxa.
- Olsson, Christer. 1990. *Landsvägens Riddare. Berättelsen om Volvo-chaufförernas bilar och vardag förr och nu*. Malmö: Förlagshuset Norden.
- Rorty, Richard. 1997. *Kontingens, ironi och solidaritet*. Lund: Studentlitteratur.
- Trucking World Wide*. 1984. Malmö: Förlagshuset Norden (i samarbete med Karlskrona: Förlags AB Albinsson & Sjöberg. Trailer).

“Den feminine legionären”

Manlighet och omanlighet bland svenska främlingslegionärer ca 1910-1940

Av Tomas Nilson, Doktorand, Historiska institutionen, Göteborgs universitet.

Demoraliserade – förrådde – förlorade. Så beskriver den tyske legionären Erwin Rosen den utvecklingslinje som stod till buds för unga legionärer som råkar ut för den beryktade "Legionslasten"¹. Enligt Rosen låg dess slagskugga för evigt över legionskasernerna:

Man hade måst vara blind för att ej se de besynnerliga gesterna, det tvetydiga leendet, legionsleendet; man hade måst vara döv för att ej höra saker, som ej kunde missförstås.

Vad Rosen ovan talar om är naturligtvis homosexualitet.² Orsaken till att denna last syntes evig, säger Rosen, var den grupp äldre legionärer med lång tjänstgöringstid, för vilka en dylik livsstil hade blivit något alldeles självklart. Dessa värvar "...nya anhängare, som så småningom sjunka ned till deras nivå." Då de senare i sin tur inleder homosexuella relationer med nyanlända legionärer uppstår således ett evigt kretslopp.

Hur det är praktiskt möjligt att knyta sådana vänskapsband är enligt Rosen inte svårt att förstå. De unga legionärsrekryterna känner sig vilna och hjälplösa - de kan inte alla rutiner och handgrepp och lever därför i ständig skräck för att bestraffas. Då uppenbarar sig den gamle legionären som en räddare i nöden; han tar dem under sina vingar och ger dem oräkneliga råd om hur de kan underlätta den dagliga tjänsten. På så sätt uppstår en beundran och tacksamhet gentemot den äldre legionären, en känsla av att inte kunna klara legionslivet utan honom och hans vänskap.³

I Rosens skildring delas de homosexuella legionärerna in i två kategorier - de unga som blir förförda och de gamla som förför. De äldre legionärerna beskrivs som slugt kalkylerande varelser, alltid med en baktanke med sitt handlande, och totalt skrupelfria i sina försök att dra ned unga rekryter till samma låga nivå som de själva. De unga som förförs beskrivs i sin tur som karaktärsvaga och lättsinniga, och har på grund av dessa moraliska brister hamnat på sned i livet. På sikt förvandlas därför den förförde med obönhörlig logik, till en "rå, brutal, sniken människa, som medvetet prostituerar sig..."⁴

Homosexualitet, som Rosen beskriver den, kan alltså liknas vid en process. De förskräckliga och omänskliga förhållandena i legionen skapar en nedbrytande anda, som förleder personer med svag eller defekt moral att ingå homosexuella förbindelser; avsikten är att vinna materiella fördelar och en förbättrad ställning. Det senare är det som Rosen liknar vid prostitution. Även om Rosen implicit fördömer homosexualitet som naturvidrig - den placeras på en lägre moralisk nivå

- tycks han inte se den som biologiskt betingad utan mer som en produkt av miljön. På så sätt blir homosexualitet ytterst en fråga om karaktär.

Rosens bok, som publicerades i Sverige mitt under brinnande världskrig år 1916, är en mycket frän kritik av dåtidens omänskliga förhållanden i legionen. I boken ges stort utrymme åt att analysera de konsekvenser soldaternas levnadsvillkor gav upphov till. Skildringen av de homosexuella relationerna skall ses i detta ljus. Jag undersöker hur motsvarande sexuella relationer har beskrivits i ett antal biografier skrivna av svenska legionärer.

Homosexualitet - strategi eller läggning?

Forskningen har visat att soldatprostitution har gamla anor. I Europa och i USA var det vanligt att soldater - både värvade och värnpliktiga - sålde sexuella tjänster. Anledningen var att dessa behövde dryga ut den magra solden, främst för att få möjlighet till ett bekvämare liv än vad kasernen kunde erbjuda, men även som ett sätt att träffa personer ur andra sociala miljöer än de brukliga. Soldaterna som bjöd ut sina tjänster behövde inte själva vara homosexuella, även om de också fanns, utan praktiken var nästan uteslutande av ekonomisk art. Den egna maskuliniteten uppfattades därför aldrig som hotad då det hela tiden fanns en klar distinktion mellan "riktiga män" och andra.⁵

I analogi med ovannämnda var att bli älskare åt en officer således ett sätt att få ett drägligare liv under sin tjänstgöring i legionen. Detta ämne, "varom volymer skulle kunna skrivas", som svensken Widar Swahn uttrycker det i sin skildring av förhållanden i början av 1920-talet, väckte starka känslor. Enligt Swahn kunde vissa få det riktigt bra som officersälskare.

¹ Erwin Rosen. I franska främlingslegionen. Minnen och intryck, Stockholm 1916, s 233. Rosen hade varit legionär i början av 1900-talet.

² Det är intressant att varken i Rosens berättelse eller i någon av de andra skildringar som denna artikel bygger på benämns de sexuella relationerna mellan män som homosexualitet, utan olika typer av omskrivningar görs. Det är jag som konsekvent använder termen homosexualitet. Själva termen användes för första gången så sent som 1869, men blev inte en allmän benämning förrän under 1890-talet. Den homosexuelle blir då en egen kategori, som för tankarna till permanent avvikelse, psykisk sjukdom och sociala problem. För denna utveckling, se Elisabeth Badinter. XY. Om mannens identitet, Stockholm 1998, s 115 ff.

³ Rosen, aa, s 234 f, citat s 234.

⁴ Rosen, aa, s 234, 236.

⁵ För detta spännande ämne, se Dodo Parikas. Stockholms soldaters hemliga liv. Unga soldater och civila män, Sympatiens hemlighetsfulla makt. Stockholms homosexuella 1860-1960, (red) Göran Söderström, Stockholm 1999, s. 522- 629.

Guldgossar kallade vi de stackare som inte kunde motstå frestelsen att på så vis vinna en lättnad i den tröstlösa tillvaron, och verkliga guldgossar voro de. Befriade från övningar och arbete, rikligt försedda med pengar förde de en tillvaro, som förmörkades endast av det hat och förakt varmed övriga legionärer bemötte dem.

De legionärer som pekades ut som "officersmätresser" hade dock en viss indirekt maktställning, som de utnyttjade för att ge igen på sina motståndare. Swahn nämner till och med att mordförsök på sådana guldgossar alls inte var ovanligt.⁶

Om man som Rosen ser orsakerna till de homosexuella relationerna i misären och de usla förhållandena är det tydligt att också Swahn menar att de sexuella förhållandena mellan män är mer strategi än läggning. Swahn använder ordet mätress, som kan tolkas som prostitution, d.v.s. någonting som främst rör pengar och inte sexuella känslor. Det är alltså inte den sexuella läggningen som ilskan riktas mot, utan mer det faktum att en sådan strategi tillgreps av vissa för att förbättra sin situation. I förlängningen är det förstås de förhållanden inom legionen som gör det möjligt att vinna fördelar på ett sådant sätt som kritiserar.

Finlandssvensken Bertil Kurten skildrar i sin berättelse också de många laster som förekom i legionen. Kurten var legionär åren 1922 till 1927, stationerad i Algeriet och Marocko. Främst av lasterna sätter Kurten otvetydigt dryckenskapen - många onödiga brott har begåtts under rusets inflytande, med alltid lika sorgliga och drakoniska konsekvenser för den enskilde legionären. Den andra lasten, som Kurten betecknar som "abnorm sedlig förvändhet", det vill säga homosexualitet, beskrivs också som mycket utbredd bland både officerare och soldater. Det som Kurten dock finner mest aktningsvärt är "...att detta sedliga förfall aldrig motarbetas på något sätt. Tvärtom hände det ofta, att unga vackra soldater därigenom erhöillo befodran och lättnad i legionärlivet." De flesta gångerna var det förmodligen utsikter till att kunna mildra det hårda arbetet som drev legionärerna "...till sådana vedervärdigheter" menar Kurten, men även chansen att dryga ut den futtiga legionärlönen var en viktig orsak.

Kurtens kritik liknar delvis Swahns, och den som Rosen tidigast gett uttryck för: en medveten strategi att "prostituera" sig för att vinna fördelar. Skillnaden är att Kurten är betydligt skarpare i sitt avståndstagande mot homosexualitet.⁷ Kurten menar att homosexualitet möjligtvis kan förstås - som ett sätt att få olika typer av privilegier och som ett sätt att nå upp till en skäligen inkomst - "...men aldrig försvaras."⁸

Homosexualitet som det feminina

Den svenska legionären Torsten Nilsson berör också homosexualiteten i legionen. Han beskriver förhållandena under första hälften av 1910-talet. Han återger en rad berättelser han hört från andra legionärer, bland annat sådana som rör förhållanden i Tonkin i dåvarande Franska Indokina. Där kunde den ditkommenderade legionären köpa sig en inhemsk

hustru, som blev hans egendom så länge han var stationerad där. Nilssons sagesman berättar att det funnits legionärer med veritabla harem av fruar. Men där florerar även:

... ett hemskt intimt förhållande mellan många legionärer och de infödda anamitiska soldaterna, som äro små till växten som pojkar och hava något kvinnligt över sig. Här frodas denna homosexuella last i kolossal grad.⁹

Nilsson berör inte ämnet närmare än så i sin skildring.¹⁰ Citatet pekar på de anamitiska soldaternas kvinnlighet. Det finns alltså inga ansatser hos Nilsson att förknippa en stark maskulinitet med homosexualitet, snarare tvärtom - 1910-talets syn på homosexuella tycks snarare bestå av att identifiera dem som "icke-manliga" och feminina.¹¹ De homosexuella kan uppfattas som representanter för den stereotyp, som den amerikanske historikern Georg L. Mosse, fritt översatt har kallat för "den andra". Denna "motbild" var en konstruktion som användes för att definiera, bespegla och slutligen bekräfta att den egna manligheten var den rätta. Mosse menar att "motbilden" var nödvändig för att fixera den moderna mansbild som alltsedan tidigt 1800-tal hade börjat framträda. Den manliga stereotypen byggde till stor del på sådana attribut som enligt dåtiden inte kunde förknippas med det kvinnliga, först och främst gällde det fysisk styrka.¹²

Ytterligare en svensk som tar upp temat homosexualitet och det feminina är Knut Häll, legionär under senare delen av 1930-talet. Han återger en episod som utspelade sig i Marocko år 1937. Häll hade blivit kommenderad till en enslig postering i de södra delarna av landet. När han fick reda på att en annan svensk också skulle ingå i styrkan, sökte han upp denne för att bekanta sig. Landsmannen hette Eriksson, och hade bara varit i legionen i fyra månader. Över en öl på marketenteriet frågade Häll nyfiket ut honom. Eriksson ville dock inte diskutera sig själv och sin historia, utan svarade undvikande på alla frågor. Till slut, skriver Häll:

... visste jag inte vad jag skulle tro om denna tjuogoettåring med sitt nästan flickaktiga ansikte, den smärta kroppsbyg

⁶ Widar Swahn. Marschera eller dö. En svensk i franska främlingslegionen, Stockholm 1946, s. 25.

⁷ Bertil Kurten. Fem år i främlingslegionen, Helsingfors 1928, s. 91-92. Kurten berättar om en legionär han kände, som en gång lockades att tillfredställa en officers "abnorma känslotillstånd." Detta skedde mot legionärens vilja, och resulterade i att legionären i ett raseriutbrott dödade "sin onaturlige överman" med ett bajonethugg. Mordet var enligt Kurten befogat - det är helt enkelt för många "...vidrigheter en legionär ofta blir tvungen att utföra."

⁸ Kurten, aa, s. 91.

⁹ Torsten Nilsson. Främlingslegionär i tre och ett halvt år, Göteborg 1922, s. 104.

¹⁰ Hur förhållandena var i Nilssons närmaste omgivning vet vi ej. Det är dock troligt att han inte själv skulle ha diskuterat saken närmare eftersom svensk lag ända fram till år 1944 straffbelade alla former av homosexualitet. Det finns åtminstone på ytan ett avståndstagande hos Nilsson - han beskriver i citatet de homosexuella relationerna som hemska och som laster.

¹¹ Amerikanen Steven Zeeland har i en intressant bok skildrat det rådande manlighetsidealet inom den amerikanska marinkåren under 1990-talet. Han finner att "machomaskulinitet" och homosexuella möten inte alls ses som oförenliga, och inte heller att de marinkärister som har sådana typer av relationer uppfattas som mindre manliga. Steven Zeeland. The Masculine Marine. Homoeroticism in the U.S. Marine Corps, New York/London 1996.

¹² Georg L. Mosse. Se hela kapitlet Introduction: the Masculine Stereotype (s. 3-16), The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity, New York/Oxford 1996.

*gnaden och de melankoliska ögonen. Han hade överhuvudtaget ingenting som passade ihop med det yrke han nu, av någon för mig okänd anledning, råkat hamna i.*¹³

Av en dansk kamrat fick Häll dagen efter reda på att Eriksson egentligen hette något annat, förmodligen hade han ett adligt namn. Eriksson hade i överförfriskat tillstånd låtit undslippa sig att han av sin far hade utsetts som arvtagare till familjegodset.

Under färden på de svindlande serpentinvägarna i Atlasbergen mot det isolerade ökenfortet Tindouf, där Hälls avdelning skulle avlösa postens besättning, fick Häll tillfälle att i smyg studera Eriksson. Återigen återkommer han till det kvinnliga hos Eriksson. Förvånad betraktade han dennes "...veka, nästan feminina drag, som påminde (...) om en ung flickas. En vacker ung svensk flicka som förklätt sig i legionens uniform." Enligt Häll hörde Eriksson inte alls hemma här - han var alltför "...olycklig, frånvarande och vek. Definitivt inte en man som passade in bland hårdföra soldater i la Légion Etrangère."¹⁴

Ett enformigt liv började på den isolerade posteringen. Häll och Eriksson samt två andra legionärer hade bildat en "nordisk klubb", som brukade mötas varje kväll efter tjänstens slut. En dag kom inte Eriksson till det dagliga mötet på fortets gård. Ingen visste var han höll hus. Detta upprepade sig ett flertal gånger. Till slut uppdagades att Eriksson hade inlett ett homosexuellt förhållande med den spanske korpralen Dacosta, en av de mest avskydda och hatade underbefäl. Häll och hans kamrater diskuterade hur de skulle kunna rädda Eriksson, dels ur Dacostas klor, men framför allt undan den behandling som övriga legionärer skulle bestå Eriksson med när det blev allmänt känt att han hade ett förhållande med en känd homosexuell. Bemötandet skulle bli extra hårt eftersom Dacosta tillhörde befäl. Häll fruktade att Erikssons veka natur inte skulle uthärda de ofrånkomliga trakasserierna.

Dacosta beskrivs av Häll som innerligt avskydd. Inte främst för sin homosexualitet - Dacosta var inte den förste homosexuelle i legionen - utan mer för sitt sadistiska sätt att föra befäl och hans medvetna försök att plåga legionärerna.¹⁵

En kväll en tid senare mötte Häll Dacosta på posteringens gård. Dacosta, som var berusad, stoppade Häll, och gav honom en blick - enligt Häll "...på ett sätt som han aldrig gjort tidigare". Dacosta slog sedan armen om midjan på Häll samtidigt som han kallade honom för "hübschen". Häll blev rasande över tillmälet och slog Dacosta till marken med ett slag mot huvudet. Anledningen till Hälls raseri var inte enbart Dacostas homosexuella affär med Eriksson utan mer att han hade blivit kallad "hübschen", ett tyskt låneord som inom legionen var en vanlig omskrivning på en "ung man lämplig för homosexuella närmanden."¹⁶

Hälls instinktiva reaktion - att slå ned Dacosta trots att våld mot en överordnad räknades som ett av de grövsta brotten

och skulle ge Häll ett långt fängelsestraff, antingen att avtjänas i stenbrotten söder om Sahara eller i Franska Guyana - kan förmodligen tolkas på två sätt: (1) som ett tecken på Hälls starka känslor över att ha givits en invit, att ha blivit tagen för homosexuell, d.v.s. en person som enligt hans egen logik representerar det feminina och det omanliga; (2) som en reaktion på Dacostas förhållande med Eriksson, och då främst riktad mot Dacostas roll som förförare, och i förlängningen fördärvare. Här går att hitta paralleller till Rosens indelning.¹⁷

Om man tolkar Erikssons öde enligt Rosen, Swahn och Kurten är det fullt möjligt att han för att klara tjänsten lät sig "tas omhand" av en överordnad. Han framstår då som opportunistisk och omoralisk. Om man istället förklarar hans homosexuella förhållande med att han var en av naturen vek och feminin person, som inte passade för det hårda legionärlivet, kommer förklaringen istället att ligga på ett annat plan - Erikssons fysionomi och karaktärsdrag gör honom a priori till homosexuell. Det är så Häll förklarar Erikssons förhållande med den avskydde Dacosta. Någon annan rationell förklaring tycks inte förespegla Häll.

En skildring med homofobisk underton

En svensk med mycket bestämda åsikter om homosexualitet är G. V. Jönsson. Han hade tillsammans med två andra arbetslösa svenska underbefäl värvat sig i slutet av 1929. Jönsson berättar om en episod som utspelade sig under en av de många straffexpeditioner mot kabylistammar i södra Marocko som han under sin legionstid deltog i. I Jönssons avdelning fanns en polsk legionär. Denne, en veteran med tio års tjänst bakom sig, hade redan från början väckt Jönssons avsky, främst genom sin tjuvaktighet och sitt svåra alkoholmissbruk, men framför allt för det som Jönsson betraktade som ytterst perverst. Jönsson skriver:

*Vid ett tillfälle i Ain-el-Hajdar gjorde han mig vissa förslag som så när hade kostat honom livet. Dylika individer borde ur samhällets synpunkt, för renlighetens bevarande utan misskund omhändertagas. Troligen skulle det inte heller blivit så mycket väsen av, om jag helt enkelt pryglat ihjäl svinet, vilket jag var på god väg att göra, innerligt hatad som han var av alla. Numera stadgar legionen stränga straff mot den sortens förbrytare, men förr i världen såg man nog ofta mellan fingrarna med individer av den kategorien.*¹⁸

Jönssons aggressiva och rasande avståndstagande från den polska legionärens homosexualitet kan mycket väl tolkas som ren

¹³Knut E. Häll. Soldaten som inte kunde dö. Svensk äventyrare i främlingslegionen, Lund 1987, s. 145.

¹⁴Häll, aa, s. 146 f.

¹⁵Häll, aa, s. 152 ff.

¹⁶Häll, aa, s. 157 f.

¹⁷Av texten framgår tydligt att Häll har en önskan om att ingripa och göra slut på Erikssons förhållande. På så sätt vill Häll rädda Eriksson från allt det obehagliga denne hamnat i. "På allt som (...) berörde korpral Dacosta och att "fästmö" och "svenska fnask" var tillmälen som nu ganska öppet användes inom fortet." (Häll s. 163 f).

¹⁸G. V. Jönsson. Fem års tjänst i Franska Främlingslegionen, Hässeholm 1959, s. 107.

och skär homofobi. Homofobi beskrivs av forskningen på området som en väl integrerad del av en heterosexuell maskulinitet, där den har en viktig psykologisk funktion - att visa vem som inte är homosexuell, d.v.s. ställa upp kriterier för vad som räknas som heterosexuellt.¹⁹ Homosexualitet väcker hos homofoba män en osäkerhetskänsla som gör att de antingen agerar undvikande, aggressivt eller med öppet förakt. Den främsta rädslan hos homofoben är att uppfattas som passiv då det kan ge associationer till en traditionell bild av den homosexuelle som känslig och undergiven, karaktärsdrag som förknippas med svaghet.²⁰

Hegemonisk maskulinitet

För att ytterligare fördjupa analysen av svenska legionärens syn på homosexualitet skall den australiensiske forskaren Robert Connells teorier om hegemonisk maskulinitet appliceras. Detta för att visa att olika attribut/strukturer sammanfaller för att ytterligare marginalisera/föringa den maskulinitet som de homosexuella legionärerna företrädde.

Connell menar att en mängd olika typer av maskuliniteter alltid existerar samtidigt, och att de är ett resultat av spelet mellan attribut som exempelvis klass, ras och kön. De olika maskuliniteterna kämpar konstant för att uppnå hegemoni. På så sätt uppstår en hierarki av över- och underordnade maskuliniteter. Vilken av dessa som uppnår en hegemonisk ställning växlar mellan olika kontexter och kulturer samt är föränderlig över tid.²¹

I de svenska legionärernas berättelser beskrivs homosexuella överlag negativt - de ses som både psykiskt avvikande, omoraliska och lastbara, tjuvaktiga, feminina och omanliga, och som allmänt osympatiska personer. Ett antal attribut vidhågs således de som definieras som homosexuella.

Enligt Connell placeras homosexuella generellt längst ned i maskulinitetshierarkin. De görs till representanter för det som

utdefinieras från en kulturs dominerande manlighetsideal. Homosexualitet utgör en underordnad kategori.²²

Det negativa i att uppfattas som homosexuell förstärks alltså genom att andra egenskaper tillskrivs dessa legionärer. Jönsson beskriver exempelvis den polske legionären som "...den borne ligisten, råhet och laster stodo skrivna i hans ansikte", medan Erikssons älskare Dacosta porträtteras som brutal, tyrannisk och opålitlig - man måste alltid "... vara på vakt mot eventuella tjuvknep när det gällde Dacosta", som Häll uttryckte det.²³

En intressant iakttagelse är att båda de ovannämnda homosexuella legionärerna har en annan etnisk bakgrund än Jönsson och Häll; de är från Polen respektive Spanien. Möjligtvis kan fördomar mot nationaliteter som inte hör till ett skandinaviskt/västeuropeiskt område ytterligare förstärka deras negativa syn på dem? I så fall skulle även en "ogynnsam" etnicitet samverka för att underordna den homosexuelle.²⁴

Studien av manligt och omanligt i svenska främlingslegioners berättelser har visat att bilden är allt annat än endimensionell och att fler aspekter av hur en specifik legionsmanlighet konstrueras därför behöver undersökas.

¹⁹Traditionellt har manlighet alltid definierats i motsats till något. Att vara man betyder alltså att inte vara kvinnlig; att inte vara homosexuell; att inte vara foglig, beroende och undergiven, och att inte ha sexuellt eller annat nära samröre med män.

²⁰Badinter, aa, s. 132 f.

²¹Robert W. Connell. *Masculinities*, Cambridge/Oxford 1995, s. 76-81.

²²Connell, aa, s. 78 f.

²³Jönsson, aa, s. 107, Häll, aa, s. 158.

²⁴En given parallell är Edward Said's orientalismtes. Said menar att västvärlden har konstruerat en negativ schablonbild av Orienten och dess invånare med avsikt att underordna och kontrollera. Möjligtvis fanns också liknande bilder av öst- och sydeuropéer hos de svenska legionärerna, vilket gjorde det lättare att överse med en homosexuell västeuropé. Se bara på Hälls vändor över landsmannen Erikssons homosexuella relation med Dacosta - Hälls vrede riktas ju enbart mot sydlingen Dacosta.

Men in/and/or feminism: on men's studies and feminist criticism

Helena Wahlström, Univ. lektor, Humaniora & Samhällsvetenskap, Högskolan i Gävle. Wahlströms forskningsområden är mansbilder i kulturella texter, mansbilder i kvinnolitteratur, och 1970-talets 'kvinnoroman'.

"Feminism requires that we keep asking questions, that we make connections, especially those that disturb our assumptions."
Kay Leigh Hagan, "A Good Man Is Hard to Bash"

My aim in this article is to address the problematic relationship between feminism and men.¹ My discussion will involve three critical anthologies about the interconnections of men and feminism. I cannot do justice to all aspects of the anthologies here, but will focus above all on notions like authority and representativity. The crucial question throughout is: can a man function as the subject of feminist criticism? What is needed for him to be legitimated as such a subject?²

Since the rise of men's studies and masculinity studies in academe, the early feminist assumption that "men" equals "patriarchy" and that men thus stand as feminism's antagonists, has been undermined and complicated by research that underscores the multifaceted and problematic aspects of concepts like "men" and "masculinity." The growth of men's and masculinity studies, as well as gender studies, has also raised questions concerning what place (feminist) men can and should have (with)in feminism. The first critical anthology dedicated expressly to problematizing this relationship was Alice Jardine and Paul Smith's *Men in Feminism*, published in 1987. In the anthology, nine women and ten men debate the issue of feminism as a possibility or an impossibility for men, focussing on cultural-critical practice: Can men be feminists? Can they hold a place in feminism? Can they produce feminist research?³

Many of the male contributors to the volume argue that they have existed "in" feminism their entire adult lives, and that feminist theory is a given in their scholarly pursuits, not something they can choose to ignore. Yet, the issue is obviously a burning one. In the anthologized texts, positions are claimed, guarded, and questioned. The issue of correctness is raised by several of the male writers, who experience a sense that they can never be correct enough in their feminism, in the eyes of certain female feminists.⁴

The female critics express worries that male scholars will take over feminism as an academic field, thus becoming dominant in yet another area in Academe.⁵ These women suspect that male scholars have begun to take an interest in feminism as a relatively new field for them to bring to order, "that is, that they are interested in feminist theory but lack political engagement with feminist issues. To speak with Imelda Whelehan, they

might see "feminism as another mode of abstract thought which might yield new possibilities" (184).⁷

Indeed, a clear tendency throughout is a refusal to accept men as feminists. This refusal finds expression in texts by both men and women, and only very few (Andrew Ross, Richard Ohmans) emphasize that this scholarly identity is

¹ I use the term "men's studies" although it is not unproblematic here as an umbrella term to denote what has variously been termed academic men's studies, critical studies on men, and masculinity studies. My usage is in accordance with Thomas Johansson's definition in *Det Första Könet?*, that is, men's studies exist and function in alliance with feminism, which means that gender/power aspects are necessarily taken into account. Men's studies is constructed in opposition to "conservative and reactionary men's movements" and investigates the "hidden aspects" of masculinity, that is, it is an anti-hegemonizing discipline" (Johansson 14, translation mine). I use "feminism" — in itself a problematic and entangled term — to denote the movement inside and outside of the academy that simultaneously investigates and opposes the structural dominance of some individuals over others based above all on gender (but also on race/ethnicity and class), resists all forms of gender based oppression, and that therefore wants to see an end to the patriarchal order. Feminism in this definition is a radical, non-sexist political movement and academic field. Gender studies is used here as an umbrella term for all critical studies on gender, including men's studies, feminist studies, women's studies.

² The home of this discussion is a critical project on cultural texts (literature and film) that currently bears the working title (Re)Defining Manhood?: Representing Masculinities in Contemporary North American Texts. It includes texts from the 1980s and 90s by, for example, Margaret Atwood, Paul Auster, John Irving, and Gloria Naylor.

³ Some of the texts are reprinted, and some writers contribute more than one text. In all, there are 23 texts originally produced for the volume.

⁴ Smith explains that "[o]ne of the problems of beginning [feminist critical work] is the sensation that it is impossible to say anything properly correct," and Andrew Ross agrees: "It is . . . ironic and disquieting . . . to think that it may be the phenomenon of male feminism . . . that will finally prompt feminism to resurrect prescriptions about correctness in order to better rehearse and apprentice its newly enlisted male allies" (85). The issue is also raised by Stephen Heath, but from a different angle, since unlike Smith and Ross, he does not see male feminism as a possibility. Heath claims that "male feminism is a contradiction in terms" (28) and that it is impossible for the male scholar to "find the authority of identity" (9) which he sees as the pursuit of some of his contemporary male colleagues, while he considers women's feminism a "fact" (9).

⁵ Various strategies to avoid such development are suggested. Naomi Schor wants to reestablish female difference/otherness in order to avoid absorption by patriarchal culture. Maeghan Morris suggests that men choose "strategic withdrawal" as a best possible tactic in relation to feminism. Elaine Showalter asks what makes male feminism appear at precisely this point in time, and worries that the new male feminism in literary criticism, which primarily has interested itself in canonical male authorship, will lead to the formation of yet another men's club in literary criticism.

⁶ K. K. Ruthven's infamous and much quoted claim is of course an illustrative example. Ruthven claims that "the female 'problematic' is too important to be left in the hands of anti-intellectual feminists." Instead it should be handled by "men who make a living from talking about books." (K. K. Ruthven, *Feminist Literary Studies: An Introduction*, Cambridge, 1984: 8,10)

⁷ Whelehan continues: "The central question must be—if feminism is to remain a politics as well as a polemic, an oppositional strategy as well as an academic 'success story' in terms of its academic discursive explosion—what are the political consequences of 'male feminism'? This question is an ethical one ranging from the issue of whether the woman's voice will again be suppressed in favour of the male authoritative one, to whether in the academic institution (the last bastion of feminism's growth) women's tenure—even in the 'ghetto' of women's studies—will face renewed threat" (186).

possible rather than impossible. Other contributors suggest various positions for men who sympathize with feminism, ranging from "trying not to be antifeminist" and attempting to practice Cixousian "admiration" (Stephen Heath) to quite simply withdrawing and being quiet (Maeghan Morris). While the participating male writers are often (though not always) cautious and apologetic, and take care to mark a subordinate role in the hierarchy of feminist authority, most female contributors agree that the fundamental argument against men as feminists is this: men cannot be women, thus they cannot experience like women, thus they cannot be feminists.

The notion of the "male feminist" is even ridiculed at certain points, for example by . Rosi Braidotti⁸ who "others" men in her narrative of men's entry into feminism, claiming that they "bulldoze their way through feminism . . . walking all over us," and also stating that men "lack intellectually" and suffer from a "particular blindness". These male opportunists, claims Braidotti, are "the best male friends we've got, and they're not really what we had hoped for." She argues further that her "speaking stance as a feminist has accustomed [her] to address women as [her] privileged interlocutors—[she] can only view the prospect of addressing Pheminist (sic!) men with a touch of benevolent fatigue" (239). Although feminist suspicions of male usurpation of a vital critical field may be grounded in actual risk, the effect is a separatist attempt to grant gender-based exclusive rights to an academic practice.⁹

In another context, Imelda Whelehan has claimed that feminist separatism is necessary, and has wrongly been subject to scholarly ridicule.¹⁰ However, the separatist stance does seem problematic, because if separatism is needed now, how long will it continue to be needed? How can separatism be productive for a movement that makes claims to an ambition to change the world for both women and men? How is separatism compatible with an academic movement that has striven against exclusionary gender patterns within disciplines and critical arenas? I would argue that it is vital to differentiate between on the one hand certain practices where separatism is necessary and productive, for instance in work at women's crisis centers and men's crisis centres, support groups in various social contexts, etc, and on the other hand academic practices in which gender based separatism creates conditions for a false sense of security, and illusory constructions of "us" among women/men. Illusory, since such separatism builds upon monolithic gender constructions and fails to recognize the problematization of the notions "women" and "men" generated within gender theory itself. Naturally, this is as true in feminist criticism as it is in men's studies.

Clearly, it is above all questions of authority, the right to dominance, and degrees of representativity that lie behind the struggle for positions in *Men in Feminism*. The final impression is that men feminists are unlikely and almost inconceivable to most contributors, and, in the words of Paul Smith, "nobody tries to think the issue in a positive way" ("Conversation" 256).

One point about the anthology that seems highly interesting in retrospect is the attempts to formulate the appropriate future work of male profeminist scholars; many of the contributors emphasize the importance of men focussing on themselves as gendered beings, investigating the construction of masculinity, and "speaking their male bodies."¹¹ This, then, becomes men's mission in, or "through" feminism, as Smith finally suggests, but interestingly, it is not seen as appropriate work for women—there is no gender-transgressive vision involved. Consequently, men are explicitly defined as potentially authoritative and representative in men's/masculinity studies, while female scholars implicitly define their area of authority and representativity: feminist theory is women's theory.

The work of investigating and deconstructing men and masculinity has since begun, as is well known, with an impressive stretch of critical landmarks published since the late 1980s, and a veritable explosion in the mid-90s. In the midst of the rapid growth of men's studies, in 1998, two new anthologies on men and feminism were published: Tom Digby's *Men Doing Feminism*, and Steven Schacht and Doris Ewing's *Feminism and Men*.

Digby's title abandons the much criticized prepositional focus of the predecessor; the emphasis now is not on position ("in"), but on action ("doing"). Many of the writers in the new volume choose to include in their texts a critique of Jardine and Smith, which thus figures as the authoritative text on the "problem". *Men Doing Feminism* is an anthology that presents a majority of male voices; only 4 out of 21 contributors are women. However, this cannot easily be construed as a sign that men have taken over feminism (given the outpour of feminist texts by women that appears parallel to its publication). Rather, it is a sign that the issue of correctness is otherwise perceived, for another difference is the inclusion of, for example, texts by blacks and transsexuals, and critics from other marginalized groups. The marked white-hetero-dominance of the previous volume is broken, and breadth in representation of race and sexuality is given precedence over equal numbers according to gender. The selection is in itself a claim: "Men do produce feminism, are in feminism, look here!"

The most constructive and positive suggestion concerning men's feminist possibilities is formulated by Henry S Rubin, who observes that now, after the collapse of "identity politics" we have abandoned previous patterns for representativity, by moving from "a paradigm that emphasizes identity to one

⁸ See also Morris, and Jardine/Smith, "Conversation" esp. 256, 260.

⁹ Braidotti has been criticised by, among others, Joseph Allen Boone, who rightly points out that her rhetoric transforms men "into an army of indistinguishable, unnamed 'theys'" (169).

¹⁰ Whelehan argues that although separatism leads to a certain ghettoization of feminism, it is still a necessary strategy.

¹¹ In "Conversation," for example, Paul Smith wants to awaken the realization that "work can be done on masculine specificity" (254). See also Jardine.

that is action or practice oriented. "Womanhood" is no longer a necessary, nor sufficient qualification for feminist identity. A feminist is one who acts in concert with feminist ideals" (306). This version of feminist authority is also demonstrated by the selection as a whole, and in fact makes valid the gender-imbalance in the selection of authors.

Only one critic in Digby's collection, Joy James, expresses worries about male dominance in the feminist critical field. She claims that "Women's Studies" are increasingly being replaced by "Gender Studies" in US Academe, with a resulting increase in the presence of male faculty. This in itself, she admits, will not necessarily lead to counter-progressive politics, but she worries nonetheless that the shift will result in a diminished position for feminism. James also stresses that feminism can gain from profeminist men's work: "For instance, the exploration of "self" or male identity in profeminism creates tangible contributions to feminist struggle". At the same time, however, "it may also paradoxically lead to narcissistic solipsism for an expanding consciousness" (252). She finally points out that her critique signals:

Both an appreciation for the work of male profeminists and a cautious concern that a growing feminist discourse need not always signal a shift in power relations. Men who do feminism will be ostracized and marginalized in some sectors . . . and validated in others. But increasingly their authoritative voices as male (particularly if they filter their feminism through the hegemony of conservativeliberal ideologies) will allow them to be constructed as the site of the most rational, informed speech. (253)¹²

While the male dominance in Digby's anthology is explained as a sign of the paradigm shift Rubin describes, the male numerical dominance in light of Joy James' text comes to signify the male takeover she outlines and fears.

The question of male feminist authority is approached variously by different critics in *Men Doing Feminism*: While David Kahane suggests that "male feminist" is an oxymoron since feminism must always be aimed at men under patriarchy, who are then forced to abandon their "manhood" if they wish to demonstrate their solidarity with feminism, Harry Brod argues than on the contrary, a male feminism must be "male-affirmative." Michael Awkward skirts the issue of the name feminist by defining himself rather as "against patriarchy".¹³ In some of the texts in Digby's collection, male apologism is still in evidence. It is also clear that the label "feminist" is not comfortable for all male critics, who argue instead for "profeminist" (with or without a hyphen), while some argue that men should form a "gentlemen's auxiliary" in order to signal a subordinate role to the real (that is, female) feminism (Michael Kimmel, Harry Brod). Evidently, some separatist tendencies remain, although they are much differently expressed than in Jardine/Smith.¹⁴

Feminism and Men also appeared in 1998, as mentioned, and was edited by Steven Schacht and Doris Ewing. A crucial

notion in the texts in this anthology is coalition, as well as relational aspects (following R. W. Connell), which is also signalled by the title, in which preposition marking position, and verb marking action are both rejected for a conjunction that marks a bond, connection. Note also that the title has reversed the terms, supposedly privileging "feminism" over "men" by giving it first position. The texts in *Feminism and Men* fall into three sections. They provide historical overviews of men's engagement with feminism as a political movement, as well as alternative routes for how men can live in order to show solidarity with feminism, or become feminists themselves, and, interestingly, a few texts on the relationship of feminism and masculinity or masculinity studies. Especially Matthew Shepherd develops on this relationship, but is consistent in speaking of men's work throughout—masculinity studies is nowhere seen as the pursuit of women feminists.

Although there are definitely texts included that stress a positive view of men's feminist work (bell hooks, Kay Leigh Hagan), the anthology also offers suggestions that are much more problematic. John Stoltenberg signals ambivalence when he argues that manhood negates selfhood for "penised folks" (155), and yet suggests that the "puny" term "empathy" should be replaced with the arguably more forceful (therefore "manly"?) term "moral sonority" (154) in order to signify a more attractive stance for men. Another critic, Robert Jensen, offers heterosexual men's self-erasure via a refusal to practice heterosexual sex, as a route to male feminism: Jensen wants to practice not-sex, following the idea of Andrea Dworkin that heterosexual sex is rape. For Jensen, "Impotence becomes ... the point from which something new becomes possible ... I strive for impotence." (114)). Also, an idea that reappears and is given much space is that men can be feminists only by giving women privilege before themselves: men should practice "putting women's needs as equal to or greater than one's own" men should also "always wait for an explicit invitation before entering women's space" (Schacht/Ewing, 128). Again, male feminism is seen to gain authority through a paradoxical denial of male identity, or else through submission to women.

Comparing these three anthologies, then, we can see a certain development within the debate about men as subjects of feminist criticism. It is true that male apologism remains a factor in all three, and that the view reappears that a heterosexual

¹²James focuses above all on the actual and potential marginalization of black women in antiracist male feminist discourses.

¹³Awkward follows Toril Moi's suggestion, formulated in her article "Men Against Patriarchy." While this strategy might potentially liberate all feminists (men and women) from the present definitional problem, I would argue that it is vital to stay with the name feminist as a positive definition, instead of adhering to the negative one adopted by Awkward.

¹⁴Nevertheless, Sandra Bartky speaks plainly in her preface to the volume about the need to view feminist separatism as a thing of the past.

¹⁵To some extent, this shift can surely be explained by the fact that the three anthologies have varying disciplinary emphases. While Jardine/Smith is based in literary theory and critical theory in the humanities, Digby's volume springs largely out of the work of philosophy scholars and some representatives of the humanities, and Schacht/Ewing rests surely within sociology. These differences also produce different critical angles and rhetorical strategies, but such differences, while both important and interesting, must be the concern of another study.

male is unlikely as a feminist until he has undergone substantial changes in his personal life. The issue of correctness seems in some critics to have been displaced from the academic/critical sphere to the private/sexual sphere.¹⁵ However, while the male feminist finally was presented as an impossibility in Jardine/Smith, he becomes a more distinct possibility in Digby, and in Schacht/Ewing. Partly, this is an effect of the action-oriented paradigm that replaces the identity paradigm that shapes the Jardine/Smith collection. In Schacht/Ewing the feminist man is a historical fact, which is clearly signalled by the placing of Michael Kimmel's article on men in the suffragist movement, as the opening text in the anthology. The selection of contributors also suggests some development, from an emphasis on gender equality in Jardine/Smith, to a rather even distribution according to gender in Schacht/Ewing, to a male "takeover" in Digby, which may be looked upon as a confirmation of earlier feminist fears, but which on the other hand may be seen as a quite isolated occurrence, given the profusion of feminist scholarship published simultaneously with these anthologies, under female names.

Men, then, are in feminism, work through feminism, do feminism, and create coalitions with feminism. Nevertheless it is also evident that the subject of feminism on the whole has remained strictly female, when research produced in recent years is scrutinized. Men, it seems, only appear under the rubric of "feminism" when it is coupled with, precisely, "men." The place of men in gender theory has instead been men's studies, critical studies on men, masculinity studies. Ulf Mellström regards the status of studies on men not as an integral part of the agenda of feminist research, but as its "younger brother" (101), that is, a clearly separate, although related, entity. A search in the Swedish library database LIBRIS shows that while "gender studies," "women's studies" and

"feminist studies" remain solidly female-dominated, only "men's studies" is totally male dominated.¹⁶ A search in the MLA database shows absolute female dominance for "feminist studies" (8/100 men) and "gender studies" (11/100 men), while "men's studies" has an overwhelming male presence (35/47 men). While much of academic men's studies are doubtless inspired by feminist theory, feminist theory may also become neglected or marginalized in men's studies. In the words of Toril Moi, for men to do feminist work, "It is not enough simply to be interested in masculinity or in male sexuality or in gender differences. Such interests must in some way or other be developed as part of the antipatriarchal struggle" (184). In a review article on critical feminist, gender, and masculinity studies anthologies, Judith Kegan Gardiner argues that while feminist studies remain women-oriented and dominated by female scholars, both gender studies and masculinity studies effect a marginalization of women's voices.

What I want to do next is to turn the question of men as subjects of feminist criticism around, and ask questions concerning men as objects of feminist criticism. That is: what place can or should masculinity or men have as objects of feminist critique? Where is the debate over feminist scholars' choice to focus on "masculinity" as a gender construct? What masculinities do feminist scholars focus on—do they primarily look at men's images of men, thus creating another version of same-sex-authority? Is there a relation between this issue and the "men in feminism" debate? Do masculinity studies in fact have marginalizing effects on feminist criticism and women's studies?

¹⁶A search in FEMDOK shows that out of 700 entries, 32 men are registered — 14 do men's studies, while 4 do women's studies, and 14 are mixed.

Referencer

- Awkward, Michael. A Black Man's Place in Black Feminist Criticism, *Men and Feminism*, Ed. Tom Digby. New York, 1998. 147-167.
- Bartky, Sandra. Foreword, *Men and Feminism*, Ed. Tom Digby. New York, 1998. xi-xiv.
- Boone, Joseph Allen. Of Men(n) and Feminism: Who(se) is the Sex that Writes? *Gender and Theory*, Ed. Linda Kauffman. Cambridge, MASS: Basil Blackwell, 1989.
- Braidotti, Rosi. Envy: or With My Brains and Your Looks, *Men in Feminism*. Ed. A. Jardine and Paul Smith, New York, 1987. 233-41.
- Brod, Harry. To Be a Man, or Not to Be a Man—That Is the Feminist Question, *Men and Feminism*. Ed. Tom Digby. New York, 1998. 197-212.
- Connell, R. W. Gender Politics for Men, *Feminism and Men*. Ed. Schacht and Ewing, New York 1998. 225-236.
- Digby, Tom, ed. *Men and Feminism*. New York, 1998.
- Folkesson, Per. *Nordisk mansforskning — en kartläggning*. Karlstad, 2000.
- Gardiner, Judith Kegan. Gender and Masculinity Texts: Consensus and Concerns for Feminist Classrooms, *NWSA Quarterly*, forthcoming.
- Gubar, Susan. *Critical Condition*. New York, 2000.
- Hagan, Kay Leigh. A Good Man is Hard to Bash: Confessions of an Ex-Man-Hater, *Feminism and Men*. Ed. Schacht and Ewing. New York 1998. 161-170.
- Hearn, Jeff. Is Masculinity Dead? A Critique of the Concept of Masculinity/Masculinities, *Understanding Masculinities: Social Relations and Cultural Arenas*. Ed. M. MacanGhaill, Buckingham, 1996.
- Heath, Stephen. Male Feminism, *Men in Feminism*. Ed.. A. Jardine and P. Smith, New York, 1987. 1-32.
- hooks, bell. Men: Comrades in Struggle, *Feminism and Men*. Ed. Schacht and Ewing, New York 1998. 265-279.
- Hopkins, Patrick D. How Feminism Made a Man Out of Me: The Proper Subject of Feminism and the Problem of Men, *Men and Feminism*. Ed. Tom Digby. New York, 1998. 33-56.
- James, Christine A. Feminism and Masculinity: Reconceptualizing the Dichotomy of Reason and Emotion. *Feminism and Men*. Ed. Schacht and Ewing, New York 1998. 183-201.
- James, Joy. Antiracist (Pro)Feminisms and Coalition Politics: "No Justice, No Peace", *Men and Feminism*. Ed. Tom Digby. New York, 1998. 237-54.
- Jardine, Alice. Men in Feminism: Odor di Uomo or Compagnons de Route? *Men in Feminism*. Ed. A. Jardine and P. Smith, New York, 1987. 54-61.
- Jardine A och Smith P. A Conversation, *Men in Feminism*. Ed. A. Jardine and Paul Smith, New York, 1987. 242-263.
- Jensen, Robert. Patriarchal Sex, *Feminism and Men*. Ed. Schacht and Ewing. New York 1998. 99-118.
- Johansson, Thomas. *Det första könet?* Lund, 2000.
- Kahane, David J. Male Feminism as Oxymoron, *Men and Feminism*. Ed. Tom Digby. New York, 1998. 213-36.
- Kimmel, Michael. Who's Afraid of Men Doing Feminis., Men and Feminism. Ed. Tom Digby. New York, 1998. 57-68. From "Conscience and Common Sense" to "Feminism for Men": Profeminist Men's Rhetorics of Support for Women's Equality, *Feminism and Men*. Ed. Schacht and Ewing, New York 1998. 21-42.
- Mellström, Ulf. Pojkar och män: om maskulinitetsforskning, Robert Bly och andra karlar, *Sambällsbygget och sambällsväven*. red. Mia Björk, Inga Michaeli och Louise Waldén, Gävle, 2000. 101-17
- Moi, Toril. Men Against Patriarchy, *Gender and Theory*. Ed. Linda Kauffman. Cambridge MA, 1989.
- Morris, Maeghan. "in any event..." *Men in Feminism*. Ed. A. Jardine and P. Smith. New York, 1987. 173-181.
- Ross, Andrew. No Question of Silence, *Men in Feminism*. Ed. A. Jardine and P. Smith. New York, 1987. 85-92.

Rubin, Henry S. Reading like a (Transsexual) Man, *Men and Feminism*, Ed. Tom Digby. New York, 1998. 305-24.

Schacht, Steven P. and Doris W. Ewing, "he Many Paths of Feminism: Can Men Travel Any of Them?" *Feminism and Men*. Ed. Schacht and Ewing, New York 1998. 119-146.

Schor, Naomi. Dreaming Dissymmetry: Barthes, Foucault, and Sexual Difference, *Men in Feminism*. Ed.. A. Jardine and P. Smith. New York, 1987. 98-110.

Shepherd, Matthew. Feminism, Men, and the Study of Masculinity: Which Way Now?, *Feminism and Men*. Ed. Schacht and Ewing, New York 1998. 173-182.

Showalter, Elaine. Critical Cross-Dressing: Male Feminists and the Woman of the Year. *Men in Feminism*. Ed. A. Jardine and P. Smith, New York, 1987. 116-132.

Smith, Paul. Men in Feminism: Men and Feminist Theory, *Men in Feminism*. Ed. A. Jardine and P. Smith, New York, 1987. 41-46.

Stoltenberg, John. Healing From Manhood: A Radical Meditation on the Movement from Gender Identity to Moral Identity, *Feminism and Men*. Ed. Schacht and Ewing, New York 1998. 146-160.

Whelehan, Imelda. *Modern Feminist Thought*. Edinburgh, 1995.

Internet sites

Forskningsrådsnämnden, FRN: <http://www.frn.se>

FEMDOK: <http://www.genus.lu.se/femdok>

LIBRIS: <http://www.libris.kb.se/sok.html>

NIKK

Nordisk institutt for
kvinne- og kjønnsforskning

Postboks 1156 Blindern,
NO-0317 Oslo

Telefon +47 22 85 89 21
Telefaks +47 22 85 89 50
nikk@nikk.uio.no
www.nikk.uio.no

Nordiska

RÅDET & MINISTERRÅDET

- NIKK är finansierad av Nordiska ministerrådet • Nordiska ministerrådet är ett samarbetsorgan mellan de nordiska regeringarna
- Nordiska ministerrådet verkställer och leder nordiskt samarbete • Statsministrarna har det överordnade ansvaret
- Verksamheten koordineras av de nordiska samarbetsministrarna, den nordiska samarbetskommittén och fackministerråd • Nordiska ministerrådet inrättades 1971.

ISBN: 82-7864-012-2